

Jelenkor

A TARTALOMBÓL:

BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS

FODOR ANDRÁS

BERNÁTH AURÉL

KOLTA FERENC

NÉMETH ANTAL

SIMON EMIL

SINKA ISTVÁN

SZÜTS LÁSZLÓ

TAKÁTS GYULA

TÜSKÉS TIBOR

VÁRKONYI NÁNDOR

ÍRÁSAI

HAGYOMÁNY * DOKUMENTUM

VITA * JEGYZETEK * SZEMLE

MÜMELLÉKLET

IRODALMI ÉS MŰVESZETI FOLYÓIRAT

4

Jelenkor

A Baranya megyei Tanács és a Hazafias Népfrent
Baranya megyei Bizottságának irodalmi-művészeti
folyóirata. Megjelenik kéthavonta. 1960. III. évf. 4. sz.

Szerkesztő bizottság: Gyenis József, Kolta Ferenc, Mészáros Ferenc (felelős szerkesztő), Pál József, Takács Gyula, Tüskés Tibor.

Szerkesztőség és kiadóhivatal: Pécs, Széchenyi tér 16. Postafiók 24. Telefon: 13-05.

Szerkesztőségi órák: kedden és pénteken 17—19 óráig, kiadóhivatali órák:

csütörtökön 17—19 óráig.

Évi előfizetési díj: 48,—Ft, példányonkénti ár: 8,— Ft. — Csekkszám: OTP 349—803.

Terjeszti a Magyar Posta.

Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlapirodánál

(Budapest, V., József Nádor tér 1.)

Egyéni előfizetési csekkszám száma: 61 068.

Közületi előfizetési csekkszám száma: 61 066, vagy átutalás az MNB 47. fióknál
vezetett egyszámlára.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem adunk vissza.

TARTALOM

Fodor András: Át a tengeren (vers)	1
Pál József: Nem akartam látni az eget (elbeszélés)	3
Lukács Miklós: Táj (vers)	9
Bárdosi Németh János versei	10
Hajnal Gábor: Esengve (vers)	12
Bernáth Aurél: Az út és megérkezés Bécsbe (regényrészlet)	13
Arató Károly versei	26
Simonyi Imre: Oda az első tavaszi napsugárhoz (vers)	27
Makay Ida: Futballmeccs (vers)	28
Kolta Ferenc: Kodolányi János (tanulmány)	29
Sinka István versei	35
Fertha Bulcsu: Elakadnak a vonatok (elbeszélés)	37
Csányi László versei	42
Galambsi László versei	43
Endre Károly: Görzi elégiák	45
Balogh László: Csokonai Pozsonyban	48
Beney Zsuzsa: Katherine Mansfield (tanulmány)	49
Francia költők. Stetka Éva és Timár György fordításai	56
Simon Emil: Az özvegy (elbeszélés)	60
Balogh László: Találka (vers)	67
Vihar Béla: Lao-ce a Törvényről (vers)	68

Felszabadulási drámapályázat felhívása

A Debreceni mj. városi Tanács Végrehajtó Bizottsága és a Hajdú-Bihar megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága művelődésügyi osztályai a felszabadulás 15. évfordulójának tiszteletére drámapályázatot hirdetett az alábbi feltételekkel:

1. A pályamű lehetőleg a felszabadulás történelmi ténye által megváltozott életünket tükrözze. Ábrázolja az új és a régi harcában kikovácsolódó szocialista ember sajátos jellemvonásait, új életérzéseit. Ábrázolja az új élettartalomnak megfelelő új életformát, szocialista erkölcsi normák kibontakozásának folyamatát.
2. Pályázni lehet egyfelvonásos és egész estét betöltő színdarabbal, bármely drámai műfajban.
3. A pályázaton bárki résztvehet. Nyomtatásban megjelent, vagy előadott művel pályázni nem lehet.
4. A pályázat jelíges.
5. A pályázat Debrecen mj. városi Tanács Végrehajtó Bizottsága Művelődésügyi Osztálya címére küldendő, borítékán a következő felírással: Felszabadulási drámapályázat.
6. A pályázat díjai:

a) Egyfelvonásos drámánál:

I. díj	2500 Ft
II. díj	1500 Ft
III. díj	1000 Ft

b) Egész estét betöltő színdarab:

I. díj	7000 Ft
II. díj	4000 Ft
III. díj	2500 Ft

Az egész estét betöltő díjnyertes színdarab bemutatásra kerül a Csokonai Színházban.

A díjak visszatartásának jogát nem megfelelő művek esetében fenn tartjuk.

A felhívás a beküldés határidejének augusztus 20-át jelöl, a pályázat eredményének kihirdetését pedig 1960. november 7-re tűzi.

A határidőre beérkezett 64 pályamű előzetes lektorálása alapján megállapítást nyert, hogy a beküldött művek általános színvonala nem felel meg a pályázat célkitűzéseinek, a pályadíjak jelentős összege és a benyújtott színdarabok művészi értéke között komoly aránytalanság van, ezért a drámapályázat határidejét 1960 november 30-ra tűzzük ki, az eredmény kihirdetés napja pedig 1960 december 15-e.

Debrecen, 1960 augusztus 31

Hajdú-Bihar megyei Tanács
VB. Művelődésügyi Osztálya

Debrecen mj. városi Tanács
VB. Művelődésügyi Osztálya

PILLANATKEP

Szüts László: A szentsei farsang	— — — — —	69
Thiery Árpád: Három égbolt	— — — — —	77

FIATALOK

Lázár Tibor versei	— — — — —	89
Simai Mihály: Ocsudó ország (vers)	— — — — —	90
Takács László: Vers	— — — — —	91
Vizi Horváth József: Aratás (elbeszélés)	— — — — —	92
Barlai József versei	— — — — —	96

HAGYOMÁNY

Dömötör Sándor: Katonai Lajos pécsi évei	— — — — —	97
--	-----------	----

DOKUMENTUM

Várkonyi Nándor: Műhelyforgácsok	— — — — —	108
----------------------------------	-----------	-----

VITA

Péczely László: Modernség, modernizmus, versforma	— — — — —	114
---	-----------	-----

JEGYZET

Takáts Gyula: Martyn Ferenc grafikai kiállítása	— — — — —	126
Németh Antal: Gondolatok az öntevékeny színjátszó együttesek szerepéről	—	129

SZEMLE

Timár György: Vas István: Rapszódia egy őszi kertben	— — — — —	134
Várady Géza: Vihar Béla: Baráti asztal	— — — — —	136
Selymes Ferenc: Solohov: A hazáért harcoltak	— — — — —	138
Tüskés Tibor: Martin du Gard: Önéletrajzi és irodalmi emlékek	— — — — —	143

KÉPEK

A címlaprajz Horváth Ferenc, a belső rajzok Horváth Ferenc és Varga Hajdú István munkái.

A műmellékleten:

Martyn Ferenc: Rajz a Don Quijote-sorozatból

Cseh László: Mecseki domboldal

Haraszti Pál: Zebegényi kis ház

Simon Béla: Tanácsi üdülő Balatonlellén

(Foto: Sarkadiné Hárs Éva)

Fodor András

Át a tengeren

1

Előbb a szerető karok
ölelő pántja nyílik, — elereszt,
aztán az ismerős szavak,
az anyanyelv határa,
és végül elereszt a föld:
vízpartot ér a völgyön, hegyen át
nyilalló páros csattogás,
a vasveretű pálya.

2

Ez hát a fenségesnek áhított
tágölű tér, a csupasz ismeretlen!
Messzi világok pillérei közt
függök a hánykolódó zöld elemben.
De hova lett a boldog diadal? ...
A nagy hajó szép kosarába zárva
szorongva állok, mint a száműzött,
ténfergek, mint a tehetetlen árva.
Köröskörül a homorú falak
lakkos nyugalma vigyorogva lángol;
perzsel a szégyen: nincs hova legyenek
rézrudas lépcsők labirintusából!
Csak járok rajtuk téveteg le, föl,
nincsen helyem, hol csillapodjak végre,
kapkod szemem az örömek után,
s leránt a gond, a vádak szövevénye.
Mert kevés volt a képzelet, a vágy,
megélni ezt, amikor összezsattan,
körémsűrül a száz-színű világ,
s állok sután a nyüzsgő áradatban:
turbános hinduk, szálas törökök,
a göndör négerek, a kis japánok,
a gyérszakállú arabok között
idegenebbet, mint én, nem talállok.
Ők ismerik a tajtékos utat,

a vízre néznek, s nem is veszik észre;
 bennük remeg a messze-feszülő
 tág láthatár, a tenger neszezése.
 Míg maláj lányok, francia fiúk
 új ismerősként egymást megtalálják,
 én tehetetlen érzem, hurcolom
 a kirekedtek kaloda-magányát.
 Közöny vesszői marják hátamat,
 vezeklő arcom kínja csontig éget;
 látom a karcsú angol nők előtt
 hogy forgolódnak síma tengerészek.
 Dühömré vésem mozdulatukat,
 a biztonságot, ahogy szalutálnak,
 a kényelem váltságos titkait,
 a fényre tátott sok színes nyugágyat; —
 s miközben táncol, billeg a hajó,
 mély boronát akaszt a zöld mezőbe,
 suhog az árbóc drótjain a szél,
 hullik a porló habtaraj esője,
 hasadó hullám árcai fölött
 elémvetül a látvány menedéke:
 nehéz ezüstbe tompul Európa,
 halvány szalagként rátapad az égre...
 Hát itt vagyok, hát mégis én vagyok!
 Érzem magam a fedélzeten állva,
 míg mellem vaskos szélbe fordítom,
 s kibukkan rám a másik part határa.
 Lódulok vissza ajtók, oszlopok,
 karfák fogózó láncá közt dülöngve,
 úgy mint akit a részeg szédület
 rákapatott a legvadabb örömré.
 Bevág a fény a kajütblakon
 a heverőre, ahova ledőltem,
 a freccsenő víz izzó gyöngyei
 aranyrajokként röpködnek előttem,
 s míg száll, ragyog a játszó örület,
 megérteti velem a nyugtalanság
 az emberekbe zsúfolt végtelent,
 az ismeretlen tengerek hatalmát.

3

Előbb a hamvas sziklafal,
 a kikötő karéja vesz körül,
 majd kedves asszonyi beszéd
 melengető zenéje.
 Megy a vonat London felé.
 A koromárnyú alkonyat mögött
 már készülődik valahol
 barátom ölelése.

(1957 ősz)

Pál József

Nem akartam látni az eget

Pokol volt a műhelyünk.

A vulkanizáló formák ontották a hőséget, s az az átkozott szellőztető nem tudta kiszívni a benzingázt és a sülő gumik kénzagát. A hátsó mandzsettasütőknél három hollender is fűjt, sistergett a gőz s úgy kellett ott mozogni, mintha hímestojásokkal dolgozna az ember.

Különben kint is remegtek a falak a napfényben és tátott szájjal pihegtek a verebek.

Nem hűtött le a védőital sem, csak kotyogott a gyomromban, ha lehajoltam. Ráadásul az a hülye Stiglic újra rákezdté, a kórus meg aláfestett:

— A szeme ...

— Bizony, bizony ...

— A szeme ... Bizony, bizony ...

Dühömben úgy nekinyomtam azt a szerencsétlen hatszázszortizenhatost a kraccernek, hogy füstölni kezdett.

Ezen meg röhögtek.

Pedig már sokszor elhatároztam, hogy nem törődöm velük. Most is másra akartam gondolni. Előbb a kraccer szegeit kezdtem figyelni s lassan, óvatosan tartottam oda a köpenyt és a sérült résznél kivágattam a vászonig, majd bársony-bolyhosra marattam jó négycentis körzetben.

Mire végeztem, már nem voltam a műhelyben: a Feketehajút vittem ölembe a réten, s a kórus aláfestését is csak úgy hallottam, mint a békák nászi kumogását.

De később megint ideges lettem.

S egy óra egy perckor már rohantam a fürdő folyosóján. Négy tusolófülkénk volt, nem akartam zárt ajtókra találni. Az elsőben locsogott a víz, valakinek még sürgősebb volt a dolga. A másodikat kihagytam, rossz volt a hidegvizes csapja. Kívülről feldobtam az ingemet a következő ajtóra — a folyosón cibáltam le — és beugrottam. A nadrág is felkerült az ing fölé s már zuhogott a víz. Felesen. meleg, hideg. Épp, ahogy kívántam. Szappanoztam magamat, amikor a többiek becsoszogtak dűnnyögve:

— A szeme ...

— Bizony, bizony ...

— A szeme ... Bizony, bizony ...

Csak látnátok, nyavalyások! Kirágna benneteket a sárga irigység. S arra gondoltam, hogy fog majd ragyogni az a két fekete bogár, ha találkozunk, hiszen három hónapja nem láttuk egymást.

Másodszor le se mosdottam. Amikor a nyakamat töröltem, törölközőm szürke lett a pórusokba rakódott gumiportól. Vihetek magammal két fehér inget is, mert amelyikben utazom, fekete lesz a gallérja estig.

A tükörbe belemosolyogtam fésülködés közben. Orrom mellett két kis anyajegy volt s azokat szokta becézgetni szájával a Feketehajú. Ezen csak mosolyogni lehetett.

Kiléptem a fürkéből.

Ott ácsorogtak falnak dőlve a többiek. Szemükben gyanakvás volt, azt hitték, kifőztem ellenük valamit. Stiglic szemembe fújta a füstöt, én azonban csak köszöntem:

— Na, szevasztok.

Volt aki köszönt, volt aki újra dűnnyögni kezdett.

De ki törődött most ezzel.

Lakásomon gyorsan végeztem a csomagolással. Csak az aktatáskát vittem magammal. Vasárnap az estivel vissza kell jönnöm. Pedig de szívesen maradnék. Kimennék a Feketehajúval mindennap az Ér partjára, messze a várostól, oda, ahol koratavasszal jártunk. Még hófoltok voltak, de pelyhezett a barka. Méheket is láttunk. Az egyik jóállású fűzbokorról vesszőket vagdosztam és a déli oldalán földbe szúrtam valamennyit. Megerednek s kicsoda lakásunk lesz: zsenge vadlőherből, vagy kaszálás után illatos szénából a padló, fűz zöldjéből a fal s az ég kékjéből a mennyezet. Egyszer jártunk arra, júniusban. Holnap biztosan oda megyünk.

Aprópénz csörgött a zsebemben jegyváltás után. Befurakodtam a pavilon előtt topogó átizzadt tömegbe. Újságot vettem, meg cigarettát. Rágyújtottam és kíséltam a váltók közé. Tudtam, hol áll szombatonként a vonat. Volt még üres hely az ablakok mellett is. Kiválasztottam, ahol nem ér majd a huzat s olvasni szerettem volna. Csak a nagybetűs címeket futottam át és összehajtogattam az újságot legyezőnek. Átizzadt a kocsí a napon, s mintha kemencében lennének, amelyikből kiszédtek a kenyeret. Hiába húztuk le mind a két oldalon az ablakot, az augusztusvégi nyár levegője nem akart megmozdulni. Végre betoltak bennünket az állomás elé, s bár ülőhely nem volt, nagyon sokan szálltak fel. Kihajoltam az ablakon, figyeltem az indító tisztet. Amikor felemelte tárcsáját, kékebb lett a motor alatt kiáramló gáz, és a kerekek mozgását megéreztem arcomon is. Az átjárónál már száraz volt mellemem az ing.

A városszéli építkezés fölé négy daru tartotta az eget, mozdulatlanok voltak, hétfőig befejezték a munkát. Találgattam, hogy novemberben a Feketehajú melyik ablakból integet utánam, ha munkába megyek, mert vállalatunk itt kap öt lakást, és az egyik a miénk lesz. Régóta tervezgettünk és csak erre vártunk. Kovács Dénesné lesz a Feketehajúból. Egyszer le is írta próbaképpen náluk januárban az ablak párájára. Igaz, gyorsan letörölte, de az anyja is látta.

Szomszédaim ultizni nógattak, s beszálltam harmadiknak. Rövidesen belebuktam két betlibe, s elfogták egy piros ultimát. Untatott a játék, nem is tudom, miért kezdtem el, de nem akartam abbahagyni. Ne mondják, hogy sajnálom a pénzemet. Mert vesztettem. Néha-néha visszajött valami, s aztán öt-hat körben egy partit se nyertem.

— Szerencsés a szerelemben — vigasztalt a bányász.

— Inkább mind a kettőben az legyen az ember, igaz? — nevetett a beton-szerelő.

Később sört ittunk. Hamar a fejembe szállt.

Emiatt-e, vagy annyira belemelegedtünk a játékba, hogy nem vettem észre az ismerős vidéket, majdnem tovább vitt a vonat. Mozgó kocsiról ugrottam le.

Hazamentem előbb. Meg akartam mosdani és tiszta inget váltani. Éreztem, hogy a nyakamhoz tapad az ing gallérja.

Anyám nagyon örült. Kérnem sem kellett, készítette a mosdóvizet és törülközővel a kezében mellettem állt, míg nem végeztem. Gyereknek tartott még, s egy kicsit annak is éreztem magamat közelében. Most is, ahelyett, hogy átadta volna a kendőt, törülgetni kezdte nyamakat.

— Elmégy?

— El, el — vettem ki a kendőt kezéből.

Nem beszéltünk arról, hogy hova. Tudtuk mindketten.

— Egyél előbb, biztosan éhes vagy.

— Majd náluk — néztem rá mosolyogva.

— Legalább egy kis befőtt levet igyál szódával, jól hűti az embert ilyenkor — s már hozta is, mintha csak előkészítette volna.

Valóban jól esett.

— Megsütök három tojást — nyitotta ki a kredencajtót s leguggolt, nekem hátat fordítva. — Vacsorázz meg — szöszmötölt tovább. Valahogy nehezezőre esett, de mégiscsak ki kellett mondania: — Elutazott tegnap s azt üzeni, holnap délelőttre vár.

Felállt, s mintha megkönnyebbült volna. Odament a tűzhelyhez, de nem nézett rám. Sohasem tudott a szemembe nézni ilyenkor, ha másik ember miatt szégyellte magát.

Leültem az asztal mellé. Koccant a tojáshéj a tányér szélén, sercegett a zsír, kavart a villa. Hogy kész lett, odatette elé. Volt kovászsuborkája, abból hozott. Kenyeret maga szelt. Csak amikor enni kezdtem, akkor ült le.

— Hogy utaztál? Tízóra tájt felér a hűvös a rétről, alhatsz nyitott ablaknál.

— Az jó lesz.

Ilyesmíről beszélgettünk, míg meg nem ettem a vacsorát. Utána kimentem az udvarra, kihoztam a faházból egy tuskót és letelepedtem. Konyhánk ablaka világos maradt, anyám biztosan mosogatott. Sötét volt a ház, mikor tizenegy felé bementem. Zajtalanul nyitottam ki a szoba ajtaját, az hittem alszik. Ült az ágyában felpolcolt párnákra dőlve. Ruhástól feküdtem le a megvetett diványra.

— Biztosan rokonokhoz utazott.

Anyám nem szólt, pedig nagyon jólesett volna, ha megerősíti.

— Kissékhez utazhatott, nem volt ideje már írni s azért jött megmondani magának — s beszéltem, mert ha hallgatok, szememből kiszökött volna a könny.

Anyám csak ült s vád volt a hallgatása.

Később levetkőztem. Öreg falióránk lassan mérte az időt s kongatott néha. A fél hármat még hallottam, s mikor felébredtem, fél nyolcat mutatott. Anyámra gondoltam. Nekem adott igazat, szeretetből. Micsoda lány lehet az, aki nem várja meg a fiát s itthagyjaa egyedül egy estére.

Kint a konyhában várt a mosdóban a víz és az asztalon a reggeli.

— Siess csak — fogadott — azt is izente, hogy korán menj — és hirtelen elhallgatott, a tűzhelyhez fordult, megérezte, hogy nem hiszek szavának. Bement takarítani és nem jött ki, a nyitott ablakból szólt utánam.

— Hazajössz még?

— Igen — és lehajtottam a fejemet.

Régi barátommal találkoztam a főutcán. Keresetemről érdeklődött előbb, meg új helyemről, de később már nem tudtam, mit beszél. Ránéztem és mögötte egy elsuhanó buszt láttam, embereket, akik a tulsó oldalon sétáltak. Amikor rájöttem erre, elvörösödtem. Nem tudom, hogy váltunk el.

Feketehajúék kapujában megbolondult a szívem. Felkészült a torkomba és ott dobogott. Lassan mentem keresztül az udvaron, megálltam az egyik rózsatőnél, két vadhajást letörtem róla, de végül mégis odaértem ajtójukhoz.

Kopogtam.

— Tessék.

Benyitottam és ott állt előttem rövid, egészen rövid hajjal a Feketehajú. Motyoghattam valamit.

— Na, nem tetszik? — villant rám a szeme és megfordult, hogy láthassam hátul is a haját.

— De tetszik. Szép vagy.

— Hogy mondtad? — perdült vissza.

— De tetszik. Szép vagy — ismételt meg ugyanazzal a hangsúllyal.

— Te, undok — biggyesztette el a száját — tudom, hogy szép vagyok.

S duzzogott, én meg leültem a kisszékre. Olyan hangulatban voltam, amire azt szokta mondani, hogy gőgös vagyok. Pedig csak fájt, hogy levágatta szép, hosszú haját.

— Gyere — enyhült meg — menjünk ki a rétre.

— Most?

— Igen. Legalább előbb túl leszünk rajta.

Igaza volt. Mielőbb túl kell esni ezen az ideges hangulaton. Ha maradunk, tán az egész délelőttöt elrontjuk.

Kint az udvaron megmutattam a rózsát. Megnéztünk egy másik tövet, azon is volt vadhajítás. Elmagyaráztam, hogy vágja majd vissza, ha elnyílott.

Pár centivel csak, de hátrább igazítottam a lépéseimet az utcán. Vállára omló haja helyett — amelynek sátrában elégszer megbújt arcom, ha fölém hajolt a réten — kis csutak volt csak, vagy még az se. Észrevettem, hogy a szeme sarkából figyel. Igyekeztem közömbös maradni. Mentünk csak és nem volt szavunk.

— Ismered ezt? — téptem le egy boglárkát, amint a vasúti töltésről gyalogúton betértünk a fű közé.

— Nem.

— Pedig már mutattam régebben.

— Akkor se ismerem.

— Hát ezt? — kérdeztem letépve a térdig érő zsályát.

— Azt se. De leszakíthatod szálánként az egész rétet, semmit se ismerek. S mert másról nem tudtam beszélni, inkább hallgattam.

— Ne menjünk tovább — állt meg hirtelen.

— Nem megyünk ki az Ér mellé? — néztem a szemébe.

— Nem.

S leült a fűbe, én meg álltam kis ideig, majd hanyatt feküdtem.

Pacsirta csattogott felettünk, azt kerestem szememmel.

— Nem szeretlek — mondta minden bevezetés nélkül, miközben két százszorszép kelyhét tépdeste.

— Hallod? nem szeretlek — ismételte meg türelmetlenül, mert nem válaszoltam.

— Nézd — könyököltem fel — miért bántasz újra? S most tudatosan. Azért mondd, mert fájdalmat akarsz okozni?

— Dehogyan akarlak kínozni. Komolyan beszélek. Tudod, hol voltam tegnap este? Nem Kisséknél, ahogy gondolod. Bár te azt is szentségtörésnek vetted volna. Táncoltam az este.

— Mondd már, nem Kisséknél voltál, hanem táncoltál — tértem vissza közömbös hangra s vártam, hogy minden pillanatban sírásra omlik ellenállása.

— Bizony, táncoltam és jól éreztem magam.

— Biztosan jó volt a zene is.

— Nagyszerűen játszottak, és egyetlen egyszer sem gondoltam arra, hogy te az ágyadban fekszel fáradtan és rám gondolsz.

— A partnerreddel beszélgettél.

— Hozzá bújtam.

— Hozzá bújtál — biggyent gúnyosra a szám.

— Most már elhiszed, hogy nem szeretlek?

— Nem.

— Akkor se — s közben felállt — ha most itt hagylak?

En is felálltam.

— Nem tudsz elmenni.

Farkasszememet néztünk és megindult hátrálva.

— Látod? elmegyek

— Visszajössz magadtól.

— Csak hidd. Akkor se, ha könyörögnél.

— Én? könyörögni?

Megláthatott valamit a szememben, mert megfordult és futásnak eredt.

Húsz métert is futhatott, amikor utána loholt a hangom.

— Feketehajú, állj meg, hallod, ne menj, gyere vissza, Feketehajú...

Megállt és még egyszer szembe fordult velem:

— Ne idegesíts, hidd el, nem szeretlek.

S megindult. Most már lépésben.

Elfordultam s félhangosan, esztelenül dőnnyögtem: — Menj csak, menj, te kis... — nem mondtam ki, amit gondoltam.

Majd lefeküdtem újra a földre. Karommal eltakartam a szememet. Nem akartam látni az eget. Megértettem, hogy min akart mielőbb túllenni.

Anyám szemét még sohsem tudtam bekötni. Második mondatával már faggatott, amikor hazaértem.

— Összevesztetek?

— Igen — sóhajtottam.

— Talán nem Kisséknél volt?

— Táncolt.

— Kivel? — jött közelebb hozzám.

— Nem tudom. Valakivel és kész. Ne foggasson!

— Jó, nem faggatlak. Hoztam egy kis üveg sört, be is hűtöttem. Sonkát sütek, mindig kívántad utána a sört.

Asztalhoz ültem és néztem a cigarettám füstjét.

— Mikor utazol vissza? — kérdezte, míg szelte a sonkát.

— Most — álltam fel.

— Igyál legalább egy pohárral!

— Majd kint az állomáson — csókoltam meg kétoldalt az arcát.

Nem marasztalt és a kapuban még egyszer megkérdezte:

— Végleg összevesztetek?

— Végleg: Nekem nem kell az olyan, aki táncolni jár, amíg én érte is dolgozom.

Nem tudom, miért így mondtam, hiszen kiabáltam utána, hogy jöjjön vissza.

— Nagyon vigyázz magadra, fiam — búcsúzott — és írj gyakrabban.

— Írok, anyám, írok — és gyorsan elléptem, mert megláttam, hogy a szeme sarka csillog.

A sarokról még egyszer visszanéztem. Ott állt és intett kezével. Én is intettem.

Másnap, alig kezdtük meg a munkát, a kraccer elkapta a kezemet. Csúnyán végigszabta a jobb csuklómtól a hüvelykujjam felső ízéig. A műhelyvezető szentségezett, én meg leültem az egyik hokedlira és folytattam a véretem a padlóra. Hegedüs Satya végre behozta a nagy mentőládát. Úgy-ahogy bekötözték.

— Gyere, beviszlek a motorommal a klinikára — tette rá a kezét vállamra Stiglic.

— Jó, de siess, mert nagyon fáj.

S amikor a műhely elé pöfögött, felálltam. Az ajtóban azonban megszédültem. Stiglic észre is vette.

— Ne hívjuk inkább a mentőket?

— Hagyd csak. Ne félj, nem esem el.

— Jól kapaszkodj belém — szólt hátra, amikor mögé cihelődtem.

— Indíts és húzd a csíkot.

— Ölelj át a bal kezeddal.

— Tedd már be az elsőbe, mert bemegyek gyalog.

Végre indított. Foki bácsi, a kapus, előjött a zajra, de Stiglic nem várta meg, míg kinyitja a nagykaput. Kihajtott a gyalogjárón.

— Kiadta az utadat, mi? — kiáltott hátra fél szájjal.

— Bámult bennünket az egész társaság — tértem ki.

— Láttam, hogy valami bajod van — harsogta ismét.

Ott álltak valamennyien a műhelyajtóban.

— Hej-jajj! — csóválta meg a fejét.

A klinikáig csak egyszer fordult még hátra. Azt kérdezte, mit szölok a motorjához. Majd megállt, zsebre vágta a slusszkulcsot és felkísért.

Azonnal bemehettem a kezelőbe, ahol leszedték kezemről a kötést. Három injekciót kaptam. Bebugyolálták vattával a sebet és kiküldtek a folyosóra, hogy majd kiszólnak értem. Stiglic ott ült a padon. Mellé telepedtem. Cigarettaát dugott a számba és meggyújtotta.

— Fáj?

— Már nem.

— Jól megjártad.

— Meg.

— Mert kiadta az utadat, mi?

— Nekem? — nyomtam meg a szót.

— Na ná, tán nekem.

— Ide figyelj, nekem még nem adta ki lány az utat.

— Hát akkor miért lógott az orrod reggel?

— Nem lógott. Másnapos vagyok, de nézd, elmesélem neked az egészet. A vonaton megismerkedtem valakivel. Rokonlátogatóba ment. Megbeszéltük, elmegyünk táncolni. Anyám otthon megemlítette, hogy a Feketehajú kiment busszal a nagynénjéhez és csak vasárnap jön haza. Kapóra jött. Visszafelé is

együtt utaztunk, és nyitva volt a Pálmaház. Reggel zsongott még a fejem és figyelmetlen voltam.

— S mi van a Feketehajúval?

— Mi lenne? Te mit szoktál ilyenkor csinálni, ha új nő van a láthatáron?

Nyílt a kezelő ajtaja és beszólitottak. Felálltam, de visszanéztem még Stiglicre. Cinkosan mosolygott.

Ez rendben van — gondoltam, míg az orvos leszedte a vattát. Nyugodtan tartottam a kezemet, nem éreztem fájdalmat. Pedig vésték is.

Stiglic megvárta és hazavitt.

— Szevasz, föl a fej! — búcsúzott.

— Köszönöm, hogy elhoztál.

— Klassz gyerek vagy. Én is dobom a nőt, ha jön egy jobb — s kacsintott hozzá.

S nevetett, mikor elviharzott.

Hát igen, klassz gyerek vagyok.

A lépcsőn dúdolni kezdtem az aláfestést. Ahogy ők szokták. Két hangra.

— A szeme...

— Bizony, bizony...

— A szeme... Bizony, bizony...

Szobámban ledőltem a diványra. Kimerült lehettem, mert elaludtam. Arra ébredtem, hogy cudarul fáj a kezem. Háziasszonyom adott valami fájdalomcsillapítót, de nem használt. Lementem a sarki fűszerboltba, vettem fél liter rumot. A dugót benyomtam a fogkefém nyelével és jót húztam belőle, mielőtt visszafeküdtem, az üveget oda készítettem kezem ügyébe.

Hivatlanul jelent meg a Feketehajú. Csutak hajjal és azzal kezdte, hogy nem szeret. S mikor már elment és én is utána küldtem a magamét, visszacrtáltam. Közben ittam és újra eljátszattam vele mindent. Magammal is. Harmadszorra nem hagytam szóhoz jutni. Megmondtam neki, hogy nem szeretem. Menj csak, menj — biztattam — nem kellesz, én klassz gyerek vagyok.

Rendszeresen jártam kötésre és szépen gyógyult a sebem.

Lukács Miklós

Táj

*Kis nyírerdő, faluvég, árva gém,
az út kolompszóval nyáját terel,
messzi pásztorok unokája — én
e táj tenyeréből indultam el, —
béna szélmalom hüpped szárnytalan,
a fán, az a varju látta talán,
itt hullatta veritékét hajdan
töviskoszorús béres nagyapám.
Itt bandukolok, — szelíd dombokra
halkan ha nyárfa sóhaja zizzen,
rájuk gondolok, volt pásztorokra
s a tájba pipacsként hull el szívem.*

Bárdosi Németh János versei

Nyári kert

Boldog, kinek kis kertje van,
a kertben bokrok, lombos fák,
lubickolni nyugalomban
és amíg friss habok mossák
a kertet, fröccsel, verssel úgy
vigadni, hogy majd jól aludj.

Jól aludj, ha a Nap tüzel
indián bőröd vad parázs,
lomb-ággal és lenge fűzzel
megenyhít majd az elalvás,
nem bánni semmit, csak a jót
ne lopják meg kalóz hajók.

Horatius, óh mintakép,
minek meséljem: álom ez,
az ég csak rtikán tiszta-kék
és kis folyó se csörgedez,
kertem sincs és a nyugalom
nem enyhít meg, ha nyughatom.

Bérház, nagy szürke tömb nekem
ahol kimérve otthonom,
s csak álmaimban képzelem
fák lombját szívemre vonom,
rög, rügyek, rigók, csobogás,
bizony, csak fájó álmodás.

Egy hétig, tíz napig talán,
ahogy üdültem, láttam így,
holnap már, minek mondanám,
a zordon hivatal irigy
rohama vár, hogy eltemet
eget, dalt, lombos kertemet.

De versbe-rántva itt marad
egy zug, egy füttty, egy rebbenés,
ahogy zengtek a madarak,
s föléled újra a mesés
liget, kert, víz, tücsök-dalok,
míg némán munkába kapok.

Unokaöcsém házára

Mikor megpillantottam a völgyben,
falu alatt,
a réten
piros-tetős új házat
ahol ezerévig vadsóska hajladozott,
égerbokrok
és pocsolyák ezüstje,
s te, ahogy vezettél
a sok nyers-falú ház között,
számbavetted a gondot,

mit asszonyoddal osztottál meg,
a megfogott fröccsöt,
kuglipartikat,
a falusi ember örömét,
s láttam erős kezedben a kaszát
a suhogó szél erejével dacolni,
és kicsi lánykád piros képét
ahogy fogja most kezemet,
s te kísérsz,
mutatod az új kincset,
egy új világ örömét,
nem zsuppal-rakott vályogfalat,
tégglás, többszobás házat
esslingeni redőnnel,
akkor megérttem,
hogy ez a regiment-ház
mutat valamit,
ledőlt a jobbágy-szobor,
melyet nagyapám illusztrált,
ahogy állt
a vén szilfa alatt
kezében rongyos urodalmi ostorával,
mozdult a világ,
bizony öcsém,
holt anyám rokona,
csak vigyázz,
az udvarod sivár ugarára
fa kell,
fák, bokrok, virágok ezre,
a gond mellé nevetés,
szagos szekfű az ablakba,
este pohár bor,
lesz, tudom,
tükrözi mosolyod,
feleséged komoly barna szeme,
gyermeked kéz-melege,
úgy lépem át küszöbödöt,
mint Árpád Vereckénél a határt:
nyugtalan század:
légy nevelője te,
hona és otthona,
aki most küzd,
népemnek legyen embersége,
emberségemnek népe,
emelje magasra a munka,
a százszor szent verejték,
és dalomat dúdolja a gyermek,
aki most kezemet fogva
új ház küszöbére lép,
és egykor ő örököl mindent.

Hajnal Gábor

Esengve

*Almafa, nyisd ki
gyenge virágod,
nem jön a dér már, —
nézlek esengve.
Április önti
rád sugarát és
langyos esőcske
fürdeti ágad.*

*Almafa, — egykor
észre se vettem,
hogyha kibomlott
habpuha szirmod,
most meg a vágyam
sürgeti bimbód.
Almafa, szépség,
öntsd sugarad rám!*

*Allok a dombon,
tétova léptem.
Fellegek úsznak,
gyöngyszínű selymük
hívja szemembe
régi tavasznak
tűnt örömét, de
rebben az emlék.*

*Sóhaj e vers csak,
könnyű, iramló.
Almafa, szépség,
öntsd sugarad rám...*

Bernáth Aurél

Az út és megérkezés Bécsbe*

A hajóút

Ezerkilencszázhuszonegy október 21-én indultam egy dunai hajóval. A nagy, két-kéményes Szent István járta akkor ezt a vonalat. Rudi kísért az állomásra. Szomorúak és bizakodóak voltunk. Szomorúak, mert elválunk, bizakodóak, mert úgy éreztük, hogy sorsomban valami előremegy.

A hajó este hatkor indult. A ködtől alig lehetett látni. Rudi még a váróteremben egy kis borítékot tett a zsebembe, de mondta, hogy csak a hajón nyithatom ki. Egy ötdolláros volt benne, ahogy kiderült.

— No, Isten veled.

— Jövök utánad, ahogy lehet.

Jegyem a harmadik osztályra szolt, a regényekből oly jól ismert fedélközre, mely elég barátságtalan terep egy huszonnégy óráig tartó utazásra. Ennyi ideig tartott a hajóút Bécsig, menetrend szerint.

A fedélköz, ahogy tudjuk, a magyar hajókon mindjárt a bemenettel szemben terül el és két része van: egy védett és egy nyitott. Az utóbbi a hatalmas kémények tövében a tulajdonképpeni rakodótér. Ami expressz árut a személyhajó magával visz, ládák, kosarak, itt szoktak heverni egymás hegyén-hátán, rossz idő esetén ponyvával borítottan.

A fedett részben elhelyezkedni nem volt sok kedvem. Ez tulajdonképpen egy olyan átjáró volt, bár fedett, de ajtó nélkül. Rosszul világított mélyedésében már sokan ültek, kofák, hatalmas batyukkal, és más szegényemberek, akik már az indulásnál az éjszakai alvásra próbáltak kisebb előnyöket kivívni maguknak, a fal melletti szűk padokon. Így tehát inkább a kémény mögé, a szabad ég alá tartottam a ládák közé. Valahogy sikerült is egy elég védett mélyedést találnom, méghozzá olyat, ahol a kémény testéből áradó meleg is elért.

Gyönyörű — gondoltam. Mint egy páholyból nézem végig az utat. A ködszítalással nem sokat törődtem. Vastag átmeneti kabátom volt, melyet kevéssel azelőtt szereztem éppen Kaposban, anyám szomszédjától, az öreg Lovinusz nénitől. Az ő boldogult férjéé volt, aki valaha mint fuvaros kereste kenyerét. Hogy az üzlet könnyebben létrejöjjön, Lovinusz néni arról biztosított, hogy férje esőben-hóban ebben a kabátban fuvarozott. Csodás mogyorószínű volt, s majd

* Részlet a szerző közeljövőben megjelenő önéletrajzi regényéből.

a bokámig ért. Szépséghibájául csupán annyit róhattam föl, hogy éppen a frontján számos molyrágta lyuk éktelenkedett.

Oly szép a magyar hajókon az, hogy a hosszanti folyosókról kényelmes lelátás kínálkozik a gépházakra. Órákig tudtam mindig csodálni a hatalmas dugattyúkat, amint kapcsolt alkatrészeikkel forgatóerővé alakítják át a gőz nyomását, s hogy a kis olajozók kellő időben leadják cseppjeiket a vájatokra, vagy az U-alakú tengely surlódó gyűrűire. Mivel a mozgóerő nem érzékelhető, hosszabb nézés után a dugattyúk mániás kevergése misztikussá válik, éppen olyan megoldhatatlan rejtélyé, mint a szívdobogás. S még a két tányérsapkás gépmester is — annak ellenére, hogy egyik közülük talán éppen újságot olvas a jól világított asztal előtt — elveszik földi jellegüket és egy olyan mechanizmus alkatrészévé válnak, amely inkább a csodával mint a valósággal rokon.

De miért ily lassan járnak most a dugattyúk? Az egyik gépmester állandóan az indítókar előtt áll, s figyeli a kapitány üzeneteit, amiket egy csengőjelzéssel ellátott, rovátkolt, óra-alakú műszer közvetít. Persze: köd van.

Kimentem a szabad ég alá, éppen akkor haladtunk át a Margit-híd alatt. Ezt is inkább csak a híd ívéről visszaverődő erősebb sustorgásból következtettem. Annál szebb! — gondoltam. Ilyen ködben még úgyse utaztam.

A város mintha minden erejét összeszedte volna, hogy fényeivel a ködön áthatoljon. Kevés eredménnyel. Mindössze talán a part melletti részen keveredett valami enyhén sárgás árnyalat a fekete-szürke gomolygás gözeibe, sejtetve inkább, mint bizonyítva, hogy az a színárnyalat az utcák lámpáitól származik.

Időnként erős reflektorok kattantak föl a hajó két oldalán. A fénysugár először a hajóhoz közeli vízfelületen pásztázott át, felfedve a folyó áramlásának csavaros vonulatait, majd kissé magasabban a partot kutatta. S mivel még a Margitsziget mellett haladtunk, ahol szűk a meder, átsejlett valami a töltés köveiből.

Hajónk bizonyos időközökben dudált is. Épp a felettem ágaskodó kémény oldaláról jött a hangja, s a duda szerkezetéből ilyenkor kitóduló gőz vízzé vált cseppjeit gyakorta éreztem a kezemen. A mély hang erőt és határozottságot sugárzott szét az omlatag környezetben. Mintha más világból jött volna, még hozzá alvilágból, ahonnan végre feltörhetett, hogy rendet, bizonyosságot teremtsen erejével, vagy hogy tiltakozzék a sötétség és bizonytalanság ellen, amit itt a föld felett talált. Érezhetően terjedt a hang. Mintha tapogatta volna a folyón túli tájrészeket is, hogy sík fölött halad-e át, vagy hegy állja-e útját.

Így haladtunk a kattánós fénysugarak és az erőt adó csodás mély búgások között. Már Újpest fölött lehettünk, mert az oldalakról elmaradt a sárgás köd-színeződés. Koromfekete éjszakába kerültünk.

Vándor Mária arca merült fel akkor hirtelen bennem. Egy nappal azelőtt ismertem meg éppen. Szüleihez mentem föl, hogy nincs-e üzenivalójuk Géza fiúknak, aki az előző évben menekült Bécsbe. Szerény viszonyok közt élő kis családot találtam otthon, éppen ebédnél ültek. Hívtak, tartsak velük. Így kerültem az asztalnál szembe Máriával. Lenyűgözött a szépségével. Éppen csak túrkáltam a tányéromban, nem tudtam szememet levenni róla. Édes, igazi Mária arca volt, szerény, sugárzó, tiszta. Élesrajzú szem, csodásív szemöldök. A klasszikus metszésű orr és az érzékiségtől mentes száj talán valami diakonissza jelleget is adott neki, mert úgy éreztem, hogy szépségének nincsen öntudata. De mégis kirítt a környezetből és minden figyelmet magára összpontosított. És éppen ez a papnői, vagy női rejtélynek kutatógatása teszi ilyenkor olyan szenvedélyessé érzékeinket. Mintha az arányt azonnal el kellene dönté-

nünk, hogy milyen fokú a női, ami vonz, s mily fokú a papnői, amit csak tisztelni tudunk.

Úgy éreztem akkor, mintha Mária várna valamire. Hogy előtte van még a szerelem minden rezdülése, de nyitott a szíve a befogadásra.

Már nem emlékszem miről folyt a szó, köznap dolgok lehettek, meg aztán egy percre se maradtunk egyedül. De még a családi kör és az ebédi alkalom könnyen kiszámítható gondolatcseréje közben is éreztem, hogy jelentek valamit neki.

Röviddel az ebéd végeztével búcsúztam. S másnap ott a hajón, abban a koromfekete éjszakában, mintha világított volna az az arc. A sugárzó, fényes emlék, mely akkor még friss volt, szinte elém rajzolódott a sötétben.

Vegyük előről — gondoltam. Hogy is volt? Milyen volt? A szem... Félénk? Nem. Meleg? Inkább csak annyi, hogy: jelen vagyok. Szemöldök? Röppenő, ívelt. Homlok? Tiszta és egyszerű. Haj?... Ni, erre csak most gondolok. Milyen is volt? Barna... közepén választott. Nem is lehetne más neki! Igen, de ha rendkívül sima és fényes a haj, s ha mereven szalad le eltakarni a fél fület, ez csak papnői vonás lehet. S az övé milyen volt? Egészen eltakarta a fület, és ami úgylátszik fontos, a választéknál, a két szárny mintha kicsit előre is ugrott volna. Igazában nem tudtam visszaidézni pontos rajzát. Miért? Csak a szemét, száját figyeltem?... De nem is a száj... Inkább az érdekelt, hogy miként beszélt ez a szoborszépségű arc.

Megfeszítettem minden érzékemet. Vártam és figyeltem ott a ködben az elém rajzolódó szellemarcot. Hogy mozduljon, hogy élet kerekedjen belé, amiből talán most már többet megtudhatok. De nem mozdult. Úgy viselkedett mint egy ködlő régi emlék, amely már összezsugorodott és levetkezte magáról az élet rezdüléseit, hogy lényének csak a gyökét mutassa.

S ekkor a hajó oldalán a reflektor fénye kattant, s bár hozzám csak a visszfény derengése ért el, mégis mintha általa elmosódott volna előlem a jelenés. Utána — az újra beálló sötétben — csak az áthatolhatatlan semmi maradt.

Ahogy mondtam, Mária fivéréhez, Gézához vittem üzeneteket és egy kisebb élelmiszercsomagot is.

Gézát 1919 óta ismertem. Rudi hozott össze vele, kinek a gimnáziumban osztálytársa volt. Noha Rudi, Stirner iránti rajongását az 1919-es kommün mintha valami pozitív előjelű tartalommal töltötte volna meg, szíve mélyén ott volt a kétkedés és az örök máshová-kivánczolás. Micsoda kavargás dúlt benne az ellenkező előjelű filozófiai diszciplínák hatásaként! Hol az anarchista zárt egyéniségének hűvös egyedülléte és független kritikai szelleme, hol az új, szocialista társadalmi rend ködképe lelkesítette, melyben, magátólértődően, az emberek egymásmellé-rendeltsége lesz jellemző. Ez az összeütközés benne csak cinizmust szülhetett, amit olyan szellemi magatartásnak gondolhatott, ami éppen azért, mert helyét nem találja, heroikusabb a mindennapinál.

Rudi így mutatta be nekem Gézát: — Ez itt Marx földi helytartója. Kívülről tudja a „Töké”-t. S most tanulja Engelst hátulról visszafelé.

Géza szerényen mosolygott. Imádta Rudit, mindent eltűrt tőle. Ő már rendíthetetlen volt hitében és mint ilyen, alázatos. Mint aki korán megtalálta útját, melyet egész életében járni fog, csak egy gondja volt, tölteni, döngölni, erősíteni ezt az utat. Könyvek nélkül a hóna alatt alig volt látható. A világ neki egyszerű lett, mert az előző filozófiák már avult tünődésekké váltak számára, a

kozmogonia pedig, Isten létének kiiktatásával, csak annyi gondot okozott, amennyi a célszerűség elvébe belefért. Géza típusa volt a fiatal elmélkedő forradalmárnak, aki, noha iskoláiban az európai múlt vallási, filozófiai kultúrájának inkább egyhelyben topogó mint valamilyen irányban haladó öröksége terhé szívesen vette magára, de az új felismerés hitté-válása percében ezt a terhet oly könnyen ejti le válláról, mintha az sosem lett volna az övé. Mint a gyík, ha avult bőréből kibújt, megkönnyebbülten és vidáman nézelődött az alakuló új világban.

Géza volt a bécsi út egyetlen szilárd pontja, noha ő már egy évvel a kommün után emigrált; így ismeretségünk nem tekinthetett vissza valami nagy múltra. Nem is leveleztünk közben. Annyit mégis tudtam, hogy pár napra meghúzhatom magam nála, ha benyitok hozzá.

A hajó lassan dohogott előre a ködben. Egy matrózt kérdeztem meg, hogy hol lehetünk. Ha ő azt tudná, — válaszolta. Mindegy. Mentünk.

Mit vártam Béctől?

Nem állíthatom azt, hogy Európa meghódítására indultam azzal a két tekerccsel, amelyik az oldalamnál meredt a fekete égnek. Mégha tisztes vastagságú is volt a csomag, tartalma nem tett volna ki egy egész kiállításra valót. Három nagy kép is volt benne: a „Misztikum”, amelyről más helyen már beszámoltam; a „Nyárfák alatt”, egy Sellyén festett kép, félig valóság, félig absztrakció és az a háború hatása alatt festett, már említett fekete-zöld összhatású, másfél méteres vászon, amelyre még ma is nyomasztó érzésekkel gondolok, mert a tárgya is valami lidércnyomásos álmra emlékeztetett.

Micsoda vállalkozás volt az! — gondolom, visszaidézve ezt a képet, amelyről ma már csak halvány emlékem maradt. Hogy lehetett volna ezt egyáltalán megfogalmazni, egyértelműen, amikor maga az elképzelés talán csak a költészet legfinomabb eszközeivel lett volna kifejezhető?! Kaotikus világ kavargott bennem, amely az önbizalomból, a kialakulatlanságból, az útkeresés rohamából, a háború emlékeiből és az önmagamra utaltság terhéből tevődött össze. Nem tudtam, hol kezdődik a festészet, hol az irodalom határa. Mivel azt hittem, hogy minden korlát és tradíció ledőlt, a nagy „szabadság” vicсорító, metsző, éles foga mart belém, mint aki gazdag lélekkel a sivatagban gyalogol, de iránytűje, térképe, vize és élelme nincs.

Ami „tradíciót” a kép festésekor még csak tízéves múltra visszatekintő absztrakt művészet francia része nyújtott — a kubizmus —, noha tetszett, kevés volt számomra alapnak. „Kevés” volt a szó szoros értelmében. Én valami mást, bonyolultabbat, valami „igazi” tartalmat akartam a képeimben, a képzelet és emlék tárházából. De mivel e tárháznak minden ablaka, ajtaja nyitva állt, oly huzat járta át a termeket, hogy csak úgy fűtyült. Képzelet és emlék! Mily csábos fogalmak! Hogyan tudtam volna megkülönböztetni mi az igazi, a sajátos, csak tőlem eredő?! Egy könyv hatása vagy egy szárnyaló beszélgetés esetleg éppúgy röpi a képzeletet, s ennek anyaga így jórészt már másé. Emlék? Nem ki-sebb és kevesebb mint a tenger! Mit halásszak ki belőle, s miért éppen azt?!

És a szem? Ami eddig a festészet létének közvetítő szerve volt, hol és miként kapja meg jogát? Hogy láthatom és főleg, hogy láttathatom azt, amit képzelek és amire csak emlékszem?

Vagy még nehezebb kérdés: mily mértékben lehet reális ábrázolású az, amit csak képzelek? Hogy őrzi meg a képzelet a valóságot, mi, milyen annak egyértelmű vizuális jegye?

Az „emlék” szerepét mint festészetem táptalaját tágan kell értenünk. Amíg a látás helyhez köt, addig az emlék csapong, összekapcsol, vagy könnyűszerrel rokonít és társít. Hajlama van lényeggé egyszerűsödni és elveszteni e földi kötöttséget, amelyben valaha járt. Úgy éreztem mindenre kiterjedhetek, mindenhez hozzá tudok nyúlni. Mappámban velem volt egy csomó Ady illusztráció, mely — mint már említettem — teljesen absztrakt eszközökkel akarta a versek lírai tartalmát újrateremteni, és ott volt már a később, Bécsben kiadott grafikai albumom pár lapja is, amely politikai állásfoglalás volt, vagy legalábbis merengés a haza nyomorúságos sorsán.

E tartalmi „gazdagság” ormáról sivárnak látszott a visszatekintés a festészet kitaposott útjirai, különösen a közvetlen elődökére. Hol van bennük a megváltó tartalom, ami emeli, viszi őket? Egy életen keresztül erdők belsejét, kis csend-életeket, vagy intim családi jeleneteket festenek, és amikor azt hiszik, hogy „nagy” témához nyúlnak, vallásihoz, vagy történelmihez, csak magukat és a világot ámitják, mert igazában hitetlenek Isten és haza ügyében egyaránt.

E tartalmi „gazdagság” ormáról való visszatekintés két dolgot eredményezett: fokozta a magányt, az elszigeteltséget és a jó értelemben vett önbizalmat. A magány mélyén azonban a félelem tanyázik, az önbizalomban pedig a hamis mérték. De ahogy most visszanezék a hajó kéményének sugárzó melegében és a ködben ülő fiatal emberre, mindebből — mint a legfontosabbat — az önbizalmát érzékelem, amit ő egyelőre „hit”-nek, „elhivatottság”-nak érez, valaminek, ami legyőzi a magányból fakadó félelmet, és az útja bizonytalanságából eredő aggodalmát.

*

De menjünk csak vissza a hajóra, hisz utazunk.

Közben már éjfélre járt. A dudálások és reflektor kattanások változatlanul folytatódtak. El is aludtam közben, mignem egyszer arra lettem figyelmes, hogy a hajónk megáll. Ezzel egyidejűleg elől a nagy horgonyok láncai kezdtek csikorgogni. Még egy ideig pár matróz futkosott ide-oda, de aztán elcsitulak a zajok. Csak a gépházból hallatszott állandóan egy dinamó surrogása. Így telt el az éj.

A reggeli derengésben puha ceruza-szürkéségű lett a világ. A köd folyt. A hajó orra oly gyorsan veszett a semmibe, mintha ott elől, a köd már felolvasztotta volna architektúráját. Ilyen világképe lehet talán egynémely rovarnak, ha csak pár centiméterre lát előre.

Anyám ezúttal már könnyebben vált el tőlem. Testvéreim: Elvira és Cézár akkoriban már mindketten irodába jártak. Túl voltunk a háborún, s beletörődött, hogy festő vagyok. A búcsúzás napján Lovinusz néni is bejött a szomszéd-ból, és kért egy kis képet emlékébe. Vonakodtam adni. Hogy a Lovinusz néni falán egy absztrakt kép legyen! — Nem olyan képek ezek Lovinusz néni! — mondtam.

— Adjál csak egyet neki, fiam, tudsz te még eleget festeni — szólt anyám a szoba mélyéből. Lovinusz néni pedig:

— Mindegy az, gyerekem, csak kép legyen!

Nehezen tudtam kitérni.

Ahogy a néni elment, anyám maga mellé ültetett. — Hát mondd meg nekem — szólt —, hogy miből fogsz te ott kint megélni?... Senkit nem ismersz... A nyelvet se tudod annyira, hogy megértesd magadat.

Noha e tárgykörben nem voltak kialakult nézeteim, de két kemény iskolán akkor már túl voltam, a nagybányain és a katonaságon. Túl voltam osz-

tályom előítéletén, mely szerint a magunkfajta ember, legrosszabb esetben csak valami irodában kereshette meg kenyerét. A szocializmus eszmeköre is segített. Ehhez pedig a háború tanulságai révén, erkölcsi és emberbaráti, sőt ifjonti világmegváltói lelkesültség útján jutottam. E tételek azonban sokkal elvontabbak, szférikusabbak voltak, mint az az egyszerű tény, hogy az élet maga lőkött olyan körülmények közé, ahol a belőlük fakadó tapasztalat és érzésvilág egykettőre maguk is eligazítottak.

Anyám nem értette a válás könnyedségét és gondtalanságomat.

— Majd csak lesz valahogy — mondtam neki.

A nagy nekikészülődésben addigra már kifejlődött bennem egy olyan érzés, hogy bármilyen szakmát pár nap alatt megtanulok. Az újjam hegyén éreztem, hogy asztalos éppúgy tudnék lenni, mint villanyszerelő. Ebből származólag valami csendes elhatározás is lakott bennem, hogy bármilyen munkát ajánlanak, elfogadom. S ezt a fogadalom-félét az elkövetkezendő nehéz évek folyamán nem egyszer merészen gyakoroltam is. A legmerészebben, pár évvel később, Berlinben, amikor munkát keresve a Sport Múzeumba vetődtem. Az igazgató kérdésére, hogy tudok-e diorámát készíteni, habozás nélkül igen-nel feleltem, noha sejtelmem sem volt arról, hogy mi fán terem ez a szerkezet. És mégis a legjobb dioráma-készítő lettem. Nem szeretnék hencegőnek látszani, de valóban büszke vagyok rá. Az asztalosmunkától kezdve a kazetták belső villanyszereléséig, a száz és száz kis plasztikus figura kifaragásától, a környezet illuzionisztikus kifestéséig, mindent egyedül csináltam. Tőlem származnak a „Középamerikai indián futók versenye Columbus korában”, valamint a „Kuglízás a XV. században Délnémetországban”, továbbá a „Lovagi torna nehéz fegyverzetben egy középkori német hercegség udvarában” című diorámák. Utóbbiban egyedül a földön negyven-ötven különböző rendű-rangú, teljes plasztikájú színes figurácska mozgott, a környező kastély loggiáiban és ablakaiban pedig legalább négyszáz néző szorongott. Heroikus munka volt kétszázötven márkáért, kazettánként! (Szegény igazgató! Ahogy ő mondta, majdnem az állását veszítette el az én diorámáim miatt. Egy minisztériumi ellenőrző bizottság ugyanis nem értette, mire jó egy sportmúzeumban ilyen „gyerekes történelem”. „Gyűjtsön csak sporteszközöket!” — mondták neki a nagyképű fráterek. Mindketten le voltunk taglózva. Én, mert a kenyerem lett oda, szegény igazgatóm pedig, mert megcsúfolva látta játékszereit.)

Túlzottnak tartottam anyámnak azt az aggodalmát is, hogy nem tudom eléggé a német nyelvet. Előzőleg voltam már kétszer is Bécsben egypár napra s valahogy meg tudtam magam értetni. Akkoriban már, noha csak szótárral, átrágtam magamat Hamsun: Pan-ján, egy kis regényen, melyet Annától kaptam egy alkalommal.

*

Hajónk mégiscsak felszedte horgonyát, és lassan dohogott tovább. A kormányosok talán csak a víz sodráról igazodtak el, melyet közvetlen a hajó oldalai mellett valamennyire vizsgáztatni lehetett.

A délután eseménye csak annyi volt, hogy egy sirály tévedt a hajó fölé. Talán a köd küldte helyszíni szemlére. A hajóval azonos tempóban haladt fölötünk, mintha érdekelné, jó úton vagyunk-e ebben az alvilágban.

Később, délután gyenge szél támadt, mely helyenként szétzilálta a köd sűrűjét, s így pillanatokra még a part szegélye is látható lett. Ilyenkor nekilódultunk a hajóval. De még így is csak Komáromot értük el, mikorra pedig már Bécsben kellett volna lennünk.

Mentünk tovább. Éjjelre a ködszítálás már zúzmarává változott.

Hogy szerettem én akkoriban a hajósokat! Még ma is van néha nosztalgia bennem, hogy bár tartozhatnék közéjük. Szeretem típusaikat, a világfias és mégis erélyes arcú kapitányokat, cserzett arcbőrükkel; a tiszteket, akik nyíltan tekintenek a világba, mert szemük hozzászokott a táj kutatásához; a kormányosokat, akiknek, noha a felelősségtudat éles tekintetet adott, mégis valami családapai van bennük, részben elnyűtt szvetterek folytán, amelyek uniformisaik alól mindig kikandikálnak. És szeretem az egyszerű hajós-népet, az uszályok lakóit. Sokat ültem annakidején kis kajütjeikben. Elmondhatatlan boldogság volt nekem azt a körülírhatatlan meghiítséget érezni, amit az arasznyi ablakú kis kabinjaikban teremtettek. És a szakmám megtiszteltetésének éreztem mindig ha falaikon, — amin nemegyszer csak az uszályok vasbordázatát kell értenünk —, festmények színes reprodukcióit találtam, képes újságok kivágott oldalait, amelyeken legtöbbször erdei utak, pipacsos mezők vitték a képzeletet egy olyan környezetbe, ahonnan valamikor a hajós elszakadt. E képek segítségével, mégha öntudatlanul is, de tartották kapcsolatukat a honi környezettel, ha már a sors ilyen vándor-talajra helyezte őket. Sorra megnéztem mindig az ilyen kis kajütök képtárának összes darabját, s még a felfogásomtól legmesszebb álló ábrázolások iránt is mindig találtam magamban megértést, mert ezen a helyen tették szolgálatukat. Mennyire megszépültek ott a falakon azok a fényképek is, a bodroshajú leányokról, akik vasárnapias ruhájukban a szerelem és az édes emlékezés ébrentartói voltak; lányok, akik majd egyszer szintén felkerülnek a hajóra, ha szívük választottja kormányossá lép elő és megkapja lakásul az uszály farában, a fedélzeten, azt a tágasabb mozgó otthont, kis konyhával, elkerített előtérrel, amelyet ez a lány, majd mint asszony, muskátlis udvarrá varázsol, amit egy öl tüzelőfa, az oleander árnyékában csaholó kutya, a külön járókában játszó egy-két gyerek, az árnyékos, szellős helyen szögre akasztott sonkák, kolbászkok, s mellettük a kötélén libegő mosott ruhák elmondhatatlanul mesészerűvé varázsolnak, amint elúsznak előttünk, partonállók előtt, szívünket vágyakozással töltve el.

S mivel eddig sosem volt alkalmam rá, hadd mondjam itt el, hogy mindig első izgalommal figyeltem a hajók népét és tiszteltem minden rendű-rangú tagját. Ha velük útjaimon találkozásom volt, mindig sajnáltam, hogy apró beszélgetéseink alatt, melyek időről, útról szólhattak, nem tudtam kifejezni, hogy valaki olyannal állnak szemben, aki az ő arcuk és szemszögletük ráncait, szemük súrolt kékjét, nyakuk barázdáit, (újabban lejtős ívben szaladó kis bajuszukat) más szemmel nézi, mondhatnám olyan szívbeli, választott-rokon szemével, aki valami rejtélyes oknál fogva nem tartozhat közéjük. Nem tettem soha különbséget kapitány és matróz között, nem csökkentette illúziómat irántuk, ha csak követ szállítottak a Dunán. Nem tartottam őket kevesesebbre, mint a nagy tengerek hajóseit. Úgy éreztem mindig, hogy talán valamikor, a gyermekkorban szakasztottak ki közülük, vagy szaladtam egy ábránd után, s ma már nem tudok visszatalálni hozzájuk. Mintha egy homályos, törhetetlen üvegfal ereszkedett volna le közénk, amelyen még átsejlenek, de nekem, valami megmagyarázhatatlan kényszer folytán, az innenső oldalon kell tennem a dolgomat.

Még szerencse, hogy pesti lakásom ablaka a Dunára néz. Így bár mesziről, de most is figyelhetem sürgés-forgásukat a nagy folyón. Néha az ablakom előtt horgonyoznak. Indulási, lehorgonyzási, fordulási, vagy kikötési manővereiket a született szakértő szemével nézem. S ha éjjel hajóik mélyzengésű dudája szól, mégha álmomból ébreszt is, hálás vagyok nekik. Fontosságukat, sőt

méltóságukat érzem ki a hangjukból, mely lakásom házsora és a budai hegyek karéja közt érezhetően szétterül, sőt néha — s ez számomra oly megindító — még visszhanggal is szolgál. E mély hangok is összekötnek velük, varázsjelek ezek, melyeket csak a családtagok értenek meg igazán, mintha engem hívnának, az eltévedt családtagot.

Azon a második éjszakán is, amikor olyan keservesen haladtunk Bécs felé, gyakorta odalopóztam a parancsnoki híd tövébe. Mivel a kormányosok zárt fülkében vannak, csak a kapitány lépései hallatszottak, vagy a hajó mélyéből azok a csengő jelzések, melyeket fentről, a gépháznak küldött.

Majd szürkült, reggeledett. Néha közel kerültünk a parthoz, s a végeláthatatlan füzeseket is ki lehetett venni. Sárgult, fonnyadt, maradék leveleiket a köd, mint egy pók hálózta be. Az a sok vízimadár, mely nyaranta úgy megüli az apró szigeteknek és füzeseknek ezt a vidékét, akkorra már elvándorolt. Mintha egyre mélyebben, a görög mithológiába, a szellemek részére rendelt terekbe hatoltunk volna be, a limbusokba, ahol valaki vár, kinek ködtestén a kereső ködteste áthatol, s hívó kiáltásait is, mint az álomban, csak a kiáltó hallja.

Délután három felé mintha átsejlett volna a régi Magyarország határa: Dévény, a vízbe kiugró sziklatömb tetején a rombadólt vár.

Majd gyorsan sötétedett és megint vastagabb lett a köd. S így történt, hogy hat óra lett már, mire az első osztrák kikötőbe, Hainburgba bevánszorgott a hajónk.

Megérkezés

A kapitány itt kijelentette, hogy a köd miatt nem megy tovább. Hainburgból már helyérdekű villamos vezet Bécsbe, menjenek az utasok azon. Így is történt. Bécsbe este kilenc felé értem. Ott már nyoma sem volt a ködnek. Esett. Megindultam nehéz csomagjaimmal a Lerchenfeld utcába. Alois Pflugék lakásán kellett csöngetnem, az 58-as számú házban. Ezeknél lakott Géza, albérletben.

Az ajtó rácsos, homályosüvegű ablaka inkább felpattant, mint nyílt, ahogy nagy félénken megnyomtam a csengőt.

— Was ist —¹ kérdezte egy zordtekintetű idősebb hölgy.

— Herr Vándor? — rebegtem.

— Nicht zu Hause —² Durr! S már csapta is be az ablakot.

Uramisten! Most segíts!

Alig tudtam magamhoz térni. Az egész jelenet oly gyors, félreérthetetlen, sőt nagy veszélyeket sejtetőnek látszott, hogy ki kellett előbb fűjnom magamat. Mivel a villamos megállótól a házig legalább egy fél kilométernyi úton, a zuhogó esőben, magam cipeltem a csomagjaimat, no meg a kétnapi ködszítalástól is átfáztam-áztam, úgy néztem hát a lábaimnál elterülő, víztől fényes bőröndjeimre, mint egy hajótörött, akinek a hullámok még utánalökték vagyona pár darabját. És micsoda mérges nő! Egy fúria! Még csak meg sem hallgatott!

Tehetatlenségem már-már elborított, míg lassan arra nem gondoltam, hogy a hölgy talán csak egy futó látogatónak nézett, akinek ennyi elintézés dukál. Meg kell hát neki magyaráznom, hogy miről van igazában szó! Rámutatok majd kofferjeimre, ha nem tudnám jól kifejezni magamat. Ezek majd beszélnek maguk-

¹ Mi az?

² Nincs otthon.

ért. Egy gesztus elég lesz... Gnädige Frau, fogom mondani, és hagyok az ablaknál annyi helyet, hogy lássa is őket.

Egy darabig még topogtam, majd újra megnyomtam a csengőt. Az ablak ugyanolyan hevesen, ahogy az imént kinyílt.

— H...? (Még csak nem is: Was ist?)

— Gnädige — kezdtem, de abban a pillanatban a „Frau”-t már elvágta az üvöltés:

— Ich habe Ihnen schon einmal gesagt, dass Herr Vándor nicht zu Hause ist.³ Durr... és becsapta az ablakot.

Fúria! Ez a helyes megjelölés... Nem! Ez azt hiszi, hogy meg akarom ölni... Talán egyedül van otthon... Még a rendőrséget is rám uszítja, ha van a lakásban telefon...

Csüggedten ültem le a nagyobbik kofferra. Mit tegyek? Két lehetőség kínálkozott: elmegyek valami hotelbe, vagy itt várom meg Gézát. Az elsőt rögtön elvettem. Egy fillért se adhatok ki feleslegesen. A másik lehetőség pedig kezserves. Ahogy én Gézát ismerem, ő ilyenkor a kávéházban ül, s írja cikkeit. Bizonyára ott melegszik is, mert aligha jut fűtésre pénze.

Talán egy negyedórát üldögélhettem ott, amikor a fáradtság és hideg új rohamra lőkött. Habozás nélkül csöngettem újra. Szóhoz se jutott a hölgy mert egyszerűen kiböktem tervemet.

— Gnädige Frau... ich... hier... schlafen! —⁴ szoltam, s hogy egyértelműbb legyen amit mondok, előszobájának mélyére mutattam.

A nő egy ideig dermedten állt, majd mintha egy álarc hullott volna le róla, majdnem kedvesen mondta:

— No, also, kommen Sie herein⁵

Győztem. Kezdttem csomagjaimat befelé cipelni.

Egy kis udvari szobába kerültünk, de már a küszöbnél kezdte Pflugné a kezét tördelni:

— Wo wollen Sie hier schlafen, um Gottes willen?! Kein Platz für zwei ist hier!⁶

Egy pillanat alatt fölmértem a helyzetet, s habozás nélkül mutattam egy bútorra:

— Dort, gnädige Frau!⁷

A jelzett bútordarab egy ócska, száz kézen átment rokokó-garnitúra maradványa volt, egy hajlott hát-támlájú szalon-pamlagocska, vékonyka, aranyozott magas lábakkal. Az ember szinte azt hihette, el lehet fújni a helyéről.

— Dort? — sivitotta Pflugné, — nicht einmal ihr Rücken wird darauf Platz haben!⁸

— Sehr gut wird... gnädige Frau! Wunderbar! —⁹ szedtem össze a rendelkezésemre álló legmagasabb jelzőket.

— Noch Stuhl —¹⁰ mondtam bizakodóan. S mivel nehezen tudtam szándé-

³ Már megmondtam egyszer, hogy Vándor úr nincs idehaza.

⁴ Nagyságos asszony... én... itt... aludni!

⁵ No, kerüljön beljebb.

⁶ Hol akar itt aludni, az isten szerelméért? Nincs itt kettőnek hely.

⁷ Ott, nagyságos asszony!

⁸ Ott? Hisz azon még a háta sem fér el!

⁹ Lesz nagyon jó, nagyságos asszony! Csodás!

¹⁰ Még széket.

komat kifejezni, az alsó lábszáramat kezdtem ütögetni, amely alá a dívány ki-
egészítéséül egy széket akartam elhelyezni.

— O, Sie Armer! —¹¹ szakadt ki Pflugnéből a sóhajtás, miközben bal tenye-
rével az arcát támasztotta fel. Majd: — Warten! —¹² szólt hirtelen ilyképp egy-
szerűsítve a felszólítást, mint azok a szeretetreméltó másnyelvűek, akik hogy
könnyebben megértessék magukat, anyanyelvük igeragozásának bármely alak-
ját hajlandók infinitívusra zsugorítani, arra az igealakra, melyet a szótárból is-
merünk. — Warten! — mondta s már el is tűnt a szobából.

Nem tudtam elképzelni, mi következik. Legalább nyolc-tíz percig álltam ott,
míg Pflugné, könyökével nyitva az ajtót, be nem tódult dagadó ágyneművel:
vánkossal, paplannal, két pléddel. Megkezdte azonnyomban az ágyazást.

Hát ez aztán aranyos nő! — gondoltam. A fúria íme angyallá vált. A meg-
hatottságtól még a „köszönöm” szót is alig tudtam kinyögni.

S mily serényen kezdte az „ágyam”-at vetni! A két pléd arra szolgált, hogy
a kis pamlagot egybekösse a garnitúra sóhaj-könnyű rokokó székecskéjével,
nehogy a lábam huzatot kapjon alulról, a két bútordarab hiányos csatlakozá-
sánál.

— Ssssoo! — mondta, amikor a jó munka befejezéséül megtapsikolta te-
nyerével a vánkოსomat. Mindez elkápráztatott, mert van-e szebb látvány egy fá-
radt embernek, mint frissen húzott, megvetett ágy?! Már csak benne lehetnék!
— gondoltam vágyakozva.

De ebben a pillanatban Alois Pflug lépett be. Mélyen meghajoltam. Ötven
év körüli megtört ember benyomását tette. Félbevágott olvasó-szemüvege fö-
lött, fáradt vizenyős szemek tekintettek rám és a felfordult szobára. Sárgásbarna
nyitott, duplasoros zakójának két szárnya gyűrötten csüngött alá. Tétován nézte
egy ideig kofferjeimet, de közben már csattant is Pflugné parancsa:

— Alois, Du kannst gehen! —¹³ S Plug már indult is kifelé. No, — gondol-
tam, ez aztán kemény volt. Tévedtem, Pflugné mégiscsak fúria! Így megszégye-
níteni a férjét!... A kemény parancs a fogak közül csak úgy sistergett elő. Lát-
szott, nem bírta túrtóztatni magát.

Ahogy ismét kettesben maradtunk, egyszerre olvadékonyabb lett a han-
gulat.

— Sehr müde? —¹⁴ kérdezte kedves mosollyal. Majd, mintha hirtelen eszébe
jutott volna valami, pótlólag hozzátette:

Wissen Sie... ich habe von Ihm Lues bekommen...¹⁵ s hüvelykjével az ajtó
felé bökött, amerre férje távozott.

— Gott im Himmel! gnädige Frau!... —¹⁶ dadogtam.

Teljes zavarodottságban álltam ott a megrendítő közlés után. A cipőmben
még a víz szörcsögött, s a legszívesebben ruhástól dültem volna le a frissen meg-
vetett ágyra, s most hirtelen ekkora intimitás zúdul rám! Mit kell csinálnom?
Mit kell mondanom így idegen nőnek, aki kéretlenül ekkora titkot bíz rám? És
azzal a német szokincsel, amivel rendelkezem!

Üresen néztem rá, de agyam mint egy motolla működött:

¹¹ O, szegénykém!

¹² Várni!

¹³ Alajos, elmehetsz!

¹⁴ Nagyon fáradt?

¹⁵ Tudja... vérbajt kaptam tőle...

¹⁶ Szent Isten, nagyságos asszony!

Figyeljünk csak — gondoltam — itt más országban vagyunk... talán valami nemzeti sajátosság bújik meg emögött... Közlékenység, minden áron való őszinteség, teljes kitárulás... Eszerint élnek talán... Még az se lehetetlen, hogy adott esetben a német lány maga hívja fel a figyelmet testi rendellenességeire, teszem, ha túl nagy a lába, vagy lyukás a foga, hogy csak az elviselhetőbbeket említsem... Mi kellene ahhoz nálunk, hogy egy magyar asszony, félórai ismeretség után a leendő albérlőjével minden indok nélkül közölje titkos betegségét?! A föld megnyílna alatta... De talán egy kulcshoz jutottam ezzel a németiség megértéséhez, méghozzá egy értékes kulcshoz...

— Wissen Sie, folytatta Pflugné — Alois ist ein Schwein¹⁷

— Gnädige Frau!... — dadogtam tovább.

Fúria vagy mégis!... — gondoltam, — ezt már nem tudom másképp összeadni. S most kezdtem vizsgálni igazában arcát, száraz, kemény, hosszú vonásait, a fonnyadtság előrehaladott jegyével az orr és száj körül. Maga a száj vértelen volt és feszesen zárt. De a szem csak úgy csattant előre sötét bogarával. És ni! a haja is egy igazi fúriáé! Mintha minden szálát külön-külön apró hullámokba bodorította volna, ami által igazában úgy hat, mint egy matrac belseje; kuszaságától ruganyos.

— Nun, Sie können schon ins Bett hinein! —¹⁸ szólt fölcsapva a paplan egyik szegletét.

— Ja, gnädige Frau, ich gehen —¹⁹ s fölnyitottam egyik kofferemet, hogy hálóingemet kivegyem. Kicsomagolásról nemigen lehetett szó, amíg Géza haza nem jön.

Lassan mozogtam a koffer körül, hogy időt engedjek a bucsúzásnak. Mert gondoltam, hogy Pflugné ezekután már magamra hagy. Az ing előkerült, vontatottan szétnyitottam, s a vánkossomra tettem. De Pflugné csak állt. No, — gondoltam, tévován felé fordulva.

— Also... ziehen Sie sich aus!... Ausziehen! —²⁰ szólt kissé türelmetlenül. Majd mintha attól félt volna, hogy nem értem szavát, tenyerével úgy tett, mintha saját ruháját akarta volna testéről lesöpörni. — Ausziehen! — mutatta.

Értettem én, de a meghökkenéstől kissé földbe gyökerezett a lábam, s ez tükröződött is arcomon.

— Was? Schämen? ²¹ kérdezte a számomra könnyebb mondatképzés formájában.

— Ja, gnädige Frau!

— Warum?... um Gotteswillen?²²

Ha én erre felelni tudtam volna! Kétfajta érzés közt háborogtam. Az egyik az volt, hogy ez itt talán szintén természetes. Hogy ismét egy német sajátossal állok szemközt, amely szerint a szemérmesség már avult fogalom. Ahogy az iménti titkos közlésnél, úgy itt is csak egy más, a mienktől elütő világ mutatkozik meg, melyet akarva — nemakarva meg kell értenem. Mennyi fajta szokás és erkölcs van a világon! Mi lehet a négereknél! — suhant át egy gondolat bennem.

Háborgásom másik iránya gyanakvóbb természetű volt. Ennek körvonalait

¹⁷ Tudja, Alajos egy disznó.

¹⁸ Nos, mehet már az ágyba!

¹⁹ Igen, nagyságos asszony, én menni.

²⁰ No tehát... vetközzön le! Levetközni!

²¹ Mit? Szégyelni?

²² Miért?... az istenszerelmére?

azonban nem akartam tudatosítani magamban. Elhessegettem. Szamárság! — gondoltam nyugalmat erőltetve magamra.

— Ich will sehen, ob Sie recht liegen können!²³

— Ja, gnädige Frau... Schön ist, — amivel azt akartam mondani, hogy „ez szép magától” — de közben csak szorongtam.

Az volt a szerencsém, hogy akkor a pizsamát még nem ismertem. Hosszú hálóingeim voltak. Így miután a kabát és a nappali ing lekerült rólam, gyorsan bebújtam a térdemen alul érő hálóingbe, s így a cipő és nadrág levetése már nem okozott különös gondot.

— No also, lassen Sie sehen! —²⁴ nézegetett teljes derült arckifejezéssel, amint fölveszem az újhöld alakját, mert a bútor-konstrukció csak ilyen alakú fekvést engedett.

Ezekután már biztosra vettem, hogy Pflugné magamra hagy. De nem! Leült az ágyam végébe.

Behúnytam a szemem, gondolván, hogy érti a néma beszédet.

— Sie werden wohl kalte Füße haben, mein Sohn! —²⁵ mintha valóban nagy követ vettek volna le szívemről: „mein Sohn!” mondta... nincs itt semmi baj... Angyal ez, egész egyszerűen földre szállt angyal. Kinyitottam a szemem.

— Nein, gnädige Frau.

— Zeigen Sie!²⁶

Te jó Isten! Ez még a lábam fejét is kezébe veszi! Még csak végig se gondoltam ezt a lehetőséget, már emelte is föl a paplanomat.

— Gnädige Frau... — nyögtem a röstelkedésben, de egyebet szókimondani nem hagyott mondani.

— Ganz kalt!... Es ist ja ganz kalt —²⁷ mondta s már szabályos masszázst kezdtem érezni lábam fején.

De nem! Ez már több mint masszázs! A hideg veríték kezdett kivenni... Mintha fokozatosan fölfelé a lábam szárát kezdte volna lassan birtokba venni erős kezével. Lassan ugyan, előbb a bokánál, de aztán fokozatosan fölfelé haladt.

Mint egy dermedt nyúl lapultam. Ha még följebb megy — gondoltam —, egyszál ingben rohanok ki a lakásból.

Egy fúria... egy fúria kezébe kerültem.

De aztán, mintha angyalok kórusa szólalt volna meg:

— Ich bring' Ihnen eine Warmflasche mein Sohn, mein lieber Sohn! —²⁸ s már ugrott is föl ültőhelyéből.

*

— Gnädige Frau, ich bin...²⁹ de nem tudtam semmit mondani.

Fordult s már jött is a forróvizes pintes üveggel, s betette a paplanom alá.

— Sehr danken, gnädige Frau. Sehr, sehr danken! —³⁰ köszöntem.

Boldogan tapogattam lábam fejével a meleg üveget.

²³ Látni akarom, hogy jól fekszik-e!

²⁴ No, hadd lássuk.

²⁵ Bizonyára át vannak fázva a lábai, fiam.

²⁶ Mutassa!

²⁷ Hideg, egészen hideg.

²⁸ Hozok magának melegvizet palackot, fiam, kedves fiam.

²⁹ Nagyságos asszony, én vagyok...

³⁰ Nagyon köszönni, nagyságos asszony. Nagyon nagyon köszönni.

S Pflugné csak ezután távozott. Az ajtónál még megállt, s a legkedvesebb hangon, ahogy ember beszélhet, így szólt:

— Gute Nacht, mein Sohn... recht gute Nacht mein lieber Sohn! ³¹

Másnap délelőtt úgy tíz felé kezdtem a szememet nyitogatni. Pillantásom mindjárt Gézára esett, ki ágyában ülve mereven engem figyelt.

— Szervusz... itt vagyok... nem baj?

— No végre, hogy kinyitod a szemed! Már egy órája leslek.

— Betörtem hozzád, Géza, hadd maradjak itt pár napig, amíg valami helyet kerítek magamnak.

— Ameddig akarsz, ha kibírod azon a fekhelyen, vagy ha az fel nem mondja a szolgálatot.

Gézának, amióta nem láttam, sötét, vágott bajusza kerekedett. Furcsa volt nekem ott a fehér ágyban egy bajúszos fiatalember.

— Te, idehallgass! Az a bajúsz nem tetszik nekem... ilyen bajusszal medvebőrön kellene aludnod!

— Veszünk — mondta Géza vidáman.

— Még valami... Nagyon tetszik nekem a hugod.

— Örülök.

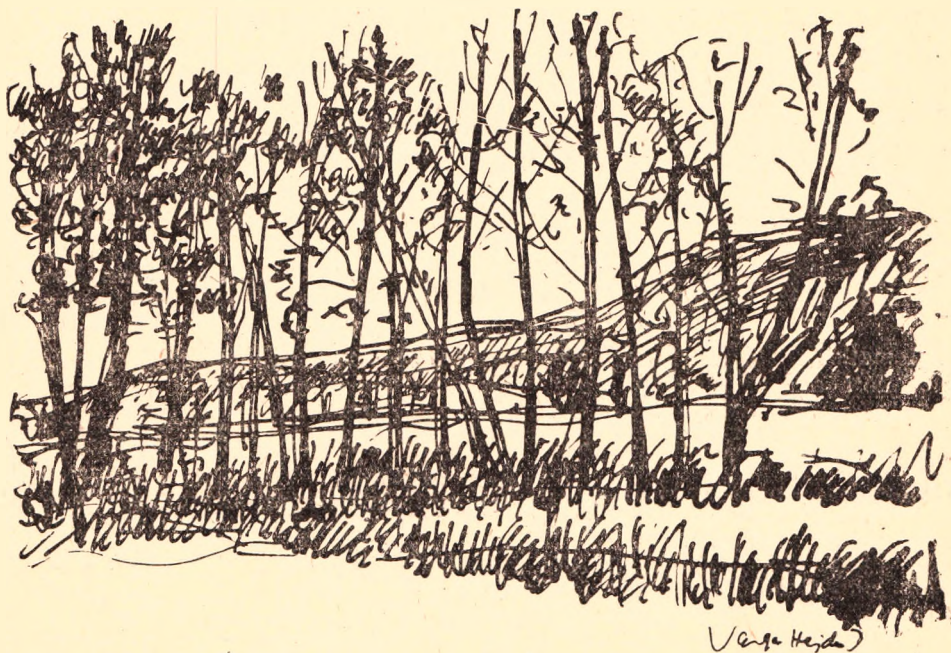
— Gyönyörű... Meg aztán hoztam neked mákoskalácsot... itt van az egyik kofferemben.

— Remek! — s már ugrott is ki az ágyból — alig volt vacsorám az este.

— Szegény anyád!

De közben kezdett már a szemem újból leragadni.

³¹ Jó éjt fiam, nyugodalmas jó éjszakát, kedves fiam.

Varga Hajdu István: Dunántúli táj

Arató Károly versei

Komoly játék

1.

A lelkesítő szín fakul
a díszletek keretében,
csillognak a kockakövek
sötétbarnán ömlő fényben.

Napfényes falak szívódnak
fel másféle hátterekbe —
fehéren bukkan elő egy
arc pengévé keskenyedve.

2.

Színes tapéta szakadt le
hűvösen mélylő egekről,
szívárványos köd elfoszlott
álmodón forgó szemekről.

Gyerek-képzelet kutatott
mesebeli üregeket,
hogy fény-otthonukra leljen
csavarttestű sellőinek.

3.

A játék komoly s néma már,
mert a szabály lett keményebb.
Megvillan körmük s homlokon
hagyják karcukat az évek.

Kihullnak halkan a kézből
a tarka, cserélt kavicsok.
pergő emlékektől a száj
nem vonaglik, könny nem csorog.

Panoráma

Fölzengő új idők, mikor az ős hatalmak
morogva hátrálnak, átadva a Teret:
roppant arányokat elárulón itt vannak
a megzavart mélyek és föltépett egek.
Fenséges napok, mikor villámló alakot
öltve, a bonckés a távolt szeleteli:
roncsokként porban hevernek a megszaggatott
messzeség végsőt vonagló elemei.
Itt a romboló idő! A Végtelen komor,

nagy öle megnyílik, boldogan széthasad —
játszi erő, hol az Úr minden csillaga forr,
robbant csönddé oszló ködhegyet, fényfalat!
Itt a lecsöndesült víz s az álmos anyaföld,
a legyőzött mogorva érc és durva kő!
Rejtélyek, titkok sötét váza, mely összetört —
fölé a Diadal hatalmas árnya nő!

Itt az Emberi Mű! A győzelem évada!
A zuhogó napsugár nehéz kötege!
Megmászott csúcsok kórusa, dörgő ércgara!
Világító torony: éjszakák őrszeme!
Itt a füstfogta városok sűrű serege,
a lusta vastömb, karcsú acélszerkezet!
Itt a csillagok fénye, a Tejút szemete,
mely elporlik az éjben mélységek felett!

Simonyi Imre

Óda az első tavaszi napsugárhoz

Micsoda tél volt!

Micsoda halottaknapjás szomorúság
a tájban és a szívekben
micsoda vigasztalan homály
a tájban és az emlékekben
micsoda baljós felhők
az ég peremén s a homlokok mögött
micsoda kormos gyász
az ágyúgyarak felett s a szorongó lelkekben
micsoda metsző ridegség
az északi szélben és a fagyos tekintetekben
micsoda úttalan magány
az útszéli jegenyén s a jégcsap didergésű idegekben
micsoda nyűlként lapuló rettenet
a farkasüvöltéses időben:
a tegnapokban mátkban holnapokban
micsoda hidegen kiszámított fenyegetettség
térben időben létben
— micsoda szégyen micsoda szégyen micsoda szégyen —

micsoda tél volt
a tájban s elfagyott reményeinkben
micsoda tél volt
a térben
s az ölmosan ránknehezült
időben
már december óta — mennyi decemberek óta! —
átal a rettenetes századokon
boldog isten
micsoda tél volt

Jöjj hát első tavaszi sugár
májusi sugár emberszabású tavasz
hozz olvadást — emberi testközelt —
a vacogó tájba
s világosságot a setét agyakba
add hogy múltjék a borostás
decemberi zordság a létből
pusztító indulat az időből
jégcsapok dárdás ridegsége a szívekből
s az állig begombolt lelkiismeret
tárulkozzon immár
át téreken s időkön átal
embertől emberig

add ó add jóvégre nékem is
 a régi újjongást újuló hitemhez
 feledhessem a félelem szégyenét
 gályák szégyenét máglyák szégyenét
 századok szégyenét tegnapok szégyenét
 adj lélegzetvételnyi jóreményt:

van táj — költőhöz méltó költemény
 ahol megírható s embermód éltető
 a méltóságos élet — s hogy tető
 alá jutván meglelhetem honom
 e hazában s illőn sírthatom
 az arra érdemes bút — s az öröm
 jussként száll rám apai örökön —
 s oldd ki belőlem a görcsös magányt
 hogy szívemben majd illendő derű
 s ágyamban kellő kényelem
 fogadja azt a lányt —
 s add meg végül a szelidség kegyelmét
 — mert lásd még téli ordas indulatok ragadnak —
 az erőt add a jóság erejét
 hogy megbocsássak
 — aki belémmart tegnap —
 annak a pimasznak.

Makay Ida

Futballmeccs

A labdajátékot mindig szerettem,
 nézni a sok szép, fürge kisfiút,
 kis kamaszlábuk, mely ritmusra lebben,
 szemük villámát, amikor kifut
 a buta labda. Most is sokszor nézem.
 Ők most is futnak és a labda pattan,
 sok tavasz nyílt el azóta a réten,
 és sok-sok labda hullt el lent a partban.
 És én most már nem az ő drukkjuk érzem,
 míg száll a gömb, vagy elgurul az aljba,
 de egyre többször, s makacsabbul kérdem:
 mit érezhet — míg pattan s hull — a labda?

Kolta Ferenc

Kodolányi János

(Gondolatok a Vízválasztó olvasásakor)

Minden jelentős új alkotás írójának fejlődésében is jelentős fordulópontot jelez: vagy egy fejlődési szakasz lezárását, vagy egy új szakasz kezdetét. Kodolányi legújabb regénye, a Vízválasztó is ilyen mű. Arra serkenti az olvasót, kísérelje meg az író eddigi útjának áttekintését, hogy az új alkotás igazi helyét és szerepét helyesen lássa. Ez természetesen nem könnyű feladat, hiszen Kodolányi tiszteletreméltóan termékeny és sikerekben gazdag írói útja bonyolult összetettségével már eddig is sok fejtörést okozott az irodalomtörténészeknek és a kritikusoknak. Gazdagon árnyalt és a részletekre is kiterjedő, minden szempontból helytálló pályaképet ma még nem festhetünk róla; annál sürgősebb, hogy legalább vázlatos áttekintésre kísérletet tegyünk.

*

1. Az Ormánság fájó, kegyetlen kérdéseinek merész ábrázolójaként hódította meg a húszas évek elején az olvasókat. Neve *Sötétség* című kisregényével vált ismertté (1922), s már ebben az ragadta meg elsősorban az olvasókat, hogy megdöbbentően komor színekkel, kegyetlen tárgyilagossággal ábrázolta, hogyan torzult el az emberi élet az Ormánságban. Ezután egymást követték a leleplező kisregények és novellák, sötét, vigasztalan képet festve az ormánsági népről. Visszaemlékezéseiben így ír ezekről: „Huszonkét-huszonhárom esztendő voltam, mikor mindenkitől elhagyatva a nyomor legfenekén írtam a „*Sötétség*”-et, a „*Szép Zsuzská*”-t s más néhányat, olyan időkben, mikor a fiatal író „szertenézett s nem lelé honját a hazában”. Igazi megihletőm pedig az Ormánság parasztnépének rettenetes állapota volt, az ezerholdak közé bezárt pusztuló népé, amelynek sorsát borzadva, felháborodva, lázadva s tehetetlenül szemléltem. Innen ezeknek az első írásoknak a némelyek által kárhoztatva említett, de ennen magam részéről is elismert naturalizmusa.”

Ma már látjuk, milyen nagy dolgot cselekedett ezekkel a „naturalista” művekkel: amikor az ország a Szabó Dezső által ébresztett parasztromantikával és illúziókkal szemlélte a magyar falut, Kodolányi kíméletlenül széttepte a hamis illúziókat. Nem az őserőt megtestesítő, idealizált paraszt képét vetíti elénk, hanem a tudatlanságban, a babonák, a nyomor, a kapzsi birtoklási vágy örvényében tántorgó népet, nem a népszínművek muskátlis házait, hanem a „süllyedő világ”-ot. A naturalista ábrázolási módot tudatosan kapcsolta össze társadalmi problémák megvilágításával, s ezzel biztosította művészetének haladó tendenciáját.

Nagyon jellemző a fiatal Kodolányira az, amit a Forrás c. folyóirat 1930. áprilisi számában írt abból az alkalomból, hogy bekapcsolódott a folyóirat szerkesztésébe: „Ha eddig is iparkodtam a proletariátus érdekeit szolgálni — úgy ezután fokozottan résztveszek a felszabadításért folyó osztályharcban... Mert tudom, hogy mint írónak, mint művésznek s gondolkodónak egy kötelességem van: harcolni az elnyomatás elleni

küzdelemben a kizsákmányoltak, az alulról kerültek, a megrövidítettek oldalán... Irásaimban eddig is egynek éreztem magamat a szenvedőkkel és rabszolgákkal. Dokumentálni akarom, hogy cserben nem hagytam őket és nem is hagyhatom soha."

Pályája első szakaszának művei ezt a harcos programot szolgálták. Kodolányi tudatosan vállalta a mellőzést, a magányt és a nyomorúságot. Nem a legtisztelőre méltóbb szándékot és írói bátorságot jelzi-e ez?

2. Egyelőre még tisztázatlan, milyen hatások, érzelmi és értelmi mozzanatok okozták, hogy írói útja mégsem vezetett egyenesen előre a kitűzött cél felé. A harmincas években ugyanis hamarosan kialakul bizonyos kettősség művészetében: egyrészt folytatja az ormánsági életnek, különösen az egyke nemzetpusztító veszedelmének megrázó ábrázolását, elsősorban drámáiban (*Vidéki történet, Földindulás, Végrendelet*), ugyanakkor azonban műveinek egyre jelentősebb részében elfordul a jelenről. A múlttól kezd írni, mégpedig hallatlan sikerrel; hamarosan egyik legnépszerűbb történelmi regényírónkká lesz. Ez a múltbafordulás önmagában még nem lett volna baj; a hiba abból származott, hogy művei egyre nyilvánvalóbban sugározták téves történetfilozófiai nézeteit: a magyar nemzeti jelleg változatlan, öröktől való, ennek sajátosságait kell a múltban megkeresnünk, hogy örök jelenként ábrázolhassuk, — a magyarság sorsa pedig az elkerülhetetlen pusztulás, a múlt is ennek a jeleit hordozza magában.

Történelmi regénytrilógiát ír, amelynek első részét, a *Julianus barát*-ot a magyar egyedülvalóság és a pusztulás gondolata lengi át. A trilógia második része, a *Vas fiai* főhőseinek sorsát kitűnő népi realizmussal ábrázolta, pesszimista szemlélete a magyarság tragikus egyedüllétéről azonban ezt a regényt is nyomasztóvá teszi. A harmadik rész, a *Boldog Margit* elsősorban nagyszerű lélekábrázolásával kiváló írói teljesítmény. A harcos hang elszíntelenedését az jelzi, hogy társadalmi mondanivaló alig van benne.

Kétségtelen azonban, hogy a trilógia korképe a két világháború közötti Magyarország alapvető sorskérdéseit vetíti vissza a múltba, a XIII. századba, tehát — ha az író első korszakának harcos radikalizmusát hiába keressük is benne — nem mondhatjuk, hogy egészen elszakadt a saját korától.

Következő műveiben azonban egyre jobban eltávolodik a jelentől. Egyre több elképzelést, hipotézist alkot az „örök” magyarság jelleméről és múltjáról, egyre távolabb időkben keresi ezeket az „örök” vonásokat. Következő ciklustervének két elkészült regényében, az *Istenek* és a *Holdvilág völgye* című műveiben már a pogány magyarok életével foglalkozik, s ezek a regények — nem véletlenül — tele vannak homályos misztikával. Kialakul benne egy olyan misztikus filozófiai elképzelés, amely szerint „Az életforma: a kozmikus világkép földi tükré... a magyar társadalmi rend, katonai szervezet, vallási kultusz egy kozmikus világkép csodálatos megvalósulását mutatja.” Regényeiben ezt az „ösi, kozmikus világkép”-et keresi és igyekszik ábrázolni, időtlenné tenni. Így természetesen alkotói módszerében is eltávolodik korábbi izes realizmusától. A ciklus a második rész után megszakad, az *Emese álma* címmel tervezett harmadik rész már nem készült el; Kodolányi kísérlete zsákutcába futott.

Igy lesz a fejlődése első szakaszában oly megrázó erejű paraszti regények, novellák, színművek szerzőjéből fokozatosan „a nacionalizmus eszmekörében született esztétikai programok, tézisek megvalósítója” (Diószegi András), ugyanakkor „misztikus filozófus és szélsőjobboldali politikus is, különböző zavaros eszmékkel terhelve” (Szabolcsi Miklós). 1938 körül Kodolányi Németh Lászlóval együtt a népi írók „harmadik utas” elképzeléseinek fő ideológiai képviselője. (L. pl. lapját, a *Nemzetőr*-t!) A második világháború idején bemutatott *Zárt tárgyalás* című drámája a válság idején is a harmadik utas ideológia igazolásának kísérletét jelzi.

3. A felszabadulás szükségszerűen újabb válaszút elé állította Kodolányit is. Vajon visszatalált-e az első korszak egyértelmű állásfoglalásához, az 1930-ban megfogalmazott célkitűzések közvetlen szolgálatához?

Hosszú ideig bizony nem. A kialakuló új renddel szemben az első időkben nyílt szembenállást tanúsított, majd belső emigrációba vonult. Műveinek kiadására csak 1953 után került ismét sor. Nem írt közben? Dehogynem! Kiderült, hogy a látszólagos hallgatás éveiben szinte balzaci méretű ambícióval és szorgalommal vastkos kötetek sorát alkotta. Gondoljuk csak meg, hogy pl. 1956 és 1958 között nem kevesebb, mint öt új, 1949 óta készült Kodolányi-regény látott napvilágot, s az öt mű terjedelme több, mint háromezer oldal!

Vajon mi foglalkoztatta a forradalmi átalakulások éveiben Kodolányit? Visszavért-e figyelme szűkebb hazájára, az Ormányságra, ahol közben minden megváltozott? Részt kért-e az osztályharcból úgy, ahogyan 1930-ban célul tűzte? Jó ideig nem. Képzelete tovább is a múltban járt; tíz, sőt százezer évek mélyére tekintett, azoknak világát formálgatta magában és ábrázolta műveiben. Őt megjelent műve közül négy a történelem előtti időkben játszódik: tovább is misztikus szemléletének különös világában élt, mondanivalója nem szolgált a jelent.

Vessünk csak egy pillantást az öt közül is a legsikerültebbre, *Az égő csipkebokor* című, Mózesről szóló regényre! Ennek a műnek a megírása talán legnagyobb írói vállalkozása volt, írói eszközökben is ez a leggazdagabb. Egyes részei irodalmunk legszebb lapjaihoz tartoznak, s a mű egésze kétségtelenül igen jelentős és értékes alkotás. Az esztétikai értékek azonban ezúttal is különös tartalmat szolgálnak. A misztikus elképzelés a „ kozmikus világkép ”-ről ebben is érvényesül, s nem éppen haladó mondanivalókhöz vezet. Gondoljunk csak pl. arra, hogy Mózes Egyiptomból vissza akarja vezetni népét a régi hazába, amelyben meghitt közösségben élt Istennel. Az utat azonban csak Mózes látja: egy misztikus szertartás során végigjárja az emberiség útját visszafelé, az Isteni Teljességhez. Íme: szerinte a tökéletes élet megtalálásához nem előre, hanem visszafelé kell haladni. Ezért állapította meg egyik irodalomtörténészünk, hogy az író filozófiája retrográd jellegű, elképzelése és a történelem valódi mozgása között nyilvánvaló az ellentét. Sokatmondó az is, hogy az Isteni Teljesség titkát csak Mózes, a vezér ismerheti meg, a nép nem; a nép fellázad ellene, megkövezi vezérét. Íme: a vezetők és a nép kibékíthetetlen ellentétének polgári ideológiája. Az, hogy szükségszerűen a nép jár helytelen úton, ugyancsak hibás szemléletet tükröz.

Íme: Kodolányi a felszabadulás után a harmincas éveknél is jobban elkanyarodott a valóságtól, valamint az írói és politikai radikalizmus elvi síkjáról. Az olvasók várták, hogy ismét megtalálja az utat a mához, hiszen olyan író szeretnek benne, aki művei hatalmas esztétikai értékeivel, tehetségének sajátos varázsával valósággal lenyűgözi őket.

4. Legújabban megjelent regénye: a *Vizválasztó* már az első betekintésre is elárulja, hogy az írói pályakép új fordulóponthoz érkezett. Kodolányi a tanácsköztársaság bukása utáni időkbe vezeti az olvasót, mégpedig ismét gyermekkorának földjére: az Ormánységbe. A történelem előtti időkből tehát visszatért a jennel közvetlenül összefüggő közelmúlthoz, térben pedig az özönvíz utáni misztikus keleti tájakról és a Mózes korabeli Egyiptomból haza, pályakezdése izgalmas témáinak tájaira.

A regény a szerbek által megszállt Ormánység egyik falujának nyomasztó légkörébe viszi az olvasót. Először a *Boldog békeidők* című regényéből már jól ismert Németh főerdőtanácsos szerencsétlen második házasságának, civakodásokkal teli családi életének ábrázolása sejteti, milyen kavargó örvények között hanyódnak itt az emberi sorok. Hamarosan azután megismerkedünk a falu és környéke millió tragikus mozzanatával és sok tipikus figurájával. A szánsalomraméltóan süket és vak értelmiséggel: a „tisztá demokráciá”-ért lelkesedő, szabadkőműves orvossal, fábiánus fiával, az antiszemita és sovíniszta patikussal, a szoknyavadász tanítóval, a pökhendi földbirtokossal. A zürzavarba, amely ezekben az emberekben él, Németh főtanácsos születésnapjára ünnepén kapunk bepillantást: a falu parasztjai nem kevésbé vigasztalan világába az erdőtanácsos kommunista barát egyetemista fiának a környéken tett kocsitúrja alkalmából tekinthetünk bele először. Azután közvetlen közről is megismerjük a szívtelen Nagy Varga János zsírosparasztot és családját, a csányiakat, akik demokratikus papjuk lakását, csűrét fel-felgyújtogatják, amikor az kiprédikálja hitványságukat, Pancsó

banyát, az angyalcsinálót stb. Nincs derűs szín a sötét képen: korlátolt, a néppel vajmi keveset törődő, ideológiai zsákutcában botorkáló, önző, sznób értelmiség és a tudatlanság, a nyomor és kapzsi birtoklási vágy, ugyanakkor a meghunyászkodás örvényében tántorgó nép, — ez Kodolányi faluja. A regény első részében csak három figura hordoz valamennyire pozitív vonásokat: Laci, a néppel érző, a tanácsköztársaság dicső napjaitól még mindig mámoros egyetemista, Farkas, a népet igazán szerető, érte népszerűtlenséget is vállaló, nagyműveltségű református lelkész, és Lenke, a „hadicafra”, akiben több az emberség, mint faluja módos asszonyaiban és leányaiban. Nagyon közel férkőzik hozzánk a hetven éves Kovács Zsuzska néni is, nem a cselekedeteivel, hanem gyönyörű ormánsági beszédével, kiejtésével. „Hajlékony hangsúlyai és diftongusai úgy hajladoztak beszédében, mint a virágos folyondár” — írja róla Kodolányi is.

A regény második részében új emberekkel ismerkedünk meg: a kommunisták körének kicsi, de lelkes tagjaival; elsősorban Szabó István malomgépésszel, aki már 20 esztendeje dolgozik a munkásmozgalmában, s egy hónapja menekült a szerb megszállta területre, mert „odaát” direktóriumi elnök volt, s üldözik. Az „intelligencia” és a „pógárok” várják Horthy sastollasait, a kommunisták viszont újból megkísérlik a falu kisemmizettjeinek megszervezését, a párt talpraállítását. A szerb megszállók nem akadályozzák a szervezkedést, ezért a legnagyobb veszedelem a kommunisták részére a magyar ellenforradalmi csapatok bevonulása lenne. Különböző elképzelések születnek ennek elkerülésére: többen a félig-meddig önálló Baranya—Baja miniatűr államocskát tervét dédelgetik magukban, egy kis talpalatnyi föld utópiáját, „ahonnet visszahódítható lesz Magyarország egésze, amelyből a Horthy-világot ki lehet forgatni sarkaiból”; mások „a nemzetközi garanciákkal teljesen önálló kis Svájc” tervének rajongói, és vannak a szerb annexiónak is hívei. A „nemzeti érzésű” urak és a kommunisták harca komoly konfliktusokban élesedik ki, de végül mindent eldönt a sastollasok bevonulásának bizonyossága. Laci, a kommunistákhoz húzódó értelmiségi fiatalember keménnyé edződik ezekben a harcokban és szerelme tisztító tűzében, s amikor minden összeomlik, szakít családjával és elindul a „fehér” Magyarországra, mert „arra gondolt, hogy kik és hányan várják őt, odaát”. S akkor következik a közös küzdelem, a közös nyomor. A közös siker. Majd. Egyszer. A többi pedig nem fontos.”

Íme: ez a futólagos áttekintés is mutatja, hogy ebben a regényben ismét a társadalmi kérdésekkel vívódó Kodolányi szólal meg. Félreérthetetlen az az elutasító mozdulat, amellyel kérlelhetetlenü ítéletet mond az „úri” Magyarországról, de az az együttérzés is, amellyel az ellenállók, a forradalmárok, a kommunisták törekvéseit ábrázolja. A befejező sorok a jövőbe mutatnak, s így a sötét képet végül mégis megvilágítja egy kis fénysugár. És ez az, ami Kodolányi régebbi leleplező regényeinél több ebben a műben. Ezért jelent nem csupán visszatérést pályakezdésének írói útjára, hanem előrelépést is: nemcsak megdöbbeneni, de lelkesíteni is tud.

Szemlélete azonban nem egyértelmű, nem sebezhetetlen.

A regény főhőse: Laci. Kisgyermek korát ismerjük a *Boldog békeidőkből*. Amikor a *Vizválasztóban* először találkozunk vele, már felnőtt fiatalember, aki szemben áll családjával, osztályával. A tanácsköztársaság idején belevetette magát a kommunisták mozgalmába. Utána is a néppel érez, s bár világnézete még nem alakult ki teljesen, már csaknem kész forradalmár. A cselekmény során egyre félreérthetlenebbül a kommunisták útját választja, s végül is — pillanatnyi összeroppanás után — újabb, még nehezebb harcokba indul. Mi vitte erre az útra? Kodolányi furcsa magyarázatot ad. Megtudjuk, mennyi igazságtalan verést szenvedett el édesapjától gyermekkorában, milyen súlyos lelki sebeket kapott az áldatlan családi életben, szülei válásától, majd mostohájától. „Csak a hülye nem látja az okozati kapcsolatot a gyermekkorai sérülések s a mostani szélsőséges elvek között — szűri le a következtetést. — Vajon meg tudta-e volna győzni Marx, Engels, Lenin, Buharin s az egész mohón felszívott szocialista irodalom, valamint előbb az októberi forradalom romantikus mámore, majd a Tanácsköztársaság, ha múltjában, a gyermekkor megtört, megalázott gyermek szívének sebei nem égtek volna?” (559. l.) Hát ez bizony különös magyarázat. Ez lenne az értelmiség forradal-

marrá válásának útja? Csak gyermekkori sérülések árán juthatnak el a forradalomig, a kommunizmusig a Lacik?

Szemléleti hibák mutatkoznak abban is, ahogyan Kodolányi a regényben a kommunistákat ábrázolja. Zavaros, nem ritkán anarchisztikus és utópisztikus törekvések hordozói ők. Idézzük pl. azt a részletet, amelyben a pártszervezet megalakításának módjáról vitatkoznak:

„— Nemzetközi jog meg közjog, ez csak olyan polgári fityfene — mondja a koperos undorral. Vastag ajkán beszéd közben is ott lógott a cigarettavég. Jobb keze álmosan vakargatta vörös szőrmemellényét. — Én nem szokok törődni ilyesmivel, nem vagyok én ügyvéd. Komenista fóradalmár vagyok, a sztrájkokat kedvelem, megosztán a fegyveres pógárháborút.

— Pedig, szaki, gondolja meg, a fóradalmi opportunizmusra sokszor nagy szükség van. Az ember mindég tudhassa, mikor köll nekivágni a dolognak. Néha várni köll — magyarázta a kémesi gépész.

Ez a beszéd dühbe gurította a koperost. Az ilyen gondolkodás likvidátorrá teszi az embert. Semmi sem olyan pusztító méreg a mozgalomban, mint az opportunizmus hirdetése, az a likvidátorság melegágya.

Öt perc múlva olyan vesztül vitatkoztak, hogy hangjuk kihallatszott a bezárt ablakon át...

...A gépész felesége is leült közéjük, s egy-egy közbevetett szóval olyasformán vett részt a vitában, mintha családi ügyek megbeszéléséről lett volna szó... Megjegyzéseiből olyasféle társadalmi képe bontakozott ki, amelyben a társadalmi tulajdonba vett gyárakban a burzsujok, mindenféle naplopók, kártyások, löverszenyzők és notórius iszákosok, szociáldemokrata vezetők, papok fognak dolgozni, a régi, jó, szervezett kommunisták, a Tanácsköztársaság vezetői, funkcionáriusai, a vöröskatonák pedig igazgatók, tanácselnökök, tanácsstagok, népbiztosok, politikai megbízottak, termelési biztosok lesznek, s életüket jólétben, kényelemben fogják eltölteni, amíg meg nem hálnak. Képzeletében a forradalom győzelme után végleges állapot következik a világon, az egész emberiséget felölelő Világállam örök, változatlan ünnepe, egy szüntelenül hömpölygő, zeneszóra lépdelő, ujjongó, daloló, vörös zászlókat lobogtató menet, csupa tánc, kacagás, napsütés. Amilyen az első vörös május elseje volt. Kifli, sör, virsli, fagyalt, tánc. Hatalom. Uralom. Világboldogság."

Zavaros, tisztázatlanok a nézetek a pécsi Zrínyi utcában is, a baranyai mozgalom főhadiszállásán. Nem a valóság meghamisítását várjuk az írótól, ezeknek a jelenségeknek a naturalista ábrázolása azonban kétségtelenül eszmei hiba.

A művészi megformálás egyébként általában ezáltal is kitűnő.

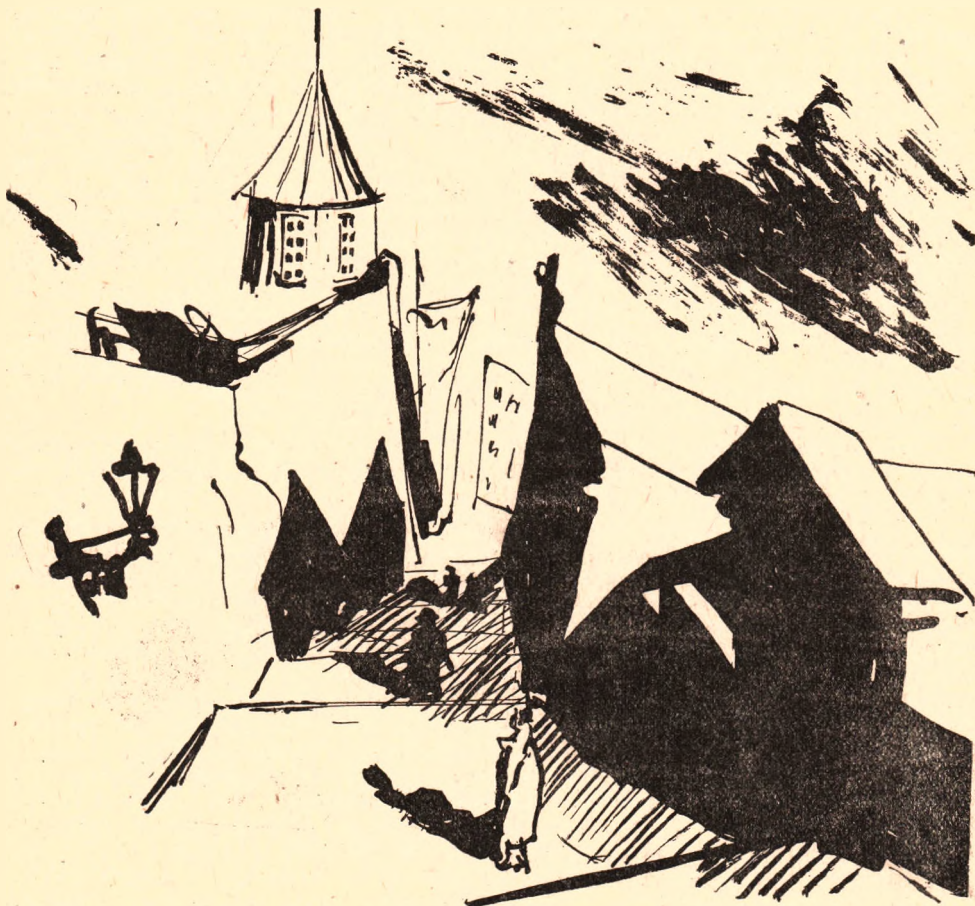
Nehéz lenne pontosan meghatározni, mi adja Kodolányi regényeinek sajátos, lenyűgöző atmoszféráját. Kétségtelen, hogy szépprózánk egyik legjelentősebb képviselője ő, egészen egyéni ízzel és stílussal.

A *Vízválasztó* sem sorolható be valamilyen szokásos kategóriába. A felvetett problémák, egyes figurák, főképpen pedig egyes helyzetek ábrázolása ízes realizmusra vallanak; találkozunk azonban naturalizmussal is a regényben, és pedig nemcsak „kényes” jelenetek merész és talán feleslegesen is részletező leírásában (l. pl. a Vilma—Ilus szerelem érzéki jeleneteit vagy a Lenkén végrehajtott méhkaparás naturalista leírását), hanem a részletekből összerakosgató alkotói módszerben is. Legtöbbször — különösen a regény első felében — az egymás után következő fejezetek ugyanannak az eseménynek más és más szereplő szemén át történt ábrázolását tartalmazzák. Így ez a történelmi regény egyben mélyenszántó lélektani regénnyé is lesz. A lelki folyamatok Kodolányinál legtöbbször valamilyen külső mozzanat hatására indulnak meg, s az író a felületi jelenségektől elindulva eljut a lélek titokzatos mélységeinek feltárásiáig. Közben remekül alkalmazza a nyelvi eszközöket a jellemábrázolásra és mondanivalója érzékeltetésére. A regényben a művészien finom nyelvi elemektől a vaskosan naturalista beszéltetésig rengeteg árnyalat, érvényesül. Az ormánsági népnyelv minden íze és zamata megszólal a paraszti beszélők száján. De viseletük, szokásaik is szinte tudományos pontossággal megelevenednek a regény lapjain.

Izes népi realizmus és naturalizmus (sőt: helyenként romantika is), társadalmi problémák és magasrendű lélekrajz, sok önéletrajzi mozzanat és önvallomás, megkapó táj- és néprajzi részletek, sajátosan egyéni és hűen közvetített népnyelv: mindez együtt ad ennek a regénynek is utánozhatatlan, jellegzetes sajátosságot. Az eszmei bizonytalanságon és az ebből származó túlságosan sötét alaptónuson kívül legfeljebb a helyenként rendkívül lassú cselekménybonyolítás, a belső és külső történések némi-
leg állóképserű ábrázolása kelt az olvasóban kisebb hiányérzeteket.

*

Ime: a *Vízválasztó* valóban fordulópontot sejtet Kodolányi írói fejlődésében. Tulajdonképpen folytatása a *Boldog békeidőnek*, de annál sokkal jelentősebb; figyelme a magánéletről ismét a közösségi problémák felé fordult: nagy vargabettű után az író ismét arra az útra lépett, amelyen valamikor olyan megrázó hatással elindult. Azóta nagyot fordult a világ, s a régi úton más módon kell előrehaladni. A *Vízválasztó* méltán kelti bennünk a reményt, hogy Kodolányi tudja, vállalja ezt; végképpen győz realista írói alkata, s hatalmas tehetsége a jelenhez közvetlenül és teljes egyértelműséggel is szóló remekművekben teljesedik ki.

Horváth Ferenc: Prága

Sinka István versei

Gazdag vénlány epedése

Fájdalom, jaj: vénlány vagyok,
s félek, hogy annak maradok.
Igaz, él még bennem remény:
szolgalegényünk szép legény.

Este itatta lovait,
s: sügött a huncut valamit.
Néztünk nevetve egymásra,
s felcsalt a szénapallásra.

Zsindely volt a fejünk fölött,
játszottunk a széna között.
Aztán a szűribe . . . s akart.
Nem akartam, de betakart.

*

Tudom most már, hogy mért vagyok,
s tudom a holdat, mért ragyog.
Csak nem tudom: annyi évet
mért szalasztottam s mi végett.

Bizony, a lány hamar vénül . . .
Hozzá mennék feleségül.
Hej, nagy pallást csináltatnék.
Minden szénát ráraakatnék.

S nem bánám, ha összekötve
naponta a kútba lökne,
vagy a kútágashoz kötne.
Óh, csak, óh, csak megszöktetne!

Hopp! Ezután úgy csinálom:
a tyúkólat későn zárom.
Akkor itat ő: hadd lássa,
s csaljon újra a pallásra.

Szól két leány elmenőben

Két lány rózsaszín kötőben,
falujuktól elmenőben,
vadjácintusos mezőben
sírt aranyló lány esőben.
Szólt az egyik: ha meghálnék
fiatalon: szép szeretőm
teritené rám a szemfedőm.

Ha úgy lenne, be jó lenne,
erős két karjára venne,
s indulni a földi csendbe,
koporsó-párnámra tenne.
Egykor, ha meg visszatérnék
útaimról: mennék vele
a földi mennyország fele.

Szólt a másik: más legény is
úgy tenne, lám, az enyém is.
Engem lát ő, hiszem én is.
ha a csillagokba néz is,
hol a fényes világoknak
rendjén belül nő a remény
két nagy virága: ő meg én.

Délutáni fényességben

Ülnék már sokszor tornác alatt
kisszéken, verebet hessegetve,
és etetném a galambokat.
Elbámúlnék a pipa mellől,
szememmel zöldet keresve
a tájban, ahol fény s por között
ág lobogna és hosszú szél.
S látnám, hogy a messzi tallón
átbilleg egy szénásszekér.

Ülnék, hallgatnék, vagy kis dallamot
dúdolgatnék tán, mit tudom.
S: anyja! — szólanék — Anyja, te vagy ott
benn a pitvarban? Hallod? Hallod-e?
Főzhetnél lencsét ma! Azt főzzél anyjukom!
A délutáni fényességben,
oly csendesen, mint fönn a fa lombja,
muzsika pengene, örökszép:
a hangulatok nagy cimbalomja.

Tornácnak zsongó csendjében
szundikálnék immár én sokat,
úgy, hangokra pillogó-félébren,
csak, mint aki belülről ragyog már
s unja a hosszú nappalokat.
S ha kertből, lassan ringatva,
anyjukom cipelné kosarát,
félre húzódnék, utat adva,
hogy épp mellettem lépkedjen át.

Bertha Bulcsu

Elakadnak a vonatok

A vörös oldalú vagonok világítottak a hóban. Távolról olyanok lehettek, mint a megfestett kagylófüzérek, de aki mellettük gyalogolt, az csak a szemet látta, meg a számokat, amelyek meghatározták, hogy milyen magasra száll majd az erőmű füstje.

A daruk óriási gémjükkel áthajoltak a vágányok, vagonok és épületek felett, megragadtak egy-egy ládát, s gondosan helyre tették. Néha úgy tűnt, hogy megtántorodtak a szélben, mint a részeg góliátok, pedig csak fordultak egyet, hogy jobban elérjék a raktárakat.

Az új forgalom-irányító bizonytalanul lépkedett a mestere után. Megfigyelte minden mozdulatát, megjegyezte a szavait, néha kérdezgetett is. Felírták az új vagonokat, és visszafelé beszéltek a kocsimesternek a melegedőbe, hogy dobják szét a szerelvényt. Amíg a tolatásvezető elment az egyik mozdonyért, kint toporogtak a hóban.

— Jól figyeljen, mert hétfőn már magának kell elirányítani. Aztán itt a sínek között egy kicsit másként megy a dolog, mint ahogyan a tanfolyamon tanítják — mondta a régi forgalomirányító és cigarettáért kezdett kotorászni a zsebében. Lassan rágyujtott, az égő gyufaszálat ledobta a hóba.

— Maga hová kerül?

— Itt maradok a vasműben, összekötő leszek a 722-ön. Ha jól dolgozik, és elvégzi a másik tanfolyamot, magából is lehet összekötő. Érdemes rákapcsolni, több a fizetés. Ha jól dolgozik, biztosan összekötő lesz. Kellenek a jó összekötők, januárban már a kohó is megindul.

— Egy kicsit még fiatal vagyok, itt is félek.

— Az nem baj, a vasműben szeretik a fiatalokat. Csak jól kell dolgozni, pontosan helyre kell tételni mindent.

— És ha nem teszik meg, amit mondok?

— Ezek nem olyanok. Amennyit lehet, megtesznek.

— De, ha mégsem teszik meg?

— Akkor legfeljebb jelenti az ember.

Valahol a sínek végén füttyentett a mozdony, aztán előbukkant. Nagy lebbencs gőzökbe burkolózott, gomolygott utána a füst. Amikor végig suhintott rajt a szél, észrevettük a tolatásvezetőt is, aki mereven állt a lépcsőn, még a zászlóját sem lobogtatta. A régi forgalmista elmagyarázta a sorrendet a kocsimesternek, aztán a mozdony elindult néhány vagonnal az osztályozóra. Egyet-egyet leakasztottak a tolatók, a mozdony meglendítette, és az elszabadult vagonok surrogva szaladtak a jeges síneken. Az ütközők nagyokat csattantak, hallani lehetett az egész rakodáson.

Hétfőn este megerősödött a szél. Lidércesen fújt, mintha sövénybe ejtett avitt kasza élén sebezne magát, vinnyogott, fölszaladt a toronydaru legtetéjére, és belefutyult a prémekbe burkolt vaksi éjszakába. Az új forgalomirányító bizonytalanul botorkált a vagonok, vágányok, kirakott gépek, ládaóriások labirintusában. Sarkára ügyetlen gombócok ragadtak a hóból, néha megcsúszott, a ládák szögletes sarkában dagadtra verte a térdét. Lehet, hogy máskor káromkodott volna, de most büszkén ment tovább, ez volt az első önálló szolgálata. Jó félórába telt, amíg végigjárta az I-es Rakodást.

Jókedvűen toppant az irodába. Köszönésére bólintottak, de nem szóltak semmit. Nem vette észre, agyában bujósckázott az öröm.

A vágányhelyzetet beírta a naplóba, aztán a kályha mellé kutyorodott. Egy ideig az embereket nézte, várta, hogy szóljanak hozzá. Hiszen akik az esti váltással jöttek, azokat nem is ismerte. De azok egymással voltak elfoglalva, az új forgalom-irányítóval nem sokat törődtek. Gulic Laci véreben kis jeges tutajok kezdtek úszni a szíve felé. Fészkalódott a a székén, mindenkire nézett egy kicsit, de hiába. Közben észrevette, hogy a csizmájában megnyirkosodott a lába. Levette. Kapcái gőzölögve száradtak a széken. Bámulta a párát, és arra gondolt, hogy tavaly ilyenkor az erdőre járt. Micsoda marha tél volt, a vetéseken a fagyott kányák a hóba ragadtak, mint a rögök. Jó volt fát vágni. Ha fújt a szél, már a zörgéséről meg lehetett ismerni a szárazat. Ilyenkor könnyű volt, csak egy jó dobás a kötéllel, aztán húzás. Ütemre meghúzni, hagyni, hadd üssön vissza, aztán megint meghúzni. Ha kemény az idő, néha már negyedszerre roppan. Behunyta a szemét, és egy pillanatig úgy érezte, hogy ropognak körülötte a szálfák. Az erdei hangulatból az egyik csoportvezető hangja zökkenette ki:

— Megpörköldött a kapcája, érezni a szagát.

Kicsit odábbhúzta a széket, aztán lábára tekerte a forró kapcákat. A csizmája még nedves volt, de azt is fölrángatta. A kályha kürtőjén behallatszott a szél süvöltése. Hujjogott, forró máglyát szított a koksziparázs tetején. Áttüzesedett a kürt, és vörös fényeket sugárzott az iroda összepiszkolódott falára.

A brigádvezetők külön húzódtak a sarokba, suttogva beszélgettek. Időnként, amikor a szél nekitámaszkodott az ablakoknak, felemelték a fejüket és hallgatóztak. A darugépész vicceket mesélt a kötözőknek. Még végére sem ért a viccnek, azok már röhögtek. Az egyik kötöző evett. Kenyeret és szalonnát. Nagy gerezd vöröshagymákkal tetőzte meg a falatokat. A szája szélén hatalmas szemölcs ingadozott. Minden falat után kortyolt a teából. Sok tea volt. Minden négy órában hoztak egy új kannával. Az egész vasműben így volt.

Tizenegy órakor a mozdonyvezetők és a tolatók is bejöttek az irodába.

— Reggelre mindent befúj — mondta a kocsimester, aztán lerángatta magáról a bundát.

A mozdonyvezetők komorak voltak, mintha haragudnának. Keménység tükröződött a szemükben. Gulic Laci az arcukat leste és fokozatosan elkedvetlenedett. Az egyik mozdonyvezetőnek kisebb volt a bal szeme. Hunyorgatva nézett, mintha szemébe tűzne a nap, vagy bántaná valami, de lehet, hogy az álomosságtól volt. — Ez ellenem szegül, látszik az arcán — gondolta, és lehangoltan a többiekre nézett. A brigádvezetők még mindig beszélgettek, halkan forgatták a szavakat. A darusok meg a falnak dőltek és lehunyták a szemüket. — Beszélnem kellene velük — mormogta magában, aztán megszólalt hangosan is.

— Megerősödött a szél...

Az egyik darus kinyitotta a szemét és az ablak felé fordult. De nem szólt semmit. A többiek sem szóltak. Idegen volt még nekik az új forgalomirányító, és a fáradtság is rájuk nehezedett.

Gulic Laci érezte, hogy valami elválasztja ezektől az emberektől. Szomorúan az ablakra meredt és belebámult a fekete négyszögekbe. Néha egy kis havat vert az ablakokra a szél. Egy kevés mindig megült belőle az alsó kereteken, aztán fokozatosan megvastagodott.

Sokáig nézte a párkányra ülepedő havat. Valami megkeményedett a belső világában, mintha megérintette volna az iparvágányok között surrogó jeges szélvihar. Fáradtan lecsukódtak a szemei, félálomban még hallotta a csoportvezetők suttogását, és arra gondolt, hogy ekkora hóviharban biztosan elakadnak a vonatok.

A telefon harsány csengetésére ébredt. Amikor felállt, érezte, hogy megizzadt a háta. Felemelte a kagylót és bejelentkezett. Az összekötő hangja erőteljesen rezgett a membránon, mintha megszárték volna a puha hóesésben.

— A hetesre betolunk egy szerelvényt. A gépgyárnak azonnal küldje be a kocszot, már várják.

Beírta a naplóba az előjelentést, aztán felköltötte a kocsimestert.

— A hetesre kapunk egy szerelvényt.

— Hány kocsi jön? — kérdezte a kocsimester és bütykös kezével megdörzsölte a szemét.

— Nem tudom, azt nem mondták.

— Meg kellett volna kérdezni.

— Legközelebb majd megkérdezem. A gépgyárnak mindjárt beadjuk a kocszot — mondta jól megnyomva a szavakat, aztán meggyújtotta a lámpáját és kilépett az ajtón.

Az ablak előtt kis híján megperdítette a szél. Meredeken fújt és fehér örvényeket kavart a hintázó reflektorok fényében. Gulic Laci most már nem ért rá gondolkodni. Szorosan beburkolózott a bundájába, s csak a lába alá figyelt, meg a vagonokra. Amikor a hetedik vágányhoz ért, az átjárónál már fűtőgétek a vasutasok. Kis idő múlva a lámpások is feltűntek, farral tölték be a szerelvényt. Az egyik vasutas intett neki, amikor meglátta, ő meg visszaintett, hogy rendben. A süvöltő szélen át nem lehetett hallani, hogy mikor akaszják le a mozdonyt, de látta, hogy a lámpások eltávolodnak.

Kis idő múlva megérkezett a saját személyzet. Megnézték, hogy hol van a szerelvény vége, aztán elindultak az átjáró felé. Az egyik mozdony már előre szaladt a hatodikon, és szikra-felhőket eresztett az égre.

Gulic Laci meglepődött, sokkal gyorsabban dolgoztak, mint gondolta. A hóna alá szorította a lámpáját és gyorsan felírta a vagonokat. Legtöbben szén, kocsz és homok volt, de az elején talált két vagon gépfelszerelést is.

Negyed óra múlva már az osztályozón gurultak a vagonok. Amikor szétdobták a szerelvényt, szólt a kocsimesternek, hogy a kocszsal együtt a homokot is vigyék be a gépgyárba. A kocsimester bólintott, és elindult az emberei után.

Gulic Laci várt még egy kicsit a vágányok között. Amikor látta, hogy megmozdulnak az állva maradt vagonok, visszament az irodába. Beírta a forgalmi naplóba a szerelvény számát, és hátradőlt a székén. Nagyon elégedett volt. Aztán hirtelen arra gondolt, hogy túl simán ment a dolog. Hihetetlen, hogy ebben a sötétségben, és jeges hóviharban minden a legnagyobb rendben menjen. — Megnézem, mit csinálnak — gondolta. Éppen fel akart állni, amikor megnyikordult az ajtó. A kocsimester jelent meg a nyílásban.

— Nem lehet bevinni a vagonokat, nincs elég úrszerelvény.

Tompán és kiszámítottan hangzottak a szavai. Gulic Laci úgy érezte, hogy a kocsimester örül, hogy valami kifogást találhatott. Tudta, hogy mindenki az ő arcát nézi. Megijedt, egészen bizonytalan lett.

— Valahogyan mégis be kellene vinni... — mondta határozatlanul.

— Ha nekiindulunk, egészen biztosan kisiklik a mozdony. Délután acélhulladékot rakodtak a darusok, úgy látszik megcsuszamlott, mert egészen közel van a sínhez.

Gulic Laci a darusokra nézett. A gépész mindjárt elérte és megszólalt:

— Az még a másik műszak volt, este hétkor elmentek.

— Legjobb lesz, ha megnézem — mondta és magára dobta a bundáját.

— Hátha nem hisz nekünk... — kezdte a kocsimester, de Gulic Laci már nem állt le beszélgetni, kilépett az ajtón.

A vasutasok körülvették, amikor odaért a mozdonyhoz. A tolatásvezető a megcsuszamlott acélhulladékokra mutatott, aztán vállat vont.

A hulladék tényleg lecsúszott, de ha néhány kiálló darabot félredobtak volna, beférnek a vagonok. Igaz, hogy a szabály mást ír elő, de a vasműben nehéz betartani a szabályokat.

— A gépgyárnak kell az anyag, este kilenc óta várják. Vigyék be!

A tolatószemélyzet félrehúzódt. Valaki fellépett a mozdony lépcsőjén és bekiáltott a vászon mögé.

— Moldova! Megpróbáljuk?

A vászon mögül előbukkant a mozdonyvezető feje.

— Nem próbálok semmit, a mozdonyért én felelek — mondta és vízszintesen intett a kezével.

Gulic Laci a bizonytalan fények között sötétlő mozdonyvezetőre meredt. Kisebb volt az egyik szeme. Hunyorgatva nézett, mintha szemébe tűzne a nap, vagy bántaná valami.

Tehetetlenség érezte magát, nem tudott megszólalni. A mozdonyvezető várakozott az ablaknyílásban. Az emberek mozdulatlanul álltak körülötte. Érezte, hogy mondania kell valamit, arra várnak, hogy szóljon. Megtette. Csak ennyit kérdezett:

— Megtagadja?

— Nincs úrszerelvény, így nem tudok bemenni.

— Megtagadja? — kérdezte újra, de most már ropogtak a szájában a mássalhangzók.

— Nem tudok bemenni... Nem megyek be! — horkant fel dühösen a mozdonyvezető.

Gulic Laci sarkon fordult, és sietve elindult az iroda felé. Azt még hallotta, hogy az emberek utána lépnek, de már nem gondolkodott. A tehetetlen dühtől egészen üres volt a feje.

Felemelte a közvetlen telefont és jelentette az esetet a központnak.

Álmos, ingerült hangon válaszolt valaki a vonal másik végéről.

— Tudja, hogy maga miért van odatéve?... Hát én megmondom. Azért, hogy az emberekkel végrehajtsa a munkát, nem pedig azért, hogy jelentgessen. De ha tényleg nem boldogul velük, akkor holnap írásban adja be a személyzetire. Viszonthallásra...

A készülék élesen kattant. Amikor letette, látta, hogy ott áll mellette a kocsimester. Dühösen ránézett, majd az ajtóhoz ment. Felrántotta, végigment a folyosón, és kilépett a szabadba. Az ablak előtt beleütközött az emberekbe.

Körülvették, szótlánul a szemébe néztek. A mozdonyvezető előbbre lépett, aztán teljes erejéből belevágott az arcába. Gulic Laci megtántorodott, és az arcához kapta a kezét. Aztán hirtelen kiegyenesedett. Amikor szabadon maradt a feje, a mozdonyvezető még egyszer megütötte. Gulic Lacinak reccsent az álla. Egy pillanatig kibírhatatlanul fényesnek érzett mindent, aztán elesett.

A lármára kisereglettek az irodából a többiek.

— Nem kellett volna megütni, még fiatal — mondta a darugépész, aztán melléje térdelt, megrázta. Gulic Laci kinyitotta a szemét. A darugépész megvárta, hogy magához térjen, aztán megszólalt:

— Nézd kispajtás, három évvel ezelőtt itt még térdig érő sár volt. Tizen dolgoztunk összesen. Ha jött a vonat, elirányítottuk, kiraktuk a gépeket, és a füzetekbe is beírtuk a vagonok számát. Ha elakadt valahol egy kocsi, akkor nekiláttunk, és közös erővel kiszabadítottuk. A jelentgetés nem jutott eszébe senkinek. Moldova is közöttünk volt.

De Gulic Laci világába nem jutott el a szavak értelme. Csak arra gondolt, hogy pofonütöttek. Sokáig feküdt mozdulatlanul. Csak akkor állt fel, amikor már biztosan tudta, hogy a szívében elpusztultak az érzések. Fölmarkolt egy kis havat és ledörzsölte vele az arcát. Egy ideig állt az emberek között, aztán megszólalt:

— Küldjék ide a kocsimestert!

— Itt vagyok kérem — hangzott a válasz a kör széléről.

— Magának mi a neve?

— Békefi...

— Békefi elvtárs, a kokszot és a homokot azonnal vigyék be a gépgyárba.

— Bevinnénk, de nincs elég úrszelvény.

— Azt a nagyobb vasdarabot, ami útban van, dobják feljebb. A többivel ne törődjenek. Ha mégis kisiklik a mozdony, én felelek érte.

Szenvtelenül és keményen hangzottak a szavai. Nem várta meg az emberek válaszát, sarkon fordult és bement az irodába.

Behallatszott az emberek mozgolódása, később a mozdony dübörgése is. Fél óra múlva jelentette a gépgyár, hogy megkapták a kokszot.

Az emberekkel most már nem törődött, rájuk sem nézett. Hajnalban fejére nyomta a bundás sapkáját, és elindult felvenni a vágányhelyzetet. Lassan botorkált, alig lehetett mozogni a hóban. A váltóknál megcsúszott és elvágódott a sínek között. Alaposan beverte a térdét. Nem káromkodott. Felállt és ment tovább. Amikor visszaért, az irodában várta a mozdonyvezető. Kezében szorongatta a sapkáját, és a padlót nézte. Amikor leült az asztalhoz, megszólalt:

— Bocsásson meg.

— Senkire sem haragszom.

— Mit akar tenni?

— Megcsinálom a központnak a vágányhelyzetet.

— Úgy értem, hogy én velem mit akar tenni, amiért megütöttem? ... Jelenti a központnak?

— Miért kíváncsi erre?

— Tizenöt éves szolgálatom van a vasútnál. Nem szeretném elveszíteni.

— Én miattam nem fogja elveszíteni.

A mozdonyvezető közelebb lépett, lassan megfogta, és erősen megszorította az új forgalomirányító kezét.

Reggelre mindent befújta a szél. A vagonok tengelyig álltak a hóban. Nyolc óra tájban karcsú hóékeket kezdtek szerelni a mozdonyokra.

Csányi László versei

Verses napló

Tolna, 1959. december

A házak falán paprikafüzérek,
a téli fényben szinte lánggal égnék.
A sűrű füst a földre hajlik árván,
a szomszér kislány hajában szivárvány
s amint szeme kíváncsian néz szét,
majdnem meggyújt mindent ennyi szépség.

Ó, nem örökké élni, csak e csendben
figyelni ahogy elsuhan felettem
a tűnő idő és ez a csodás
szemkápráztató téli látomás,
amely már majdnem én vagyok, ahogy
a késő Nap tűzében felragyog.

A komor ég, mint sötét festék,
felhőkbe rejtezik a rest ég,
hosszúak itt a téli esték,
némán ülök a félhomályban,
lassan magam is csenddé váltan.

Bontja színét a táj. Hó-subában
menetelnek az országúti fák,
s úgy üt át a csenden, mint az áram
a cinke szerény szava s a világ

énekébe burkolózik s én is
ámulva hallom biztos dallamát,
mely egyszerre álom és remény is,
mintha már a tavaszról hallanád.

Tavaszi ág

Leng a friss szélben a tavaszi ág,
több, mint a május, mintha a világ

értelme volna és felelete,
egy rebbenő rím, lágy lehelet e

virgonc szélben és a súlyos szavak
alig értik a sóvár vágyakat,

ahogy az élet újul s örök
áramkörében test és test között,

virág és virág, föld és ég között
tárt ablakodon szobádba szökött,

s jelkép lesz minden, a tavaszi ág,
az erkélyen a bimbózó virág,

amely naponta újra mondja, hogy
mégis megérte, mert minden napod

ez szépíti meg, ez a tünde fény,
zászlókon ragyog s szíved rejtekén.

Nem is a május, mintha a világ
értelme lenne e tavaszi ág,

jelkép és példa, örök intelem,
s győzelem is a tűnő éveken,

s diadalittas, nagy ünnepi ének,
mely mindig feljebb, feljebb emel téged.

Galambosi László versei

Éneklő határ

A varjak néma lendkereke fordul
a jegenyék sötétzöld tengelyén,
a virradat vörös rózsái úsznak
a táj ezüsttel burkolt fenekén.

Bakancsomon a fű morzsája serceg,
tarisznyám szárnyát lebbenti a szél,
cipóm pirosan csókot vált a Nappal,
vállam fölött árbóc a kapanyél.

A köd vízből fényesen kivillan,
a bokrok közt is jelzi, hol megyek,
a rét hatalmas kapuiban lassan
torlódnak lenn a sárga tehenek.

*A csordás nehéz túlkéből kifújja
a pókhálóként rezgő éjszakát,
szarvak lehajló ágain a reggel
harmattal hintett rózsaszín kabát.*

*Köröttem áttetsző tengeri földek
horpadt színén árnyékok íve leng,
a munka zengő szikláira futva
a forróságban elmerül a csend.*

Fényfoltok

MAGADNAK

*Merülj az értelem kútjába mélyen,
ha óráid korsói kiapadtak,
igyál a szépség asztalánál, bölcsen
teremts romlatlan életet magadnak.*

HALLGATOM A VILÁG MOZDULÁSÁT

*Hallgatom a világ mozdulását,
régi elvek korhadt csigaháza
roppan szét a jövő foylosóján,
mint egy vékony festett-falú váza.*

TAVASZ

*Keringnek a tócsaszagú gólyák,
muzsikál a nyírfákon az ág,
valahol a hajnal jó, a fűben
törölgeti piros bocskorát.*

PIPACSOK

*Élő, piros pipacsok a szántón:
telt asszonyok — szórják a magot,
szoknyájuk lágy ráncaiból térdük
kikacsintva hívja a Napot.*

Endre Károly

Görzi elégiák

KILENCEDIK ELÉGIA

Messze dörömből már az egek kiszakadt köpenyalja,
Dárdafüvön pihe rejt hajnali harmatozást,
Igy kél szüzi mosoly kicsinyek könnyes szemefényén,
Bárha a mécs eltört, lesben a könnyű kacaj;
Mekkora boldogság! Sose volt, soha tán, ragyogóbb itt!
Neszre hegyezd füledet — hallod? — a róza lehel,
Néma beszéd, köszönet, sugarakban bontakozó dal,
Szín-nyelv, illati szó, magzati versenyezés.
Gyertek elő botló patakok teli csíny-csobogással,
Gyertek elő madarak, füttel a sárga rigó,
És ti királyok! Szil! Tölgy! Jöjj moha, koldusi kullancs,
Napraemelt koronák, árnyratapadt remeték!
S én, kit a vérpárák szaga s éjszaka gyásza gyötört meg,
Én, a viharvert jós, állok a zsenge fűvön,
Azott pille gyanánt, ha szivárvány szárad a szárnyán,
Hadd szinesítsen hát friss örömökre a rét!
S lám, a csodák közt csontbordák rekeszén pirosan leng
S lükteti lét gyönyörét szent ütemével a szív,
Hisz bizalommal az ő, bimbózó életerőben
S vallja a büszke hitet: vészekén úr a szabály!
S tartok a völgybe szilárd céllal s elszánt akarattal,
Bár a fogam vacogó s nedvesedett a gunyám,
Feltüzesedve a vér hajt vallani és cselekedni,
Vinni a csüggetegek vak nyomorába a fényt.
Lábam alatt csikorog kavicsok fült ördögi tánca,
Ámde a kertek ölen felnevető a virág,
Zord a csukott kapuszárny, még árnyba borulva a tornác,
S lám, a redőny közein reggeli csók oson át.

*Endre Károly a Romániában élő magyar nemzetiségű írók egyik legjelentősebb képviselője. „Görzi elégiák” címmel tíz részből álló költeményt írt az első világháború harctéri emlékeiről. Itt a kilencedik elégiát közöljük.

Bízom a sziklatörő ár szintre nyomult erejében:
 Bennem munkáskéz, felszabadult hatalom.
 Forrongó forrás, hivatott, hogy a büszke jövőben
 Megnyugodott folyamod hordja javak tutaját.
 Bőszülten zuhan át sodrásod száz akadályon,
 Zúzni ha nem tud, mos — táncol a zátonyokon,
 S mert a haboktól vájt üregek csak lassan omolnak,
 Végez a rengő föld gyors heve: forradalom.
 Oly győztes lobogód, mint reggeli bolton a napfény,
 — Kelj vele tenni, serény, bújj el előre, silány! —
 Végre a révbe vezess: szabadultan, szennytelen élni,
 Küzdeni egymásért fogd a dologra kezünk.
 Adj ereinkbe dacot, feszülőt, hogy dőljön a korlát:
 Mind kevesebb akadály, mind gyönyörűbb uralom,
 Építő összhang, szabadultak összefogása,
 Űzd el a versengő fegyveres elnyomatást!
 Nagyszerű korszak jó, tudomány erejével az ember
 Megfékez szeleket s önmaga gyúr anyagot,
 Szép a tudás, de ne hagyd, hogy a gőgben megmerevedjék,
 Adj kutató szemén át feldobogó szívet is.
 Szédületes tömegek szaporodnak a szűk anyaföldön,
 Képleti láncban a szám sorra kerülni tolong,
 Kőköpenyen rohan át robajával a gépkocsi-falka,
 Bőgve szökik hüvelyén ürszaharába a szárny:
 Most jön idő igazán csak, rendszerező szigorúság,
 Véd meg az embert és dönts meg a málthuszi tant,
 Ó, ne az öldöklés, a nyomor s a ragály tizedeljék:
 Lendítő kereket hajtson előre a kéz!
 Még fenyeget multunk, viharunkat még ki nem álltuk,
 Hajszol a korszak még: készül az ellenerő
 Vini tusáját, ezt az utolsót, veszte pecsételt,
 S fegyverkezni szorít, szítva a zord iramot.
 Nincsen idő. Kifogyó lehelet sem elég lepihenni,
 Nincs zene sem, zokogó ördögi szél rohamoz,
 Nyúzza a nyúlt ideget, futamán kopogón út a dobszó,
 Körző már csak a szem, méretező, közönyös.
 Ott van az erdőszél, csaliton madarak csicseregnek,
 S nincs, aki les, lehever s nézi a fellegeket,
 Elhagyatott a magány, a beszédes csend süketen teng,
 Gyorsul a körforgás, vesz aki itt lemarad — — —
 Vesszen a hódítás, ez a birtoklás, ez a kincsláz!
 Gazdagodás agyaron, kőolajon, gyapoton!
 Hogy foly a hajszálér a csatornás bank-csövezetbe,
 Fürt homokon kutakért hogy foly a gyér fiuvér!
 Ünnepi gyászskőnél levelekbe taposnak a lábak,
 Üzleti részjegyről porbametélt avar az,
 Börzék tamburain dobosok toboroznak a harcra,
 Versenyző hatalom fosztja a kis zsebeket.
 És ez a szörny: tömeget tipor és erejét bitorolja!
 Szent a jogar de a gömb bomba belül: jogigény,

S ellene bár már százmillió szabadok tömörülnek,
 Függ a világ fonalon: metszve a szál? : kihalunk!
 Emberevő, robotot szaporít csak a szörnyű ijedség,
 Árkot az arcokon ás, dermed az érben a vér!
 Ó, de mi haszna, ha csügg a tenyér, ha ökölbe se ugrik,
 Karvaly karma közé rejti magát, aki fél.

Meghívlak titeket, fél földteke késlekedői:
 Kiknek tiszta kezén kerges a bőr s olajos,
 Rabló társadalom vergődő sejtjei hívlak,
 Kötszövetekbe szorult, elfalazott igazok!
 És titeket, kiknek szíve úgy buzdul haza hasznán,
 Mint fityegő erszény dobban a hetyke tüszőn,
 S kik paraszat fujtok hivatásos gyújtogatóknak:
 Hívlak felfedezők, lángeszű műszakiak!
 Itt, az aréna körül telepedjetezülve, ti nézők,
 Itten az ablak tárt, fényben a görzi mező:
 — Bár a kakukfű közt a tetemház lőtt fala roskad,
 Hősi mutatóvénként lássuk az ujmutatást —
 Nyílt szemetek kedvet meregessen a völgy aranyából,
 Sejtse a bükkbetakart hegy tetején a fenyőt,
 Erdők csendje legyen visszhangja a megnyugovásnak,
 Csucskaszavú forrás ébredező bizalom.
 S hogyha a szűzi öröm csöpp harmata oltja a mérget
 S hogyha az életerő vágat a víg ereken:
 Döntsetek im magatok, mit akartok: halni vagy élni?
 Társat-e? Gyilkosokat? Szolga-kezet? Szabadot?
 S lám az ereszték megnyíl: sorra kihull, ami férges,
 Váltva a mérőn: sápad a véres arany,
 Mélybe zuhannak a könny sorcán orozott uradalmak,
 Terjed a közsántás messzefutó ugaron;
 S dőlnek a korlátok, leomolnak a tarka sorompók,
 Már közös abrosz a föld, bárkinek is terülő,
 S visszaözlök a fény melegítő ősi honába
 S enged a görcsös izom karbafonott karokon.

S íme a sikra rohan dőrejével a harciszekér most,
 Hernyótálpazatán vasveretű csigaház,
 Csápjai ágyúcsövek s úgy fordul, amint öle mordul.
 Ember göleme ő, ellene elszabadult.
 S fent jön a lökhajtott hadi fellegraj, nyilas erdő,
 S függ le ezüst fonalán emberütő nehezék,
 S lesben a billentyű: mint máglya lobogjon a város?
 Nyomtalanul tűnjön pörkesszagú zsugoron?
 S jó iszonyú uszonyát mutogatva a nagyhasu henger,
 Ichthyosaurus-ként kúszik a száz kereken,
 Földközi maglóvedék utirányzó fémkoponyával,
 Orrbadugott szelepén percre begyúl a gyutacs.
 S jó az atompuskák harcászati számtalan ága,
 — Emberi kéz nincs már orvul a vont ravaszon —

S végül a mérföldes Leviáthán úszik a térre,
 Minden szálla-fokán förmed az ágyunaszád —
 S áll ez az éhes had s nincs véres tennivalója,
 Reng a dühödt gépház, rázza a talpazatot,
 S nem siet indíték megereszteni bőszen a féket,
 Nincsen elég feszülés, nincsen elég harag itt!
 S íme a nagy viziszörny felkunkorodó fara csapkod,
 Körben a farka felé mind közelebb jut a száj,
 Méretezett bele van, hogy számtalan életet oldjon,
 Kezdi zabálni magát s fullad a sok szigonyon;
 S készül a hengerszörny roppant heveit kiokádni,
 Zabla feszül szelepén, pányva az embererő,
 Hüti az óvófal s csomagolva a fémfíolákban
 Új Prometheüszként osztja a csillagerőt;
 S szöknek a puskák mind a magasba, akár a hevült kút,
 Hull a nehéz vízmag, visszafogadja a föld,
 Számtalan ágával kivirágzik a porban a Nilus,
 Mosdik az elnyelt szem habba tűnő fövenyen.
 Lassul a száguldás, dalosodnak a csókban az ajkak,
 Ős terebélyekben rendben a szár, a kocsány,
 Ifjul az ember az új tavaszokban, a nyárba beérik,
 Nem fül sárba a mag s új örömekre kikél.

Balogh László

Csokonai Pozsonyban

Mögötte csalfa vak Remény: Párizs, Pest, Patak.
 Maradt a mord Valóság, a magyar Lehet.
 Nyűtt mentéje hajnal-trillás versektől dagad
 s a grófoknál ragyás arca lángot vetett.

Mint vidám, mindig-szomjas garaboncás deák
 az emberiség kertjébe vágyott egykor
 s még éppen idején ért a Vérmezőre át:
 látta, Hajnóczy piros vére merre foly.

Arany hold süt. Fent a Várnál olvas az éjbe:
 „Bódult emberi nem...” — A kész lapot áthúzza.
 Alant zajog a Dunának kegyetlen Kántusa.

Más mentsvár nincs hát, csak a természet törvénye:
 mert egyszer lehasadnak a fekete vásznak
 s ekhöz szavára a meghítt huszadik század.

Beney Zsuzsa

Katherine Mansfield

Katherine Mansfielddel kapcsolatban soha senki nem felejtí el megemlíteni művészetének hasonlóságát Anton Csehov művészetéhez. Ez az összehasonlítás lassanként már közhelyszámba megy, és félős, hogy elmossa azt, ami ennek a hasonlóságnak értékét valóban megadja: kettőjük különbözőségét, azt a tengerek-elválasztotta messzeségét, ahonnett elindultak egymás felé. Mert, ha valami virtuális metszőpontban, a szenvedés, korai halál keresztútján találkoznak is végül, és ha kettejük nézőpontja, a valósághoz való elsődleges viszonyuk feltűnően hasonlít is egymáshoz, írásaik kiindulópontja, a „novella ihlete” alapvetően különböző kettőjük művészetében. Csehov nemcsak aktívabb és cselekvőbb egyéniség, hanem a társadalmi háttér alapozásában sokkal mélyebb és igényesebb — éppen kettőjük összehasonlításából látszik, hogy sokkal reálisabb és objektívebb is. Csehov szeme a megfigyeléshez szokott, résztvevő, de mindig figyelő orvos szeme; együttérzéséből érezzük az orvos rezignációját, a végtelen sokszor látott szenvedést, a nyomort, a megismert tehetetlenség újra s újra megújuló fájdalmát és lemondását, a halál meg s z o k á s á t. Katherine Mansfield világa sokkal befeléfordultabb, sokkal szenvedélyesebb, látásmódja sokkal szubjektívebb; a figyelmes olvasó elbeszéléseinek állóvizében, a látszólag nyugodt és tükröző felszín alatt egy szüntelenül vívódó lélek hullámozását látja. S bár ez a meg-megújuló küzdelem a lélek békéjéért végül is valami csodálatosan tiszta harmóniában olvad fel, az olvasó nem tudja kettőnek látni azt a szubjektív szenvedést és a mű tökéletesnek látszó művészi fegyelmét. Nem tudja, mert a Naplóból és Levelekből megismert szenvedés egy meghatóan tiszta és őszinte lélek útját rajzolja elénk, mert Katherine Mansfield küzdelme az igazságért, a kifejezés tisztaságáért, maga is igazság és harmónia volt, s nem tudja azért, mert ez a megélt szenvedés, ez a világ minden apró rezdülésében testet öltött együttérzés, egyúttsszenvedés él tovább a novellákban is. Alighanem ez az együttérzés okozza azt, hogy irodalomtörténeti hasonlatosságokon túl valami nagyon hasonló érzéssel emlékezünk Csehovra és Katherine Mansfieldre: mindkettőjük hatásának titka elsősorban személyiségük varázsa, az az esztétikai élmény, amit kettőjük művészetében a személyiség közvetlen hatásának neveznék. Hogyan tudott ez megnyilvánulni, a művészet és mesterség milyen áttétein keresztül alkotta meg a maga sajátos kifejezőmódját? Ennek a kérdésnek vizsgálata mutat rá kettőjük viszonyára, s ezen túl Katherine Mansfield helyére korának irodalmi világában, valahol Csehov és Virginia Woolf között — realizmus és impresszionizmus tengerpartján.

„Be kell vallanunk, az, hogy szeretjük vagy nem szeretjük könyvében a szerzőt, éppen annyira változó és éppen annyira nehéz számot adni róla, mint az,

hogy miért szeretjük a húsból-vérből való embereket” — írja valahol Virginia Woolf, majd így folytatja: „Egyesek megmutatják magukat, egyesek meg elrejtőznek, függetlenül írói nagyságuktól”. — Ilyen értelemben, ha valaki, akkor Katherine Mansfield igazán „megmutatta” magát: „Nem ismerünk más írást, melynek olvasása közben ekkora élvezettel éreznők, hogy nő írta azokat” — írja róla Szerb Antal. Valóban, minden sorából a nőiesség szépsége és finomsága árad a novellák koncepciójából csakúgy, mint a részletek aprólékosságából: azokból a miniatűr finomságokból, amelyek elsősorban nem az apró dolgok megfigyelésének pontosságából, hanem inkább az ezeket körülvevő fényes és költői atmoszférából adódnak. Abból az atmoszférából, amelyet a dolgok szeretete és megértése tud kicsalni a tárgyakból, abból a meghittségből, amelyet ez a tárgyakkal való bizalmas együttélés támaszt: „Meggyújtotta a lámpát a narancsszínű ernyő alatt, összehúzta a függönyt és megterítette a teázó asztalt. Két madár énekelt az üstben; libegett a láng”. Ebből a meghittségből fakad Katherine Mansfield novelláinak árnyalt és eleven atmoszférája: a levegőnek az a remegése, villódzása, amely az impresszionisták képeire jellemző; ez a levegő-festés, amely az élet illúzióját adja mindennek. „Időt szeretett volna, hogy szabaddá tegye magát mindattól a sok bizalmas holmitól, amelyekkel annyira elevenen együtt élt”. (Részlet a *Pszichológia* című novellából.) „Mert ez a sok vidám holmi körülötte mind az ő része volt — az ő családja — és ezek mind tudták is ezt, és most a legnagyobb legszenvedélyesebb szemrehányásokat tették. De most menniük kellett. Ki kellett seprűzni, ki kellett hessegetni mindezt — mint a gyerekeket, felküldeni valamennyit a sötét lépcsőkön, ágyba dugni és rájuk parancsolni, hogy aludjanak — azonnal, morgás nélkül!” „Mind az ő része volt” — ez a pár szó az idézet leglényegesebb része, mert látni fogjuk majd, hogy mindaz, amit Katherine Mansfield leírt, „az ő része volt” — mélyen átélt és kivetített világ, valami belső ritmus hullámozása a külső világban — visszhang és rezonancia folytonos kölcsönhatása. „A lépcsők gyönyörű esését látta, a csillogó borostyánnal kerített sötét kertet, az út másik oldalán a hatalmas, kopár fűzfákat, és odafönt csillagjaival a nagy és ragyogó égboltot” Ahogyan előbb a „sok bizalmas holmi”, most ez a kép is az ő része — éppen erről szól maga a novella is: helyzetek, képek, szavak, a külső és a belső világ összecsengéséről; arról, ahogyan ez az öntudatlan rezonancia az öntudatlanság biztonságával szabadít fel valamit, ami határozatlan vágyból lassan tudatos tétté változik. Az, ahogyan ez az öntudatlanság és tudat határain villódzó, a pillanatok bizonytalanságában lebegő érzés a szoba délutáni csendjének, a lámpafénynek, teának és ennivalóknak leírásában megtalálja tökéletesen adequat leírását, az Katherine Mansfield egyik legjellemzőbb remekművévé avatja ezt a rövid kis írást. A félóra, amit leír, tökéletesen reális, és ugyanakkor mélységesen szubjektív is: de szubjektivitása a reálisan leírt dolgok meglátásának intenzitásából sugárzik. Nem az üres szobát, a bútorok színét-formáját látjuk itt, nem a puszta csöndre figyelünk: azt a szobát látjuk, amelyiket Katherine Mansfield jelenléte tölt be, a valóságos színeket úgy látjuk, ahogyan ő látta azokat — azt a csendet halljuk, azt a mélységes, sokszavú, titokzatos csendet, amelyet a novella két hőse érzett maga körül. A külső világ ábrázolása a lélek belső áradásának, a szakadatlan „tudatfolyamnak” része, mint a kortárs nagy regényekben, Proust, Joyce, Virginia Woolf műveiben — valamiben azonban mégis mélységesen különbözik ezektől. És itt, ebben a hasonlóságban és különbözőségben lesz ismét izgalmassá Katherine Mansfield és Csehov rokonsága — ha talán nem is egészen abban a vonatkozásban, ahogyan ezt a rokonságot általában hangsúlyozni szokták.

Azok, akik Katherine Mansfield és Csehov rokonságát hangsúlyozzák, e hasonlóság alapjának részben az impresszionista novella-szerkesztést tartják, részben pedig az ezzel nagyon is szorosan összefüggő (látszólagos) passzivitást, azt a félreállást és lemondást, amely mindkettőjük írásaiból árad. Térjünk vissza később erre a kétségtelen kapcsolatra, s nézzük meg kissé figyelmesebben azt a realizmust, amely a két impresszionista író művészetének alapja!

Bár, amint már említettük, Csehov realizmusa kétségtelenül társadalmibb és bizonyos szempontból nézve, aktívabb — mondjuk esetleg úgy, hogy bátrabb, biztosabb — mind a ketten elsődlegesen a meglátott leírásából indulnak ki, sőt, bizonyos értelemben a meglátott leírásánál is maradnak. Csakhogy, amíg Csehovnál ez a leírás mindig objektív leírás marad, körülszöve az író együttérzésével, ezzel a mindig érezhető, szeretettel és intelligenciával teli ábrázolásmóddal, amíg tehát ebben a részvét-teli szeretetben Csehov, az író, azonosul tárgyával, addig Katherine Mansfield írói egyéniségében a tárgy, a téma, a megírt kép, vagy akár a személy azonosul az íróval: azonosul úgy, hogy aztán az írói lélek részeként ismét kivetítődik, valami átélt és átlelkesített valóság képében. Csehov impresszionista realizmusa Gorkij realizmusához vezet; Katherine Mansfieldé Virginia Woolf impresszionizmusához.

„Újra elolvastam a Sztyeppét — írja Katherine Mansfield egy 1919-ben kelt levelében. — Mit is mondhat az ember? Egyszerűen, ez a világ n a g y elbeszéléseinek egyike — olyanféle mint az Iliász vagy az Odyssea. Azt hiszem, könyv nélkül fogom megtanulni ezt az utazást. Vannak dolgok, amelyekről azt mondjuk: halhatatlanok. Erről a történetről az ember úgy érzi, hogy nem l e t t halhatatlan — mindig is az volt. Nincs kezdete, sem vége. Csehov éppen csak megérintett tollával egy pontot (. — — .), aztán megérintett egy másikat; körülkerített valamit, ami megvolt már örök idők óta.”

Csehov ideje ez, a végtelen nyugalom, álló idő. Katherine Mansfieldé a szálló, elröppenő, kinyíló és újra becsukódó pillanat. Az idő relativitásának problémáját Katherine Mansfield korának irodalma hozta a köztudatba: ez az a kor, amelynek legnagyobb élménye az idő szubjektivitása, az egyidejűség irodalmi élménye. Joyce egyetlen nap történéseibe évezredek mitológiáját sűríti — Virginia Woolf évszázadok történéseivel játszik, hogy egyetlen élet tartalmát kifejezhesse. A megfoghatatlan idő problémáját Katherine Mansfield is ismeri — ebben az ismeretben azonban van valami, ami elűt a Proust utáni (vagy Bergson utáni) irodalom idő-szemléletétől. Mondhatnánk úgy, ha irodalmi helyét akarnók kijelölni, hogy Katherine Mansfield viszonya az időhöz konzervatívabb, konvencionálisabb — és mondhatnánk azt is, ha inkább „belülről”, az író pszichológiája felől közelítjük meg ezt a kérdést, hogy ez a viszony éppen azt nélkülözi, amit ez a század hozott az ember és világ kapcsolatába: a szabadságot. Katherine Mansfield jellegzetesen novellairó, a regény minden kísérlete, vagy árnyéka nélkül, novellairó még hosszabb, már-már kisregény méretű írásaiban is. A századeleji angol novellairodalmat — s nemcsak az angolt — két típusba osztjuk (természetesen ez nemcsak az egyetlen lehetséges felosztás): abba, amelyekben a történet cselekménye, történése a döntő, és abba, amelyben a novella hangulata — nem a könyv papírján, hanem az olvasó lelkében támadt képe. Katherine Mansfield kétségkívül ebbe az utóbbi csoportba tartozik. Szerb Antal azt írja, Csehov novellaművészete abban áll, hogy a cselekménytelenséggel, nem-történéssel ábrázol, és úgy érzem, főként ebben tartja Katherine Mansfieldet Csehov rokonának. Katherine Mansfield elbeszéléseiben valóban ritkán történnek nagy dolgok: ez a történés-nélküliség azonban igen gyakran valami moz-

galmas passzivitás, valami aktív változatlanlanság. Kortársainak írásaiban a perc tartalma, értéke tágul végtelenre — Katherine Mansfield írásaiban a perc lehetősége, illúziója. Legsikerültebb írásaiban mintegy felvonja az idő fátyolát, mélységében, vagy távlatában megcsillantja a jövő lehetőségeit, aztán újra szorosra vonja a jelen függönyét. Felívelés és letörés a pillanat dinamikájában történik — novellák sorát lehetne állításunk igazolására idéznünk. A percek felvetnek valami lehetőséget, a változás, a másféle élet egy pillanatnyi szívárványát, aztán visszatérnek a realitás megváltoztathatatlanlanságába. A Gyönyör fiatal Berthája, aki egy este szépségében, a virágzó körtefa gyönyörének bűvöletében felismeri és átéli a barátság és a szerelem gyönyörét, az este elmúltával megtudja, hogy barátság és szerelem megcsalta:

„Bertha odarohant a hosszú ablakhoz:

— Jaj, most mi lesz? — kiáltotta.

De a körtefa éppolyan szép volt, mint azelőtt, éppolyan nyugodt és éppúgy talpig virágba borulva.”

A Megboldogult ezredes leányai apjuk halála után pillanatokra úgy érzik, hogy talán még megváltozhatnak az életük — de aztán minden folytatódik úgy, ahogyan eddig volt, vagy talán még magányosabban, még reménytelenebbül:

„— Nem mondhatom meg, amit mondani akartam, Jug, mert elfelejtettem, hogy ... elfelejtettem, hogy mit akartam mondani.

Josephine egy pillanatilag hallgatott. A nagy felhőre meredt, amelyik eltakarta a napot. Aztán kurtán felelt:

— Én is elfelejtettem.”

Csaknem minden írásában megtaláljuk ezt a kibomló, hirtelen vágyat, megcsillanó lehetőséget: a „Gyerekes, de természetes” meghatóan szép délutáni álomban, a „Je ne parle pas français” frivol és kesernyés, dohányfüstös levegőjében, még a „Méreg” örökös levelet váró Beatricéjének sóvárgásában is. Szándékosan ezeket a novellákat idéztem: aki ismeri Katherine Mansfieldet, tudja, hogy valami skálát akartam ezzel ábrázolni: a megható együttérzéstől, a gyermekkor tisztaságától az irónia és keserűség érdességéig. Csaknem valamennyi novellában a szépségnek egy csillanása az, ami kinyitja a percet, áttöri a realitást — nem a csoda, hanem az elképzelt, várt valóság illúziója felé. Ritka az olyan írás, ahol ennek a lehetőségnek cselekményes magja lenne, és még ahol van is, ott sem egyszeri, különleges, drámai helyzet. (Kivétel talán a Boldogult ezredes leányai — de még ebben a kivételben is ott érezzük a halállal megszakított mindennapok monotonitását, változatlanlanságát). A szépség, valami tisztább harmónia egy-egy felfogott hulláma ragyogja be ezeknek a perceknek a mélyét; többnyire a természeti szépség egy-egy felvillanása, amely kiszabadítja a gyötördő lelket zártságából, megszabadítja az időtől, és eggyéolvasztja mindazzal, ami időtlenül örök:

„És aztán vannak mégis ilyen „villanások,” előbbrevalók mindannál, amit az ember valaha is írt (mit is írt az ember?) — mindannál (igen, mindannál) amit valaha is olvasott, megrendítőek ... A hullámok, amikor ma délután hazahajtottam, és a magas tajték, hogyan szétszóródott a levegőben, mielőtt lezuhant ... Mi az, ami a szétszóródásnak ebben a percében történik? Ez az időtlenség. Ebben a percben (mit értek én ezalatt?) bennefoglaltatik a lélek egész élete. Valakit feldobnak — túl az életen — „megtartanak”, és aztán — újra lent, fényesen, megtörtén csillogva a sziklákon, visszahajítva, az apály és áradás részeként.

Nem akarok érzelmes lenni. De amíg az egyik felmagasodott, szétszóródva a levegőben, megdermedve — amíg figyeltem a permetet — úgy éreztem, át-

élem magamban — egy életre — a fehér eget a szakadozott szürkesség hálójával; a csuszamló, csobbanó, csillanó tengert, a sötét fatörzsek foltját a hegyfok előtt; a virágzó fákat, amerre elmegyek; és még többet — a hatalmas barlangot, ahol saját lényeim (mint őskori tengeri-gyom-gyűjtők) mormognak, közönyösen és bizalmasan... és azt a másik magamat, a kocsiában, külön ezt a másikat, aki esernyője hideg fogantyúját markolja, és egy hajóra gondol, fehér festékekkel keményített kötelekre, és a vitorlák nedves, csapkodó, olajos vásznaira...”

A pillanat élménye azonban látomás marad, a kép becsukódik, hogy éppen ilyen intenzitással és átéltséggel adjon helyet a szépség visszájának is: a szépséggel szemben a kisszerűségnek, a szeretettel szemben a hideg elzárkózásnak, közönynek, önzésnek. A szárnyaló percet mindig visszafogja, mindig visszahúzza ez a realitás — ezért mondtuk, hogy Katherine Mansfield írásaiból a „szabadság” hiányzik — ezt a visszataszítóbb realitást viszont különös, tündéri ragyogással kompenzálja jónak és rossznak egyforma mélységű átéltsége. Morálisan nem — mert határozott morális értékítéletet olvashatunk ki Katherine Mansfield novelláiból — de a művészi átéltség intenzitásában egyértékű szép és fonák szeretetre és megvetésre méltó. A dolgok egyszerre történnek, az élet egyszerre mutatja valamennyi arcát:

...„ez az, amit megpróbáltam a Garden Party-ban kifejezni. Az élet sokféleségét, és azt, hogyan próbáljuk meg valamennyi részét, még a Halált is egyé-
olvasztani. Ez Laura korában megzavarja az embert, Ő úgy hiszi, hogy a dolgok-
nak külön-külön kell történniük. Először megtörténik az egyik, azután a másik.
De az élet nem ilyen. Nem mi parancsolunk neki. Laura azt mondja: „Nem sza-
bad mindennek egyszerre történnie.” És az Élet így válaszol: „Miért ne? Hogy
is lennének elválasztva a dolgok!” És tényleg megtörténik minden, elkerülhetet-
lenül. És nekem úgy tűnik, hogy szép ez az elkerülhetetlenség.”

Ennek az elkerülhetetlenségnek sajátos vetülete Katherine Mansfield írásainak társadalmi, vagy szociális vonatkozása. Természetes az, hogy a szenvedés, a szegénység, a társadalmi magány ábrázolásában csak egyéneket mutat, sohasem a helyzet, az osztály, a társadalom összefüggéseinek képét. Szeretettel és szánalmával határozottan a szegények, a kiszolgáltatottak, a megalázottak oldalán áll, a végtelenül magányos Parker mama, a falevélként hányódó Kis nevelőnő, a Je ne parle pas français Mouse-a oldalán, társadalmi mondanivalójában rengeteg kritika van, az igazság tudata, állástfoglalás és ítélet. Éles ítélet egyrészt — másrészt azonban (és ez társadalmi „passzivitásának” kulcsa) megértés és megbocsájtás is. Monica Tyrellt, az Eszmélet hősnőjét előbb megvetjük ürességéért, céltalanságáért, magát és környezetét gyötrő „betegségeiért”, nem hiszünk együttérzése és sajnálata mélységeiben, — ugyanakkor azonban nemcsak hogy érezzük magányának és céltalanságának szomorúságát, a nagyobb fájdalom küszöbénél saját kicsinységének „eszméletét” — hanem sajnáljuk és szeretjük is. Van Katherine Mansfieldnek egy naplórészlete, csaknem ugyanezzel a történettel, a betegség és szenvedés átélésének olyan hőfokán, amelyet lehetetlen csak „elgondolt” novella-vázlatnak tartanunk. Ebben a vázlatban nemcsak a magány és betegség fájdalma, hanem az emiatt érzett társadalmi kicsinyrendűség fájdalma is él. Hogyan tudja mindezt egyszerre kifejezni Katherine Mansfield? Az irónia keserűségével. Virginia Woolf iróniája játékosabb, és mégis keményebb. Katherine Mansfieldé átéltebb, megéltebb és megbocsájtóbb. Megbocsájtóbb — másokkal szemben — magával szemben azonban kíméletlenebb. Mr. Reginald Peacock alakja nagyrészt Katherine Mansfield első férje — mennyi irónia, fájdalom és ugyanakkor megbocsájtás van a novellában, magában a meg-

írás tényében, stílusában. Hadd idézzük Katherine Mansfield sorait egyik leg-szebb novellájáról, a Méregről — egy olyan levélrészletet, amelyik erre, a befeléfordult, komplex ironiára világít:

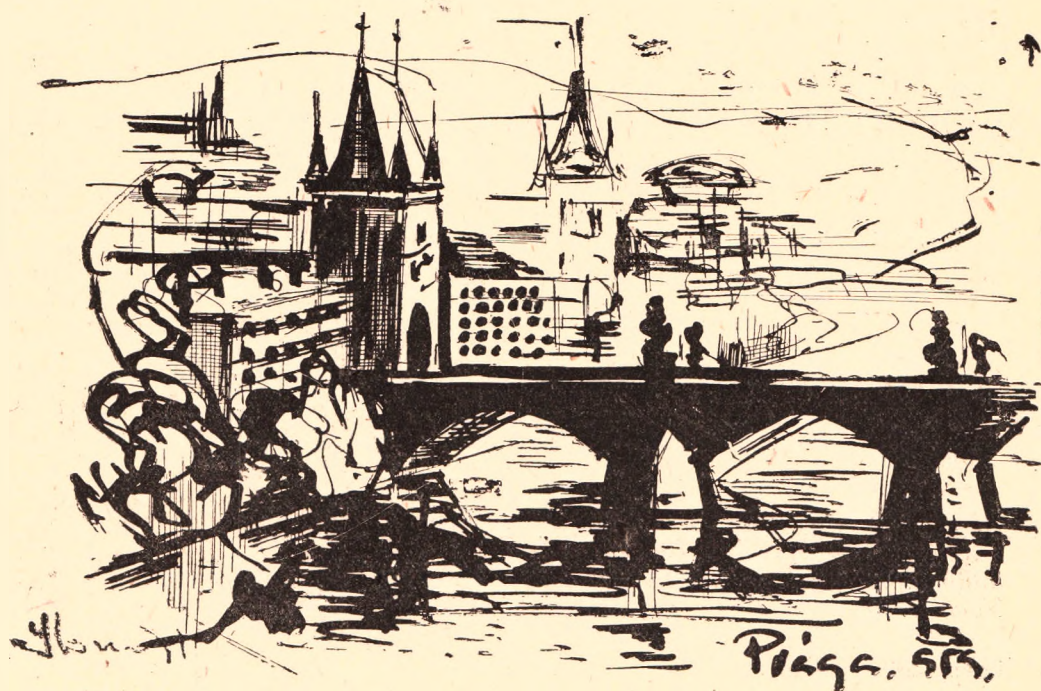
„És a Méreg-ről — oldalakat tudnék írni erről. De hadd próbáljam meg összefoglalni azt, amit el akarok mondani róla. A történetet (nyilvánvalóan) egy nagyvilági, meglehetősen cinikus (nem egészen cinikus) ember mondja el, saját maga ellen (de nem egészen maga ellen), arról az önmagáról, aki annyira abszurdan fiatal volt. A nőkről való véleményéből láthatod, hogy mennyire fiatal. Mostanáig számára a nő nem volt más, mint látomás, mint valaki, aki eltűnik. Érted? És most minden szenvedélyét erre a Beatricére pazarolja. Ez a szerelem promiscuitás, és ő nem tudja, hogy az; de a nő tökéletesen annak veszi. De te látod azt a luxust, amelyben élnek — a gazdag asztalt, az édességeket, likőröket, liliomokat, gyöngyöket. És észrevetted? Levelet vár valakitől, aki elhívja innét. Ezt várja teljes odaadással. Ez indokolja a búcsúját, és vallomását. És amikor nem érkezik meg, egész közönségesége kibújik — az ilyesfajta nők újságpapír tapintata. Nem tudja levetni a bőrét. Elárulja magát... A férfi, persze, most már nevet ezen, és nevet rajta is. Vedd csak, amit a „rendérzékéről”, és a krokodílról mond. De sajnálja is magát, azt, aki titokban meghalt már, aki elég fiatal volt ahhoz, hogy feleségül akarjon venni egy ilyen nőt. És azt is akartam, hogy könnyed és világos legyen, de ezen át, — oh, finoman — érezzük a fiatal bizalom elsíratását. Ezek azok a hirtelen vallomások, amelyek egy kesztyűből, egy cigarettából vagy kalapból érkeznek hozzánk.”

Ez a finom és komplex ironia jellemzi talán legmélyebben Katherine Mansfieldet, s ez magyarázza látszólagos passzivitását, félreállítását, a novella cselekményéből és társadalmi összefüggéseiből egyaránt — s ez az ironia az alakok és helyzetek, az egymással ellentétes jellemek átéléséből fakad; mindenekelőtt, mindennél keserűbben: önironia. És itt visszatérünk oda, ahonnan elindultunk: a „személyes” Katherine Mansfieldhez. Mert mi is ennek az önkritikának a forrása? Katherine Mansfield számára személyes átélésében a szabadság nem lehetett más, csak illúzió; az idő csodája nem lehetett más, mint újra és újra hamvába fúló lehetőség. 34 éves korában halt meg, és előtte hosszú-hosszú évekig szanatóriumok között hányódott; halálos beteg volt, és tudta, hogy sohasem fog meggyógyulni. Ma már nehéz elképzelni azt a szenvedést, amit a tuberkulózis Katherine Mansfield korában jelentett. A mai betegek nem ismerik már azt a szakadatlan, meg-nem-szűnő, fel-nem-oldódó betegség-tudatot, azt a gyengeséget, amelyik rabként szobájukban, ágyukban tartotta őket, a folyton változó, hullámzó kedélyállapotot, violens kétségbeesés és depresszió között, a lázat, köhögést — és mindenekelőtt a közelgő, lassú halál állandó tudatát. Ez, a távolságnak, a búcsúzásnak állandó élménye adja meg Katherine Mansfield novelláinak különös feszültségét, átéltségének mélységét, és minden írását, még a nyugodt és idillikus képeket is körülölelő szomorúságot.

„Ha az ember kicsi és beteg, és messze van egy magányos betegszobában, minden csodálatos, ami ott túl történik... Nos hát, én mindig ebben a magányos betegszobában vagyok. Ezért látom úgy, hogy most, Londonban nincs semmi, ami ne lenne csodálatos — csodálatos és hihetetlenül gyönyörű?”

Katherine Mansfield szeretete a világ dolgai iránt — a virágok iránt, amelyekről mindig különös gyöngédséggel szólt, a természet iránt, amelynek szépsége életének egyik legmélyebb és leginkább személyes élményét jelentette — a búcsúzó ember szeretete. Társadalmi kritikáján és állásfoglalásán átsütő gyengédsége, a búcsúzó ember gyengédsége, és a novellák kitalált, oly sok örömmel

megélt világa a haldokló ragaszkodása a földi világhoz, a földi szeretethez. Egyik utolsó, befejezetlen novellája (A galambfészek) írása közben írja ezt: „Olyan örömet okoz az írása, hogy még elalvás után is folytatom. A színhely Dél-Franciaország, koratavasszal. Van benne egy igazi szerelem is, és eső, rügyek, békák, egy vihar, rózsaszínpettyes kínai sárkányok. Nincs nagyobb boldogság ezen a világon, mint ez a kettős élet. De nagyon titokzatos is. Hogyan is lehetséges egy időben itt lenni ebben a magányos, félreeső szállodában, és ugyanakkor Millyvel kihajolva a Vill Martin ablakán hallgatni az esőt, amint lágyan dobol a leveleken, és érezni a sárgaviolák éjszakai illatát.” Az elszabadult, boldoggá vált álmoknak, a boldogság illúziójának és a reménytelen valóság tudatának feszültsége teremti meg Katherine Mansfield iróniáját — a lemondás iróniája ez.

Horváth Ferenc: Prága

Francia költők

Paul Eluard

Szabadság

Diákkori füzetemre
Padomra a régi fákra
Hóra a futóhomokra
Írom neved

Minden elolvasott lapra
Minden egyes fehér lapra
Kőre vérre lapra porra
Írom neved

Aranyozott képecskékre
A harcosok fegyverére
A királyi koronákra
Írom neved

Dzsungelre s a sivatagra
Fészkekre a reketttyékre
Gyermekkorom visszhangjára
Írom neved

Az éjszakák csodáira
Napok fehér kenyerére
Elbilincselte évszakokra
Írom neved

Egem azúr rongyaira
Mocsárra penészes napra
Tóra meg az élő holdra
Írom neved

Láthatárra a mezőkre
Szárnyatbontó madarakra
Mély árnyékok malmaira
Írom neved

Minden hajnali párára
Tengerre és a hajókra
Tébolyodott hegy fokára
Írom neved

Felhőknek foszlányaira
A vihar verítékére
Sűrű lagymatag esőre
Írom neved

A megvillanó formákra
A színeknek harangjára
A meztelen igazságra
Írom neved

A felébredt ösvényekre
A kibomlott nagy utakra
Nyüzsgő áradó terekre
Írom neved

Minden felgyúlt lámpalángra
Minden kihunyt lámpalángra
Emlékező házaimra
Írom neved

Szobám tükrének kettészelt
 Illatozó gyümölcsére
 Ágyam üres kagylójára
 Írom neved

A váratlan örömökre
 A figyelmes ajakakra
 Magasan a csönd fölébe
 Írom neved

Falánk s gyöngéd kutyusomra
 Fölágazó füleire
 Ügyetlen lágy mancsaira
 Írom neved

Összerombolt menedékre
 Omladozó fároszokra
 Magányomnak falaira
 Írom neved

Ajtómnak a küszöbére
 Minden meghitt tárgyamra
 A szentelt tűz hullámára
 Írom neved

A vágytalan távollétre
 Fel a meztelen magányra
 A halál lépcsőfokára
 Írom neved

Minden adakozó testre
 Barátaim homlokára
 Minden felém nyíló kézre
 Írom neved

A visszatért egészségre
 Kockázatra amely eltűnt
 Reményre mely emléktelen
 Írom neved

S egyetlen szó hatalmával
 Kezdem újra életemet
 Arra lettem én hogy megismerjelek
 Hogy megnevezzetek
 Szabadság

Takarodó

Hát mit tehettünk volna hisz őrizték a házat
 Hát mit tehettünk volna minket is összezártak
 Hát mit tehettünk volna az utcákat lezárták
 Hát mit tehettünk volna a várost leigázták
 Hát mit tehettünk volna hisz éhes volt a teste
 Hát mit tehettünk volna le voltunk fegyverezve
 Hát mit tehettünk volna az éj leszállt felettünk
 Hát mit tehettünk volna egymással szeretkeztünk

Jean Cocteau

Ezüst haj, ha fiatalság...

Ezüstös haj, ha fiatalság hordja
Ragyogóvá tesz arcbőrt és szemet,
Ilyenek vagytok, lelkem édes gondja
Szép olajfák, ha itt a kikelet.

Az üde és sós s lassúhabú tenger
A görög partra locsolta vizét,
Hogy kettős gyümölcs, a beledbe rejts el
Olajfagyümölcs, Vénuszt s Cybelét.

Olajfaágak, havas ifjúságtok
Tetszik nekem, hisz téli nap vagytok,
S akárcsak ti, ha pucér rózsát látok
Fölébe hajtom dérvért homlokom.

STETKA ÉVA fordításai

Vasárnap reggel

Fogadtok, hogy a célba elsőnek ki jut,
S a kerékpárra hajlik névjeles trikótok.
Kerekezők, facér csarnoki grófok,
Páris virága ti vagytok, fiúk.

A kertész künn alszik, feje a rózsán;
Az égalj vonalán nyargalva húz a boly
— Ég s föld sok mágusa, megannyi virtuóz szám —,
S mint hangvillán a hang, elrezzen, s nincs sehol.

Városkörnyéki padok tarka csokra,
Biciklizők, versben köszöntekek,
Míg ráterül nagy, szízi kezetek
Világjárt lábatokra.

*Jules Supervielle**Éjszaka*

„A balsorsverte Franciaország versei” ciklusból

*Almomtól éjszaka míg reménytelenül
Várom, hogy megújít, hisz reám ő fütyül,
S maradok lomha test, minek nincs jajra nyelve,
S a régi lángragyúló és olthatatlan elme,
A halott, ki leszek, fesztelenül mozog
És szól: „Ilyen soká hogyan is huzhatod?
Mi tart itt vissza még? Mi késztet élni, mondd hát,
Mig leigázva teng szegény Franciaország?”
S mert rejtek kell, ahol nem kell felelni a
Rémnek, mely űz, követ és csak faggatna folyton,
A lét keserveit végül magamba fojtom
És érzem, mint leszek az éj szelid fia.*

Törzsek

*Csillagok alatt a nyárfa
Mit tehet?
S a kismadár, ki fejét szárnya
Közel és távoli, meleg
Száműzetésébe zárja?
Mit is tehetnének ők
E kusza frigyben, toll s levélzet
Szövetségében a végzet
Szabott ívgörbéje ellen?
Most a csönd vigyázza őket
Meg a feledés köre,
Míg a hajnal meg nem ébred
És az emlék is vele.
Akkor az aprócska csőr
Elpattantja álma szálát,
S a fa lebocsátja árnyát,
Mely majd estig őrzi őt.*

TIMÁR GYÖRGY fordításai

Simon Emil

Az özvegy

Meghalt az öreg Szimcsák asztalosmester. Másodnapon a kapura is kiszögezték a gyászjelentést. A rokonok, ismerősök odagyülekeztek a kapuhoz, hogy szóban is elmondhassák az öreg mester halálát. Tiszta ruhában voltak, legtöbben feketében. Rakosgatták a kezüket, váltogatták a lábukat. Szerda volt éppen, legmélyebb köznap a hétben, nem tudtak mihez kezdeni a vasárnapi öltözékben.

Délfelé járt az idő, amikor Csikazi, a meghalt jó barátja azt mondta:

— Ne ácsorogjunk ideki. Ott bent le is ülhetünk.

Egyszerre eszükbe jutott a pihenés, a linóleummal letakart hokedli nyugalmat adó ülőkéje. Bementek mindannyian, elhelyezkedtek a konyhában, tenyerükben a félbeszakított munka rángatózott.

— Gyújtsunk rá — mondta az öreg mester unokafivére.

Elővették a cigarettát, körülményesen megnyomkodták és a szájukba illesztették, de az egyik a másikat nem kínálta. Jó, sűrű füstöt fújtak a levegőbe, mintha valami szertartást végeztek volna.

Valakinek eszébe jutott az özvegy és azt kérdezte:

— Hát Bözsi hol van?

— A temetést intézi.

— Ez is, hogy ittmaradt negyvenéves korára! — mondta egy asszony.

— Nem válogat a halál.

— Szépen kitartott az ura mellett. Pedig amióta együtt voltak, mindig betegeskedett az öreg. Hatvankilenc éves volt.

— Nyugodjék!

— Ha gyerek lett volna, neki is könnyebb lenne.

— Ha nincs!

Mit kezd a műhellyel?

Elhallgattak. Maguk elé képzeltek a sokablakos pincét, a térdig forgácsban álló gépeket. Sokat jártak oda valamennyien, szerette az öreg Szimcsák, ha munka közben valaki szavát hallja.

— Meg ez olyan mesterség — mondta Csikazi —, hogy nem is nőnek való igazából.

Maga is asztalos volt, jól ismerte a szakmát.

— Az öreg is úgy volt — mondta unokafivére —, hogy senkibe se bízott. Amíg él az ember, elvan egyedül. De ha meghal, maga után hagyja az árvaságot.

— Legalább egy segédje lehetett volna, aki befejezi a megkezdett munkát.

— Meg folytatná is — mondta Csikazi. Jó neve volt az öregnek, nem szállt vele a sírba.

Igy most odavesz minden.

— Nono, azért Bözsi ügyes asszony, nem féltem én.

— Hogy ki ügyes, ki nem, azt nálunk a gyalu meg a fűrészt mondja meg.

Elhamvadtak a cigaretták, a plafon körül megnyugodott a füst. Megint elszakadtak egymástól, gondolataik tapogatózva jártak körbe, mint az óra mutatói.

Kopogtak.

— Tessék — mondta Csikazi...

Nagyadarab vörös ember lépett be, Bözsi fivére. Hétkönapiasan öltözködött, elütött a többiektől.

— Jónapot mindnyájuknak — köszönt barátságosan. Gyorsan körüljáratta a szemét. — A hugom?

— Odavan a sír ügyében.

— Megvárom. Biztosan jön nemsokára.

— Nem olyan biztos — mondta gyanakodva Csikazi.

A vörös ember órá is mosolygott és leült a kissámlira. Vaskos lábát kinyújtotta a vízvezeték kagylója alatt. A többiek nézték, de nem beszéltek, egyszerre mindegyikük úgy érezte, hogy idegen jött közéjük.

— Hát elment a szegény sógor — mondta a jövevény a körben ülőknek. Nem zavarta az sem, hogy hallgattak erre, tudott ő ugyanis beszélni, ha nem figyelték a szavát.

— Ilyenkor látszik, ki az igazi jó barát. Jól teszik, hogy segítenek a hugom.

Erre se válaszoltak, nem is szerették az ilyen finomkodó beszédet.

A vörös ember nem zavartatta magát. Hallgatott, mint a többiek, csak a szeme járt folyton az embereken.

Időnként mélyet sóhajtottak, magukat igazgatták a széken. Nem ízlett már a cigaretta sem, szemükre álmosság húzódott.

— Ebédelni köllene — mondta egy asszony.

Erre mozogni kezdtek, volt egy, aki fel is állt, nyújtózkodással ropogtatta a csontját. Kiszáradt szájukban összefutott a nyál.

Aztán egymásra néztek, elszégyelték magukat.

— Szegény, mindig ilyenkor járt ebédelni — mondta Csikazi és ingatta hozzá a fejét. Ezzel azt is kinyilvánította, hogy öneki a mai napon nincs egy olyan gondolata sem, ami nem a halottra emlékeztetné.

Kinyitották az ajtót. Bevágódott a hűvös levegő, mint az ajtónak támasztott dorong.

— Ne menjenek még — mondta a vörös ember és ülve maradt. — Amit meg akarunk beszélni, éhgyomorra is megtehetjük.

Meglepetéssel néztek rá.

— Mi volna az? — kérdezte Csikazi, elég idegesen.

— Hát a hugom, meg a műhely.

— Kedves, jó uram — mondta az unokafivér — nem egy óra alatt igazítható el az ilyesmi. Különbben is megvárhatjuk, amíg behúzzák rá a földet.

— Meg az is, hogy nem akárki műhelyéről van szó.

A nagydarab vörös ember felállt, s a hajlott vállán ülő fejét előreszegezte.

— Csakhogy énnékem nincs időm. Énnékem négy gyerekem van. Meg most a hugom is.

Ezekre a szavakra forgatták a fejüket.

— Jöhetne már a Bözsi — mondta egy másik unokatestvér, aki eddig szót sem szólt.

— Jobb, ha nem jön még — mondta a vörös ember. Egyszerre eltűnt arcáról a mosolygás. — Tudom én, hogy mivére jöttek ide mind.

Odakint hallatszottak az özvegy lépései és ez megzavarta őket abban, hogy vesződjének a vörös ember szavaival.

Ahogy az ajtón belépett az asszony, kisimult, gömbölyű arcával egyszerre nyugalmat hozott közéjük.

— No, csak nem kívánnak menni? Julikám — fordult a másik asszonyhoz — kínáltad-e őket valamivel? Persze, elfeledtem mondani, mit hol találsz?

— Ne fáradjon, ne fáradjon — mondta Csikaszi.

— De nem fáradság ez — kezdte az özvegy — magamfajta magányos asszonynak jól esik, ha körülötte vannak.

— Itt van a bátyja — mondta Csikazi hirtelen.

— Nekem itt mindnyájan testvéreim maguk. Üljenek csak le — mondta az özvegy.

Addig beszélt, amíg vissza is húzódtak mindnyájan a régi helyükre. Az asztalra pogácsa került, meg bor, sokáig, komótosan ettek, mintha a halál szomorúsága nyomta volna őket.

— Mi csak együnk — mondta Csikazi. — Aki meghal, úgyse kívánja. Se az ételt, se mást. És nézett az özvegyre összeszűkített szemmel.

Az asszony meg úgy tett, mintha észre se venné.

Végül aztán befejezték az evést, szedelőzködtek, el is búcsúztak. Hárman maradtak csak a konyhában: az özvegy, a bátyja, meg Csikazi.

— Én még maradnék — mondta Csikazi. — Beszélgethetnénk.

— Van mit? — kérdezte az özvegy.

— Van.

— Hát én? — kérdezte a vörös ember —, maradhatok?

— Igen, no — mondta beleegyezően Csikazi, bár nem szívesen.

— Bemehetnénk a szobába — mondta az özvegy. Ki is nyitotta az ajtót és előrement. Két széket elhúzott az asztaltól, ő maga meg az ágy szélére ült.

Csikazi körülményesen készülődött a beszéddel. Fonogatta az asztalterítő rojtjait, politúrtól megszínesedett kezét rakosgatta.

— Elment hát a szegény Károly — sóhajtott végül és körülforgatta a fejét, mintha most lett volna először ebben a szobában. — Együtt nőttünk fel, azt lehet mondani. Maga is, Bözsike, most egyedül maradt, mint a szál deszka.

— Úgyse sok öröme volt, amíg ketten voltak — mondta a vörös ember hirtelen.

— Ej! — csodálkozott Csikaszi — talán én nem ismertem eléggé?

— Akárhogy volt, Bözsi rááldozta az életét, Igaz? — kérdezte az asszonytól.

— Hadd nyugodni — mondta fáradtan az özvegy.

— Én csak azt mondom erre — mondta élénken Csikazi —, hogy aki él, mindent helyrehozhat. Ameddig él.

— Mit tudnék én helyrehozni? — kérdezte az özvegy.

— Nono, Bözsike, maga még fiatal ahhoz.

— Attól függ, ki mondja.

Mi volna hát a mondanivaló? — kérdezte az özvegy bátyja.

— Csikazi megkönnyebbült. Éppen ilyen kérdésre várt, amire csak válaszolni kell.

— Úgy gondoltam, hogy segíthetnék valamit. Ha maga is azt gondolja, én nem hagynám egyedül se a műhelyt, se ... magát!

— Hát ezt hogyan véli? — kérdezte csodálkozással az özvegy.

— Nem vagyok én még annyira öreg — mondta rábeszélőn Csikazi. — Megérzi még az én ujjam a görcsöt, meg a szálkát.

— Bolond maga — mondta az özvegy. Felállt az ágy széléről, az ablakhoz támaszkodott.

A vörös ember szólni akart, de Csikazi a kezével intett, hogy hallgasson.

— Csak azt gondolja meg Bözsike, hogy el fog maga veszni egyedül. Sok az asztalos itt a környéken.

— Bolond maga — mondta még egyszer az asszony. — Tudom azt is, hogy lesett rám évek óta. De én még egyszer élve el nem temetkezem. Én még egyszer vénember ágymelegítője nem leszek. Ne adjanak engem kézről-kézre, mint a deszkát.

— Az, az — bólogatott a bátyja. — Ne lenne csak a négy gyerekem. Vagyis miket beszélek — tette hozzá gyorsan és nagy szelíd arcán zavarodottság látszott.

— Ne félj, jobban segíthetek rajtatok ezentúl — mondta az özvegy.

— Hogy kívánnám én azt? — kérdezte a vörös ember szégyenkezve.

Csikazi szeretne volna, ha az asszony ránéz.

— Akkor én most mehetek? — kérdezte hangosan.

— Más szándékkal maradhat — mondta az asszony.

— Nekem pedig ez a szándékom.

— Mit gondolnak — kérdezte kis szünet után az özvegy — milyen fából csináltassam a koporsót?

Csikazi felállt, mintha megütötték volna.

— No, Isten áldja.

A vörös embertől el se búcsúzott, vitte magával a haragot, mint paraszas edény a füstöt.

Amikor elment, az asszony a bátyjához fordult.

— Hát te?

Az ember arcán láthatóan kirajzolódott az alázatosság, mosolygott, de nem nézett a hugára.

— Tudod, én is hogy vagyok. Négy gyerek, meg az asszony. Nem megy a munka se úgy, ahogy kellene. — Kinyújtotta a két tenyerét, mintha mutatni akarta volna az özvegynek, hogy: itt van, lásd, akármit teszek, nem engedelmeskednek nekem.

— Tudom én ezt, tudom — mondta türelmetlenül az özvegy — eddig is segítettetek... De azt láthatod, magam se tudom, hogy lesz ezután.

— Együtt dolgozhatnánk — mondta a bátyja, könnyörgő hangon szinte.

Sokáig gondolkozott az asszony, mire válaszolt.

— Mondtam már, hogy segíteni foglak. Mert nem való vagy te erre az életre. De a műhelyt nem osztom meg veled sem. Senkivel. Megláttam én ebbe a néhány napba: arra mentek ti mindnyájan. Csak mert ott állok még az ajtóban, hát velem is szóba kell állnotok. De ha belül lesztek egyszer, akkor én mehetek!

— Te, hát én a testvéred vagyok, Bözsi — kezdte a vörös ember, de az asszony közbevágott.

— Ezt eddig is te tudtad jobban.

— Ej, hát ne hányd már folyton, hogy segítettél. Mit csináljak, ha vert a sors.

— Nem is úgy mondtam. Csak az igazat akartam tudatni veled is.

A vörös ember lassan lecsúszott a székről és felállt. Terpeszkedő arcán fényképezhető volt a szomorúság.

— Megértem, hogy ideges vagy most — mondta az özvegynek —, majd tűnődöl még ezen te is. Ha már a földben lesz a sógor, jobban érzed majd, mi a tennivaló. Szerbusz — mondta elszántan, s kilökte a kezét. Az asszony kezet fogott vele.

— Csókoltatom Julit, meg a gyerekeket.

Az ember megfordult és indult. Már majdnem betette az ajtót, amikor a huga utánaszólt.

— Te! Ami pogácsa megmaradt odaki, elviheted.

— Jó — dörmögte az ember.

Azután elfordult az özvegy, nem akarta látni, milyen mohón csomagolja bátyja a pogácsákat.

Megvolt a temetés, a sokféle fáradozás után jólesett a hétköznapi visszatérő tennivalója. Ugyanolyan feketében járt, mint az ura halála előtt, mert az öregember nem akarta, hogy más színűt vegyen. Csak akkor volt nyugodt, ha magához hasonlóan öregnek látta az asszonyt.

Pedig nem volt az. Most, hogy özvegyiségre jutott, s felengedett az urától rákényszerített alázatossága, addig nem ismert határozottságot fedezett fel magában. Mivel sokat volt egyedül, sokat gondolkozott, azt a napot is felidézte, amikor Csikazit, meg a bátyját tudatta a valóságról. Még napok múlva is helyesnek tartotta, hogy úgy tett.

Csak még a kivezető utat nem látta tisztán maga sem.

Kopogtak. A házból jött egy asszony, kis bögrét tartott a kezében.

— Nem volna egy törött tojása, Bözsike? Elfelejtettem tegnap venni, máma meg vasárnap van, hát nem kapok.

— Éppen fölfőztem mindet — mondta az özvegy.

— Hm, hm — csóválta a fejét az asszony, — ugye, mennyi kell, mégha magában van is az ember?

— Kell hát.

— Mit is tud főzni ilyenkor? Mert én még a tésztát se tudom meggyúrni. Mondom elfelejtettem a tojást megvenni.

— Nem sokat pancsolok én se. Ami kerül, azt jóízűen megeszem.

— Hát a szegény Szimcsák úr, nyugodjon, ő is úgy volt az étellel.

Honnan tudja ezt?

— Én főztem neki, amikor magácska kórházban volt. Nem mondta?

— Sose tudtam.

— Pedig úgy volt. Akkor kaptam tőle azt a kis asztalt.

— Hát az ura? Ő mit szólt hozzá?

— Vágja rajta a dohányt. Ősmer ő engem. De a Szimcsák urat is éppen úgy szerette.

— Tudja mit? — kérdezte az özvegy — jut eszembe, hogy van egy feltörött tojásom. Adja ide a bögrét.

Elvette a bögrét az asszonytól és egy kis tányérról beleöntötte a tojást.

— Na, itt van. Meggyúrhatja a tésztát.

— Köszönöm, lelkem. Magát is meghívhatnánk hozzánk, ha nem lennénk ennyire szegények.

— Jó nekem itt, egyedül.

— Tán egy darabig jó. De az asszony vére, az ám nyugtalan. Tudja — mondta kuncogva és cinkosan nevetett hozzá.

Az özvegy nem szólt erre, feltűnően az étellel foglalkozott.

— Köszönöm hát, viszontlátásra.

Martyn Ferenc: Rajz a Don Quijote-sorozatból

Cseh László: Mecseki dombokdal

— Szívesen. Jó ebédet.

Kicsi híja, hogy oda nem égette a hagymát. De ez a tojasos-asszony anynyira felkeverte. Hogy még vele főzetett az ura! Magát nem féltette, úgy lát-szik. Csak őt. A mester-bálra se engedte, mert a Deák kétszer ott volt értük szólni, hogy menjenek. Ebből már azt találta ki, hogy őmiatta jött olyan gyakran az a piszkoskőrmű asztalos.

Megfőtt az ebéd, kitálalt. Már éppen le akart ülni, megint zörgettek.

— Tessék!

Csikazi jött. Lesütötte a szemét, de szándékos szégyenkezéssel, és nem nézett az asszonyra.

Az özvegy meglepődött.

— Csak egy kicsiny időre jöttem. Úgy hallottam, hogy holnap kinyitná a műhelyt. Hát... van ott egy hálószoba... annak a deszkáját én adtam kölcsön Ferinek. Hát ha szándéka volna eladni, csak azért jöttem, hogy tudja, mert aztán nem szeretném, hogy úgy kellene elintéznünk a dolgot.

Az asszony megtántorodott. Különben is meleg volt a konyhában, neki meg magas volt a vérnyomása.

Majd egyszerre kitisztult a feje, s összehúzott szemmel nézett Csikazira.

— Jó, jó, mester úr — mondta keményen — de adott-e róla írást az uram? Mert beláthatja: nem mindent beszélt meg énvelem. Lehetett sok olyan dolga, amiről én nem is tudok.

— Írás? — kérdezte csodálkozóan, dörögő hangon Csikazi, és elnézett a leve-sről felszálló gőzben. — Barátok voltunk mi Ferivel. Régi társak voltunk mi. Kinek jutott volna eszébe az írás. De az én szavam! Ha egyszer azt mondom: kölcsön volt, az volt.

— Valamit értsen meg! — mondta az asszony. — Én nem vagyok a barátja magának, én rólam nem is egyezkedhetett az urammal. Azt megmondom: ha nincs írás, nincs pénz. Különben is hagyhatna ebédelni.

Csikaziból kirobant a méreg.

— Ezt érdemeltem én? Legyen akkor így! Költse patikára a más jószágát! Lopjon csak úgy, mint az ura! Nem csinálja sokáig! Itt a nyakam, hogy nem csinálja sokáig!

És mert az özvegy nem ellenkezett vele, csalódottan abbahagyta a kiabálást és kifordult a konyhából!

Eltelt a vasárnap, hétfőn az özvegy kinyitotta a műhelyt. Ritkán járt itt azelőtt, most alaposan körülnézett mindenhol. Nagyjából rend volt, az öreg Szimcsák örökösen rendezgetett, azért is haladt lassan a munkája.

Anyag is volt elegendő, ha valaki nekilátott volna, hamarosan elkészül két-három szobára való bútor.

De ki legyen az?

Felvett egy gyalut, néhányat húzott vele a satuba szorított deszkán. Egy-szer végigszaladt a kés, anélkül, hogy meghorzsolta volna a deszkát, másodszor beleszaladt olyan mélyre, hogy alig bírta visszahúzni.

Ki lehetne, akinek engedelmeskednék a szerszám?

Eszébe jutott Fazekas. Ebben az utcában volt az ő műhelye is, csak lejjebb, valahol a végén. Maguk között kismesternek hívták a szakmabeliek, mert ő volt közöttük a legfiatalabb, műhelyét is nemrégiben nyitotta.

Elment hozzá, még délelőtt. Három gyereke volt ennek a tömzsi kis ember-nek, ott henteregtek körülötte a forgácsban. Felesége jóval magasabb volt, széles csipőjével, gazdag mellével a termékenységét ábrázoló szobrokra emlékez-

tetett. Arc kifejezésében is volt valami lustaság, ami csak akkor oldódott fel, ha a férje megsimogatta, vagy megcsípkedte.

Ő fogadta az özvegyet, mindjárt végig is kutatta szemével.

— Az uram a műhelyben van — mondta hidegen. Dolog idő ez.

— Tudom, tudom — próbált mosolyogni Szimcsákné. — Ha már eljöttem, nemcsak magam miatt jöttem.

Az ember meghallotta odalent a beszélgetést, felkiáltott.

— Ki jött, anya?

— Szimcsákné.

— No! Mit vinne, ha volna?

— Azt mondja: hozott!

Úgy beszélgettek, mintha ő ott se lett volna.

— Jöjjön hát le — kiabálta végül az ember.

Szimcsákné ment elől, mélyen lent állt a mester, leplezetlenül nézett fölfelé az asszony lábára.

Amikor leért, kezet nyújtott.

— Üljön le — mondta Fazekas. Kezével lesöpörte a forgácsot egy ülőkéről.

Lejött a felesége is, elhárította magától az idegentől megijedt hozzá kérekedő gyerekeket.

— Jó mélyen dolgozik maga — mondta az özvegy.

— Nem egyformán válogattuk a műhelyt.

— Mért nem segít rajta, ha lehet?

— Hát lehet? — kérdezte mohón a mester.

Az özvegy várt egy kis ideig.

— Lehetne — mondta csendesen. — Azért jöttem magához. Pedig vevő is volna, készpénzért, egybe. De én nem akarom feladni.

Fazekas rögtön tudta, miről van szó. Száraz torokkal leste az özvegyet. De nem beszélt még, a feleségére sandított folyton.

— Mondom, sokan jelentkeztek — folytatta az özvegy —, de valahogy úgy vagyok: nincs bizodalmam.

Lenézett közben a földre, a bokáig érő göndör forgácson nyugtatta a szemét. Egyszerre rájött, mi volt olyan rideg a műhelyében, most, hogy ottjárt. A tisztára kisöpört beton volt rideg, hiányzott róla a forgácstakaró. Az kellene, hogy újra belepje a padlót.

— Azért jöttem magához, mert maga becsületes mester.

— Egen, egen — bólogatott Fazekas, de oda se figyelt tulajdonképpen. Aztán egyszerre megvilágosodott előtte mindaz, amit az özvegy mondott. Akkor azt kérdezte:

— Miért éppen engem választott?

Az asszony meglepődött, nézett rá, megnyitotta a szemét, hogy a homloka is beleráncosodott.

— Mondtam már, mondtam, Fazekas úr.

— Egen, egen — bólogatott a mester elgondolkozva. — Nagy műhely a maguké. Én meg kismester vagyok.

— Asszonyod is van, igaz? — mondta a felesége.

Erre a váratlan mondásra elhallgattak. A gyerekekben felengedett az idegen által hozott szorongás, visongva túrkáltak a forgácsban.

— Én akkor megyek — állt fel az özvegy.

— Tudja, hogy van ez — mondta békítőn Fazekas. — Nagy deszka, nagy görcs, meg kell gondolni a gyalulását.

— Hát csak gondolja meg — mondta reménykedően az özvegy.

Az asztalos felesége felkísérte, kiengedte a kapun, aztán keresztbefonta mel-
lén két nagy karját, és sokáig nézelődött az utcára, mintha várt volna valakit.

Egy hónap is eltelt, csendesség volt a műhelyben. Fűrész sirása, gyalu szí-
pogása nem sajnálta a mestert, nem énekeltek a szerszámok örömet, senki új
mesternek. A kész bútort el tudta adni — ezzel még üresebb lett a helyiség. A
pihent deszkák kikíváncoztak már valami formába.

Egyik délelőtt, ahogy ült elhagyottan rányitott Fazekas. Biccentett, valamit
mormogott is. Azután megállt az ajtóban. Kezét csipőre tette, de előbb kalapját
feltolta homlokáról. Sokáig, alaposon szemlélődött.

Az özvegy szólt is valamit, de nem válaszolt. Hirtelen beljebb lépett, kör-
bejárt a műhelyben. Megtapogatta a berendezést, a szerszámokat, megsimogatta
a deszkát. Olyan otthonosan mozgott, hogy az özvegy meghökkent. Lépegetett ő
is Fazekas után, de a mester úgy tett, mintha egyedül lenne. Mintha ezt az egész
műhelyt ajándékba kapta volna.

Végre megállt. Sárga fogával a szájaszélét harapdálta sokáig.

— Hát jó! Jó — mondta megelégedetten. — Lehet kezdeni vele.

— Látja, Fazekas úr — kezdte az özvegy örömmel, hogy beszélhet — ápolt
itt minden. Az uram is igyekvő ember volt. Megszerzett mindent, amit lehetett.

Valami elismerést várt, egy bólintást legalább, de a mester hallgatott. A ter-
vén gondolkozott.

— Itt aztán lesz alkalmam, hogy bedolgozhassam magam — gondolta. —
Majd segédet is tartok, lassan kiszorítom az özvegyet. — Az ám, az özvegy!

Az asszony felé fordult, vizsgálgatta a szemével.

— Ugyan, maradhat — fűzte tovább a gondolatát. — Van még benne fan-
tázia. Néha más is kell. Bírom én még a strapát.

Ezen mosolygott. Az özvegy megkérdezte:

— Mit mosolyog, Fazekas úr?

— Örülök. Csak örülök, hogy engem választott. Nem fog rosszul járni, meg-
látja.

Mélyet lélegzett, beszívta az új műhely sokféle ismerős, de mégis idegen
illatát.

Balogh László

Találka

*Jössz, jössz felém és nem is sejted,
hogy nem te vagy, akire várok:
igazi lényed csak egy sejted
még, de immár magadba zárod
azt is, mint eltítkolt magzatot,
mely néha már érti beszédemet
s ha én hirtelen elhallgatok:
fölfigyel, rám gondol és remeg.*

Vihar Béla

Lao-ce a Törvényről

Balga! — szólott reám a Mester,
jó Lao-ce, s felnevetett:
hát kezdjük el az egyszereggel, —
nézd csak azt a futó ebet,
amott... amott... felelj, ha látod, —
s én intettem: igen, igen...
arcomon éreztem a lángot,
s mintha most nyílna ki szemem,
feltűnt egy domb, néhány fa lombja,
az út mentén meg a kutya;
nyomában farkas, mely loholva
üzte, mint szolgáját ura,
hogy megtiporja, hogy megölje
az árok bokrai mögött —
így rohant körbe, mindig körbe,
az üldöző, az üldözött.
Körbe, körbe, hol jobbra, balra,
a vágta egyre sebesebb,
s már nem tudtam, — oly nagy a
[hajsza —
hogy melyik farkas, melyik eb,
melyik kerget és kit kergetnek,
ki a vadász, — ki áldozat?
Mesterem szólt: nos, jól figyeld meg,
most minő lesz a kapcsolat
a farkassá átlényegülő
s az ebbé vált farkas között:

immár a kutya lásd az üző,
a másik meg az üldözött.
Mi a különbség? — Nosza mérd fel;
mindkettejüknek szerepe
mint változik a történnel,
s pörög az ördög kereke.
Pörög, pörög, — a példa épp ez:
a dolgok törvénye szerint
átalakul az ellentétes
önmagát szülve és megint
lám, ismétlődik; — jól jegyezd meg
e farkas-eb viszonylatot,
légy öre eme ismeretnek,
mert sokat tudsz, ha ezt tudod.
Szólott ekként Lao-ce mester —
a lényeg csak ennyi talán,
nem több, mint csepp, ám nyilván
[egyszer
megoldódik számos talány,
fény hull, oda, ahol most árnyék...
Ez lesz a — dialektika? —
Így nevezik majd, avagy másképp?
Ó, addig mennyi sok vita...
De akkor rég felosztva testem,
lényem száz új formába hull;
rögökben, fűben, levelekben
a mindenséggel alakul.

Szűts László

A szentsei farsang

Íme, a falu!

Behavazott, mintha meg se lehetne közelíteni. Kinyúlik belőle a templomtorony, mint egy elsüllyedt hajó árbóca, a hétmérföldes vizek alatt, a mozdulatlanságban. Házormok, kémények, füstnyelvek felelnek az ólomszürke magassággal. Napraforgó-száraz, kukorica-körök settenkednek a kertek aljáig, hordja őket a szél, kötözi a fagy, temeti a hó.

Visszafordul a gépkocsi nyoma, csak a csizmatalpak nyomát őrzi tovább az út. Ma szélcsend van, havak se porzanak — és az italbolt ajtaja élesen, tisztán csilingel, mintha jégcsapok harangoznának.

— Tegnap reggel kezdődött — mondja az italboltos.

A két idegen tenyerét melengeti a forraltboros csésze oldalán.

— Ilyenkor három napig a kutya se néz be ide. Anélkül is részeg az egész falu... Az utcára? Oda csak holnap délután néznek ki, maskarával.

Aztán megint magára marad az italboltos. Áll az ajtóban és néz a két idegen után: honnan a fenéből jöhettek ezek?!...

Az influenzás hangszóróból rekedten tör elő a hang. Mintha a házak falán is át akarna hatolni.

Halló, halló figyelem!

Vendégek érkeztek hozzánk a járástól.

Részt kívánnak venni a jó mulatságból.

Király, Kovács, Kuti-banda

őket szívesen fogaggya!

Halló, halló figyelem!...

A tanácstitkár elégedetten hagyja ott a mikrofont. Az egyik férfi mosolyogva megkérdi:

— Kapásból költötte?

— Nem egészen — mondja a titkár. — Ilyesmire nálunk már megvannak a kész rigmusok.

Nehéz is lenne elhinni, hogy annyira fogott az esze. Az asztalán három pohár és egy csatosüveg áll. Kívülről még ketten lézengenek a szomszédos szobákban, de most nem merik ide dugni az orrukat se.

A másik férfi a langyos cserépkályhának támaszkodva áll. Egy fénykép hátlapját pöcögteti az ujjaival, mióta csak itt vannak, állhatatosan, egykedvűen, idegesítően.

— Szóval... közelebből nem ismeri a fiút...

Hosszú oldalszakáll, sűrű, fekete haj, mélyenülő barna szemek, erős sas-orr, vékony akaratos száj — ez a fiú. Könnyen felismerhető a fényképen.

— Mikor én ide kerültem, akkor a katonaidejét töltötte. Ennyit se tudnék róla, ha... az asszonykája idehaza kicsit... hogymondjam... kikapós nem lett volna... Híre járt a faluban.

— Nade, mikor hazakerült... Nem tűnt föl semmi körülötte?

— Hacsak az nem, hogy az asszonyka máig se változott meg?!

— Az ellenforradalom alatt távol volt. Mit tudnak róla, hol volt?!

— Én semmit. Az elnökünk (az ismeri az anyját is, a szövetségetnél, az asszonykát is, az anyóst is...

— Mióta megjött, seholse helyezkedett el. Szakmát tanult pedig. Ez sem tűnt fel?

— Kell a férfi az anyósa házába... Különben... — a titkár kezdi kellemtelenül érezni magát. — Különben az elnök elvtárs, mint már mondtam...

— Majd őt is megkérdezzük — áll föl a mosolygósabb férfi. — Most nézünk körül a faluban...

A tanácstitkár az utcán megint szorongó érzésekkel küszködik.

— Régi szokás ez itt, kérem — magyarázza. — Nem szülne jó vért, ha kivonnánk belőle magunkat.

— Miből?

— Ebből. A háromnapos mulatozásból.

— Ki mondta, hogy vonják ki magukat?

— Csak azért, merthogy az elnökünk nincs bent... Ugye... ilyenkor nálunk is leáll a munka...

A két férfi jobbra-balra nézeget.

— Most hova megyünk?

— A Kovács-bandához... Azazhogy tegnap óta Szputnyik-banda.

— Mi az, hogy „banda”?

— Tudják, elvtársak, nálunk a faluban bandák vannak. Király-banda, Kuti-banda. A volt Kovács-banda most fiatalokkal bővült és felvette a Szputnyik nevet. De van aztán még Esz—Es—C-banda, ezek a szentsei sport klub tagjából tevődnek össze. Aztán Gyoma-banda, Viharsarok-banda, Székely-banda. A Viharsarok-banda a szövetségetieké. A legtöbb banda még az úkapák idejében alakult. Nevüket rendszerint a banda-vezértől kapták. Némelyik banda-vezér hetven-nyolcvan évre vissza tudja vezetni a vezérsége eredetét, mert az úgy öröklődött, apáról fiúra. Az egy bandába tartozók általában olyan egyívású emberek és azelőtt együtt is dolgoztak, de ma már inkább csak időtöltésre járnak össze.

A titkár megáll egy kapu előtt.

— A Szputnyik-banda az idén néhai vezérük portáján rámost. Ez özvegy Kovács Bálintné háza — aztán halkabbra fogottan hozzáteszi — a fiú anyósáé.

— Rámoltak?

— Igen! Tegnap reggel. Ilyenkor az a szokás, kérem, hogy a banda valamelyik tagjának házáat teljesen kiürítik. Mindent kirámolnak a kamrába, nyári-konyhába, pajtába. Három napig csak a szükséges holmik maradnak a házban: asztalok, székek, meg a boros hordó. Néprajzosok is megírták már ezt.

A tornácon egy kacska-kezű ember. Néz rájuk vigyorogva. A tanácsstikár kezével mutatja a homloka előtt, hogy:

— Egy kicsit... Igen, az!... Egyébként régi szolga a háznál. Pohármosásra a söntésben használható volt.

Az ember ajtót nyit.

— Nincs záróra... — motyogja bamba vigyorral. — Tessék!... Nincs záróra!...

Az utca felőli két szobából mintha egy jóforgalmú kocsmá lármája hallatszana. A falak most visszaálmodhatják magukat abba az időbe, amikor még volt záróra. Akkor se láthattak különbet.

Íme, az egyik szobában folyik a bor. Asztalon, pohárban, szemekben csillan meg mámoros tekintete. Ott van mindenütt, a pipafüsttől sárga bajsok alatt, a félrecsúszott asszonyi kontyokban, a csiklandós szavakban, az ablakrezegtető nevetésben, s az elhízott, változókorát élő háziasszony fékevesztett jókedvében.

— Ki megy el a muzsikuskért?... Azannya kütyejit, zenészeket ide!...

Özvegy Kovács Bálintné nótázni akar.

— Úgy van! Csak kiabálj! — mondják neki. — Tán meghallják Csomáéknál a zenészek...

Egy legény kukkant be a másik szobából.

— Elfogyott a borunk!

A menyecske kancsót ragad. Vékony, csupa csont asszonyka, mintha nem is az anyja lánya lenne. Hidegen kéklenek a szemei. Megy a sarokban álló hordóhoz, megereszti a csapot, aztán vinné a bort át, oda. De a legény az ajtóban elveszi tőle a kancsót.

— Nőszemélynek tilos! Neked, Piri, neked meg éppenséggel nem lehet!

És bezárul előtte az ajtó. Egy darabig ott harapdálja a száját, hogy elmázolódik rajta a festék. Még hallgatózni se mer, pedig kíváncsi, nagyon kíváncsi rá, min mulathatnak odaát annyira.

Odaát vagy féltucatnyi legény szórakozik. Hatalmas papírlapot rajzszögeztek a folyosó felőli ajtóra. A papírlapon egy meztelen női test körvonalai. Ügyes keze lehet a rajzolójának, mert ez az embernagyságú női alak szinte élni látszik, hogy tűzben ég tőle a legények szeme. Egy ilyen aktrajzban az a jó, hogy nem kapkod sem a melléhez, sem az öléhez, nem szabadkozik, nem vihog, hanem szenvtelen ledérséggel hagyja bámulni a bájait és szabad prédája lehet akárkinek. Ám a legények közt most önkéntes fegyelem uralkodik, csak a sors által diktált sorrendben tekinthetik mohó versengésük céltáblájának a nőt. Mindig egy kalapból húzzák ki a soronkövetkező nevét.

A feladat mutattató s a tét nem kicsi. A győztes jutalma ősrégi, akárcsak az érte való versengés. Kézbe kell venni az íjat, a minden gyerek által elkészíthető íjat, meg a nádból vágott nyílvevő, s oda kell állni a szemközti ablakhoz és meg kell célozni a nőt. Aki egy bizonyos ponton célba talál, aki a mai napon valamennyiök között a legjobb nyilazónak bizonyul, az — nos, minden bizonnyal elnyeri jutalmát a következő éjszakán.

Három éjszakája van a farsangnak.

Emitt, az első szobában nem illik tudni arról, mi folyik odaát a legények között. Van, aki már második napja egyfolytában iszik ebben a szobában, hát akad-e valami egyáltalán, amiről illik tudni?

— Zoli?... Nem marad az meg itthon!

— Tegnap a rámolásban még csak részt vett, de aztán...

— Ki tudja, hol csavarog!

— Azt mondják, most a Csoma-bandánál mulat.

De az is illetlen ember ám, aki le se ül és már menne utána! Még elvinné a jelenlévők jókedvét... Itt se rosszabb a bor, itt is hoznak be falnivalót, hogy a vendégek gyomra berendezkedjék a borfogyasztásra... Majd hazavetődik a fiú! Nem érdemes utána menni...

Csoma István portája nincs messze, mégis vagy három utcán kellene végighaladni odáig — ha nem akarná az ember megmászni a dombocskát, mely ide könyököl a falu közepébe és ide ereszkedik alá Csomáék udvarára.

Egy ember csúszkorál most rajta lefelé.

Muzikaszótól hangos a ház, meg valami éktelen kornyikálástól. A konyhában már a dobogás is hallik. Az első szobából hallik a dobogás, ott tanyázik a banda. Az ember gyermekes örömmel csak vigyorog, amikor bekerül az ajtón. A bor se kell neki, annyira élvezi a látottakat, hallottakat.

A sarokban furcsa, keverék zenekar játszik: egy cigány hegedűn, egy legény harmónikán, egy másik cigány nagybőgőn — nincsenek is többen. A dobogás attól van, hogy a szoba közepén valaki táncol. Az éktelen kornyikálás pedig az asztal mellett ülőktől ered. Asszonynépség itt alig található. Az emberek azt éneklük, hogy:

A napsütötte prérin át
egy cowboy lovagol,
a bendzsót vígam pengeti
és közben így dalol:
Ne félj, szívem,
új élet vár reád...

Öblös, telt hangon énekelnek, a cowboyt c-vel ejtik, az „a” hangok olyan mélyen rezgenek ajkukon, mint a gordonka-húrok. Csodálkozva ágazik szét a bajszuk, a szórtelenek pedig homlokukat ráncolják, de azért mind egyformán nagy odaadással éneklük:

Ne félj szívem,
új élet vár reád...

És erre táncol ott a középben az a fiatalember, vaspatkós csizmában, ingujjra vetkőzve. A tánc mindössze abból áll, hogy kissé megroggyant térdekkel, rugózva ugrál a padlón, mindkét lábbal egyszerre, két karját pedig, mintha gyeplőt fogna, előre engedi s visszahúzza — és ezt az egészet egy helyben csinálja, de oly ritmikusan, lebegő könnyedséggel, akárha lóháton ülne, lovon haladna, a napsütötte prérin át. Dél óta tart már ez a lovaglótánc, hogy a zenészek izzadtságcseppeket hullatnak hegedűre, harmónikára, mert még az ivás pillanatiban is csak épphogy lanyhult valamit az iram, amíg a hatalmas kortyok lebuggyantak a torkukon.

— Hagyd abba, Zoli! — kiabál a harmónikás. — Az isten se bírja veled tovább.

Zoli azért még nem fogja vissza a gyeplőt, nem száll le a nyeregből, csak egyre lassúbb iramban táncol, mintha az új élet, ami vár reá, itt volna már valahol a közelben. Az új élet? A sheriff az embereivel, a borospoharak az asztalon, köztük az övé, meg egy üres szék, amelyre rá kell már rognia. Alighogy lezöttyen, amerikai Csoma István — a sheriff — ünnepélyesen magasodik fel előtte.

— Na fiam — s böffent egyet — most már te is felveheted a csődörmaszkot!

Nagy az üdvívalgás erre, bor csobog a kancsókból, poharak koccannak, szemek meredeznek, mintha ki akarnának ugrani üregükből, s a torkig telt ívök férfiasan helytállva nyeldekelnék.

— Hej... amikor még én bírtam a legtovább! — révülnek a gyérhajú koponyák a pohárban maradt borba. Aztán fujdogálni kezd a szájukon valami messziről érkezett, ismerős hangulatú dal, halk, fáradtan verdeső szavakkal: Mikor... én még... legény voltam...

A fiatalember zihálva csak ül, célhoz érten, mint egy pályaudvarra befutott gyorsvonat. Szép szál férfi ez a Zoli, nagy fekete üstökkel, hosszú oldalszakállal. Vékony akaratos szája, erős sas-orra, mélyenülő barna szeme van. Sötétedik már a szoba, amikor felröppen a tekintete és meglátja ott az ajtóban azt a vi-gyorgó, vinnyogó alakot.

— Hát te?...

És már a tornácon rángatja, az udvaron rázza, mint egy zsugori fát, aki nem akarja földre hullatni a gyümölcsseit.

— Utánam küldtek... mi?... Én utánam leselkedsz, ugye?... Beszélj!...

De ez az ember a félelmet se ismeri.

— A Sós gyerek — vihogja — a nyilat... hihhi... háromszor is a célba lőtte...

Úgy penderedik az udvar végibe, mint akinek egyúttal az utat is megmutat-ták, föl a domb kaptatójára. Szalad hát, kacská kezével hadonászva, mintha most hirtelen felfogta volna, mi az a félelem. A tulsó portán aztán még egy csattanós pofon is kijár neki, magától özvegy Kovács Bálintnétól, amiért a zenészekről el-feledkezett.

Ki így, ki úgy indul az éjszakának.

A higany mind összebb zsugorodik, s a levegő mind feszesebb lesz odakint. Hajnalra még a hang is belefagy majd az emberekbe. Egyelőre azonban sikere-sen védekeznek a szesszel. A Kuti-bandánál délután pihentek és most újult erő-vel fognak ivásba, a Viharsarok-banda viszont most pihen le, hogy erőt gyűjtsön a farsang harmadik napjához. A többi bandánál változatlanul folyik a dáridó, legfeljebb hosszabb-rövidebb időre kidölnék egyesek, ám mindig akadnak, akik a helyükre állnak, akik eddig az asztal sarkán ringatták mámorukat.

De egyéb módja is van annak, hogy az ember italbíróbbá tegye magát. Íme, a Szputnyik-banda tagjai terített asztalnál ülnek, a volt kocsmárosné egymás-után hordja a rengeteg falnivalót, a pulykasültet, a főtt sonkát, a töltött káposz-tát, a lekváros hájast, a fánkot. A legények szobája üres, most azok is itt lak-mároznak. A bor nem fogy ki a hordóból és a poharak a csengésből. És özvegy Kovácsnénak éjfél fele már zenészekre sincs szüksége.

... Se nem róka, se nem nyul,
komámasszony, meg egy úr
ugrott ki a zöldleveles bokorból.

Nincs férfi, aki külön banda-vezér lenne nála. Csapkodja a térdét és meg-siketülnek a nevetésétől. Iszik, mintha bajuszt viselne az orra alatt. Énekel. Si-kamlós vicceket mesél. Lányok után ugratja a legényeket. A maga menyecske-lánya se kivétel. Fene természet szorult belé. Kimegy a konyhába és két napos-távollét után ott találja a vőjét, de még csak a szeme se rebben.

— Piri hol van?

Most felhúzzhatná a vállát, vagy inthetne a fejével, hogy odabe, hiszen a fiú úgyse megy be, hogy meggyőződjék róla — ehelyett azonban szúr, mint egy alattomos tüske.

— Mért érdekel?

De Zoli se anyalszárnyon jött a világba.

— Ma a Sós gyerek került sorra? — kérdi gúnyosan.

— Az kerül sorra, aki ügyesebb!

— Haha — nevet a fiú. — Még megérem, hogy mellettem az ágyban húz magára valakit.

Az asszony most már nem is tüske, hanem hosszú hegyes kés. Bordák közé fúródik a hegye.

— És te akkor se szólhatsz egy szót se!

Hanem Zolit egyszerre visszájára fordítja az indulat, mint a subát a hajdani pásztorok, ha melegedni kezdett a levegő.

— Csakhogy nekem ebből elég volt, érti?!... Elég volt!... Elég volt!...

— Ne kiabálj, te semmiházi — mondja nyugodtan az asszony. — Ebben a házban legfeljebb én kiabálhatok. Ne felejtse el, hogy csak egy szavamba kerül és visznek.

— Ezzel már nem ijeszt meg — mondja a fiú, ám a hangja egy árnyalattal bizonytalanabb.

— De megbátorodott a fiatalúr!... Akkor hősködtél volna, amikor a szoknyám alá bújtál és nem törődtél a feleségeddel, csak magadért remegtél.

— Azt hittem, hogy... Nem tudtam, hogy Piri...

— Azt hittem!... Nem tudtam!... Annyi bátorságod se volt, hogy mentsd az irhádát... és vidd a feleségedet is!... Ha már ilyen helyzetbe hoztad!

— Hát ő milyen helyzetbe hozott engem?! — szinte szikrázik a fiú hangja

— Az egész falut megbotránkoztatja... Fűvel, fával...

— Talán téged szeressen? — megint bordák közé igyekszik ez a hang — Örülj, hogy nem adott fel!... De még megérheted!

— Csakhogy én azt nem várom meg...

Mit csinál ez a szerencsétlen? A balta ott állt a tűzhely mellett, fát aprítottak vele délután... De már csattan is utána az ajtó.

Özvegy Kovács Bálintné végiglohol a folyosón.

— Imre!... Hol vagy?... Imre!... Imre!...

A kacska-kezü a hátsó szobában nyalta a lekváros köcsögöt. Riadtan töröli a száját.

— Imre!... Rohanj azonnal a rendőrsre!... Érted?... A rendőrsre!... Rohanj!...

Az utcai szobában még mindig azt éneklik, hogy:

Se nem róka, se nem nyul,
komámasszony, meg egy úr
ugrott ki a zöldleveles bokorból...

Zoli benyomja a pajtaajtót. Odabe szuroksötét van, s most hiába próbál visszaemlékezni, hol rakták le a szekrényeket, sublótot, ágyakat — még neki-menne valaminek, hát megpróbálkozik az öngyújtóval. Ami első próbálkozásra fel is lángol, akár az ágyban a rögtöni felismerés.

Balra széna van. Persze, arra beljebb kellett lerakni a holmikat.

Az imbolygó fényben egyre közelebb táncol a bútorok árnya. Elöl a sublót, oldalt a nagy hármasszekrény és a sublót mögött...

— Zoli!

Előbb hallja a hangot, mint ahogy az asszonyt észrevenné. Piri tágranyílt szemekkel ül föl az ágyban. Íjedten tartja maga elé a kezét. Nyirkos a tenyere, hideg és nyirkos. Mint mindig, amikor férfi van a közelében. Mellette mozdulatlanul puposodik a dunyha. Szinte látni alatta a reszketést. Csak Piri ne volna ilyen... félelmében is ilyen villamossággal teli, ilyen fölborzolt, mint a forgolódo galambok!

A balta hallhatóan vágja ketté a levegőt s élével beleáll a hármasszekrénybe. A sikoly már csak visszhangja a szekrény recsenésének...

Nótáznak a faluban, itt is, ott is notáznak és a hó úgy ropog a fiú talpa alatt, mintha egy egész szomszédság igyekezne éjféli misére. Megtisztulásra váró gondolatok gőzölögnek a fiú fejéből. Gyáva volt-e hát, vagy most vált végre is bátorrá? Most futamodott-e meg, vagy ezután áll csak szembe majd magával? Vajon választ kaphat-e erre ott, ahová most igyekszik?... Fehéren ül a kis ház a nagy fehérségben, hogy akkor veszi csak észre az ember, amikor már a kapujában áll. Olyan csend lebegi körül, mintha angyaloktól őrzött templomocska lenne. Lám, felvilágol benne a szeretet fényessége is.

— Látod, — mondja az anya — nem hallgattál rám. Ha velem maradsz, nem történik ez. Köztünk dolgozhattál volna, hiszen értesz a gépekhez és nálunk gépekkel is dolgoznak. És jobban akadtál volna hozzádvaló lányra...

Olyanok ezek a szavak, mint a jóságos őszi szelek, melyek megszabadítják a fákat hullásra ítélt, terhes leveleiktől. Ha eljön az ideje, majd lehet új rügyeket bontani.

— Apád egyszer fát hozott az uraság erdejéből. Nem volt tüzelőnk. Hát kivágott egy-két fát. Nem tudta, hogy épp azokat megjelölték. Kemény büntetést szabtak ki rá, s utána azt mondta: Igaz, hogy megfizettem érte, de legalább nyugodt vagyok, nem tartozom senkinek semmivel...

A farsang harmadik napjának délelőttje csendesebb valamivel. El kell készülni a délutáni maskarás felvonulásra, meg utolsó esti közös mulatságra a kultúrotthonban.

Készülődnek a tanácsházán is.

— Holnap reggelre kértük a kocsit.

— Megnyugtattja ez magát?...

— Csak azért, elvtársak — az elnök most igen fontosnak érzi magát — merthogy nem jó ilyenkor megbolygatni a falut... Szerették ezt a fiút... Jóra való gyerek volt...

— Maga felel érte!

— Semmi baj se lesz, elvtársak!

— Na, na!... Az éjjel is majdnem lett... majdnem dolga akadt a rendőröknek!

— Farsangban megesik. De aztán elmúlik a farsang és lehiggadnak a kedélyek. Egyszer van ez így minden esztendőben. Ilyenkor nem lehet beszélni velük! De utána anghál józanabbak. Ismerni kell őket, elvtársak! Azért mondtam, hogy...

— Jó, jó! Csak bizza ránk!

— És hol lesz az a maskarázás... vagy micsoda?

— A menet itt halad el a tanácsháza előtt — magyaráz az elnök buzgón, odaadóan, mint aki magát is meg akarja győzni valamiről...

Elmúlik három óra, mire feltűnik a menet. Elöl lányok jönnek, színesen, de mindjárt mögöttük a legények, feketében, elnyújtott hosszú kántálással, ahogy a dalárdások szoktak. Négy legény kitömött, felöltöztetett bábút cipel, kiterítve a deszkára, mint egy kedves halottat. Nyomukban valaki papnak öltözve, körülötük sírós vénasszony-maszkok, a siratóasszonyok.

Temetik a farsangot.

De furcsa, profán halottas-menet ez. Éles, fület-sértő muzsikát szolgáltatnak a zenészek, nagyhangú tréfás rikkantgatásoktól hangos a gyászolók tömege s mind több és több vidám és elképesztő maszk tarkítja a nevető arcokat. Itt imbolyog az óriás-fejű csecsemő, szájában cuclival, itt rémisztgeti a népet a füst-fújó bika-maszk hatalmas szarvaival, itt táncol a hosszú farkú krampusz a biciklijén a repedt fazekak éktelen zene-bonájára, kéményseprők, seprűn lovagló boszorkányok és minenféle állati maszkok között. Az egész falu kijött az utcára.

Csak éppenhogy maskarába bújt. Legtöbbbről a szomszédja se tudja, hogy kicsoda. Csak kavarognak, táncolnak egymás körül, rémisztgetik egymást, játszanak, vigadnak. Vigadva temetik a farsangot.

A két férfi a tanácsháza előtt odahagyja a menetet.

— A fiú is kint van az utcán — mondják az elnöknek.

— Csak az isten se ismeri föl ebben a kavargásban... Maga tudja, melyik az?!

— Persze, hogy tudom! — az elnök legszívesebben maga is kint lenne — Csödörmaszk van rajta. Az idén ő nyerte a Csoma-banda táncversenyét... Amott jön, ni!

Egy csödör valóban felveti a fejét a tömegből. De aztán mögötte még egy. Majd meg a harmadik. Ficákolnak, mintha mezőn volnának.

— Melyik az?

— Az isten tudja! — hökken meg az elnök — A tavalyi, azelőtti, valamennyi eddigi nyertes csödörmaszkban van...

Ficákol az ablak előtt már vagy tíz is. Egyik csödörmaszk, mint a másik. Nevetnek rajtuk a gyerekek, ugratják őket a nagyok. Borosüvegekkel ugratják, mert a szemük láttára isznak, maszkban pedig nem lehet inni... Nagy ricsaj közepette vonul tova a menet. Már valamennyi csödör eltűnésben.

Nyugtalanító az eltűnésük.

Akkor egy csödörmaszk újra feltűnik. Jön visszafelé a menet szélén, a járdán, a körülötte ugráló gyerekeket riasztgatva, komikusan felvetve a fejét. A kapuban aztán lemaradnak tőle a gyerekek. A tárt ablak jól látszik a kapuból, meg az ablakban az a három arc is, az elnöké és a két idegené. A kapun belül megáll a csödör, erre fordulva olyan, mintha felhorkant volna valamitől s most szórét borzolva várna, de aztán fejéhez nyúl, leemeli a maszkot és ekkor neki is megmutatkozik az arca...

Sűrű fekete haj, hosszú oldalszakáll, vékony akaratos száj, erős sas-orr!

Már a menet vége is elhaladt a tanácsháza előtt, zene-bonájuk rikkantgatásuk, nevetésük hallatszik még csak, mint valami rossz-szűrőjű rádióból, mely az adóállomások különböző muzsikáját, ének és beszédhangját összekavarja.

Thiery Árpád

Három égbolt

(Ütíjegyzetek)

A Kaloferi Botev múzeumot májusban 26 ezer látogató kereste fel.

A számokkal nem lehet vitázni. Cáfolhatatlan tények. Sőt, a statisztikát még azzal a mellékadattal is kibővíthetem, hogy a legkülönbözőbb korú és foglalkozású emberek egyaránt sűrűn járnak a múzeumba.

Kalofer kisváros, alig hatezer lakosa van. Hriszto Botev szűkebb hazája. Azt mondják, hogy a török időkben háromszor ennyi lakosa volt, de a törökök alóli felszabadulás évében a város csaknem elpusztult. Akkor égett le Botev szülőháza is, ma ismét eredeti formájában áll.

Biztos, hogy a májusi huszonhétezer múzeumi látogató nem úgy adódott, hogy minden kaloferi lakos — még a csecsemők is — egy hónap alatt három és félszer elmentek a múzeumba. Messze vidékről zárandokolnak a Közép- és Öreg Balkán hegyóriásai közé épült Kaloferbe. Szófiából, Burgasból, Svilengrádból — mint az emlékkönyv bejegyzései bizonyítják.

A múzeum udvarán a költő mellszobra áll. A talapzaton tömör, az örökkévalóságot kifejező gondolat:

„Ő nem halt meg” ...

A szökőkutak és a hűvös fenyők között egy padon öreg bácsika ül. Mondják, hogy ő az egyik legöregebb ember Kaloferben. A pad másik szélére ülök, hogy néhány sorral kiegészítsem jegyzeteimet. A bácsika, kezeivel botjára támaszkodva, csendesesen szunyókál. Szeretnék néhány szót váltani vele, de nincs szívem felkelteni.

Pedig sokat mesélhetne. Biztosan ismerte a költő édesanyját, aki négyszáz népdalt tudott, ismert, és kellemes, lágy hangja délutánonként a szövésszék mellől az utcára szállt. S talán köszönőviszonyban volt Botev apjával is, a tanítóval, aki Odesszában tanult, és személyes barátja volt Csernyisevskij, Herzen és Nyekraszov.

Minderről jó lett volna az ősz bácsikával beszélgetni, félórácskát együtt üldögélni a park fái alatt. S így csak a bejegyzés maradt az emlékkönyvben, tiszteletteljes főhajtásként a nagy bolgár költő emléke előtt:

„... és Botev valamennyi hazáját, szabadságot, becsületességet és világosságot szerető ember költője, miként a mi Petőfink. S igaz a mellszobor alá vésett gondolat: ő nem halt meg.”

1849. november 21.

Bulgáriában még a török az úr. A magyar szabadságharc leveréséről érkező lesújtó hírek már bejárták az országot, s itt-ott feltűnik egy-egy magyar menekült.

Ezen a borongós őszi napon érkezett Kossuth Lajos Kolarovgrádba, és a főterhez közel egy tornácos, kövek és fák közé rejtett házban szállt meg.

Ez a ház ma Kossuth Lajos múzeuma.

Még Szófiában, az Újságíró Szövetségben tett hivatalos látogatás alkalmával figyelmeztetett Ignatov elvtárs, a szövetség főtitkára, hogy ne felejtsem el megnézni a kolarovgrádi Kossuth Múzeumot. Csendes szerénységgel megjegyezte: tizegynéhány éve a kolarovgrádi pártbizottság titkára volt, és ő is segített a múzeum létrehozásában.

A valóság ennél sokkal több. A Kossuth Múzeumot Ignatov elvtárs hozta létre.

Hiába. Csak megszorítja az ember szívét valami furcsa melegség, amikor a kolarovgrádi utca egyik kapujában, a bejárati oszlopon magyarul olvassa:

„E házban lakott, mint emigráns, 1849. november 21-től 1850. február 16-ig

A bolgár nép e házat a magyar nép szabadságáért, függetlenségeért és de-Kossuth Lajos, a magyar demokratikus forradalom, az 1848-as szabadságharc mokráciájáért vívott küzdelem múzeumává alakította át. 1949. november 21.”

Kossuth kolarovgrádi érkezésének századik évfordulóján nyitották meg a falépcsős, famennyezetes, három szobából és más helyiségekből álló múzeumot.

Mindig visszatér a múzeumok statisztikája. Májusban itt is csaknem tízezer látogató ... Tízezer ember, akik legalább néhány pillantást vethettek a magyar történelem egyik legdicsebb korszakára.

Viszonylag nem nagy múzeum. Kossuth könyvtárából egy részlet, korabeli honvéd egyenruhák, fegyverek, festmények. Táncsics és Petőfi korhű képei, levelek, dokumentumok, a „Kossuth Hírlapja” 1848. október 8-i száma, Kossuth saját kézzel írott végrendelete, egy vitrinben emléktárgyai, pipája, ívókupája stb. — mind a Kultúrkapcsolatok Intézetének ajándéka.

Jó helyre került. A látogatók meg-megpihennek az udvar gyümölcsfái alatt, elmerengenek a hűvös, áporodott levegőjű szobákban. Nézik a százötven éve épült ház tornácát, erkélyét (néha elragadják az embert a képzettársítás hullámai), és mintha a párkányon könyökölné a száműzött Kossuth.

A magyar vendégeknek külön emlékkönyvet nyitottak.

Nevek. Ismert és ismeretlen honfitársak. Miniszterek és munkások, háziasszonyok és turisták. Kádár János elvtárs és Györe Jánosné, Münnich Ferenc elvtárs és Szeberényi Lehel író, a Magyar Néphadsereg Művészegyüttese és sokan mások. Egy újfajta nép fiai, akiknek történelmi elődei itt is otthonra és szeretetre találtak.

Évekkel ezelőtt képtári séta alkalmával láttam egy festményt. Volt valami extatikus idegesség ezen a képen. Templomot ábrázolt a közelgő — de mégis távoli viharfelhők gyűrűjében.

Kolarovgrádban van egy török templom, amely az első látásra ugyanezt az extatikus idegességet, nyugtalanságot árasztja. Pedig minden szoborszerűnek látszik, merev és a környékre telepedő szag könyvtárra emlékeztet.

A kolarovgrádi a második legnagyobb, működő török templom a Balkánon. 1738-ban építette Serif pasa.

Körben poros, fehér gyalogutak kígyóznak a templom körül. Az épületek gömbölyű árnyéka opálos árnyékot vet, s a déli órákban szinte dől a falakból a hőség. A templom nyers színeivel némán, sárgult papírszagot árasztva díszíti az udvart. Az udvar felett, mintha az égről lógnának — kerek kupolák ülnek és a karcsú minaret.

Tobzódik a fehér és a vörös szín.

Az udvaron harangalakú kupola alatt csobog a fürdő vize. A törökök ajtatosság előtt megmossák arcukat, kezüket és lábukat.

A templom egyik kőoszlopán vésett napóra rovátkáit böngésszi egy öreg török, a többiek szinte észrevétlenül szállingóznak fürdés után a templomba.

Benn az egész egyetlen csillogó, ezerszínű kupolacsarnokból áll. Ide mohamedán csak mezítláb léphet be. Az egyik oldalon karcsú emelvény kúszik a falon. Pénteken mindig ott imádkoznak. Körben csodálatos, keleti hangulatot idéző cirádák, a kőművesek számára virtuóz holkerok, mélyedések és miniatűr párkányok. A falakon és a színes függönyökön temérdek dísz függ, a kőpadlót faltól-falig élénkszerű, csikos szőnyeg borítja.

A bejáraton nehéz szőnyeg, egy padkán az imádkozáshoz szükséges bundák hevernek. Érdekes kontraszt jelenség a keleties, exotikus környezetben: a huszonöt méter magas kupolából villanykioszorú csüng és a párkányra készítve a töröknyelvű napilap.

A törökök fehérszínű, bordószélű turbánokban imádkozáshoz készülnek. Kinn a tornácán középkorú férfi — európai ruhában, fején turbánnal — félkezét a szíve mellett a bordáihoz szorítva énekel. Törökül. A tolmács zavar fel az elmerült csodálkozásból:

— Menjünk. Most imádkoznak.

*

Friss minden atcakép. S mintha az eget is sötétebbre festené a tenger.

Várna.

Tintakék színű tengerrel, frissességgel, víztől nedves aszfalttal, nyári lombokkal, a házak fehér és citromsárga falával.

Fiatal város, vagy öreg?

A külföldiek azt mondják, hogy Várna Nizza után a legkedveltebb európai fürdőhely. A külföldi idegenforgalom feltétlenül ezt bizonyítja. Gyakran megismétlődik a tréfás helyzet, hogy az ember alig talál bolgár embert a tengerparton. Amellett, hogy a bolgár dolgozók tízezrei üdülnek Várnában.

*

S kitérőként egy „csodabogárról”.

A „pasaréti magyarról”, aki ugyanúgy lehetett volna bukaresti, prágai, vagy más, mert van belőlük.

A Prostor szállóban találkoztunk először.

Az egész dolog úgy kezdődött, hogy D-né lánya — az alig tizenhatesztendős pesti diáklány — magyarul beszélt az alsó erkélyen. Két, vagy négy honfitárs számára két közös magyar szó már a barátság első lépését jelenti külföldön.

A lány sokkal inkább fiatal és beképzelt, mint csinos. Szemeiben tizenhatéves csintalanság, pajkosság.

Az anyja — bocsánat a hasonlatért — csonkaszárnyú, teraszon tollászkodó de hidrogénszöke varjúra emlékeztetett. S még valamire, amit nálunk — családon kívül — szigorúan büntetnek.

A lány néhány nap alatt — azt hiszem — gyümölcsöző nemzetközi kapcsolatokra tett szert egy szőke, nyurga nyugatnémet fiatalember személyében. Legáltalábbis a pasaréti mama kiszólásai erre következtek.

A megismerkedés estéjén ők is a Várna-étteremben vacsoráztak. Előzetes meghívásukra, a honfitársi tisztesség alapján, vacsora után néhány percre átültem a „szent család” asztalához.

A mama, a lány és a nyugatnémet fiú egy csokorban. A mama elbűvölve sütkérezett a nyugatnémet trikolor alatt. Kérdeztem, hogy miért nem magyar zászló van az asztalon, hiszen ők vannak többen? Úgy tett, mintha nem hallotta volna. Akkor még nem tudtam, hogy viszont a pénz a nyugatnémet fiú zsebében volt.

A mama később lezser stílusban fuvolázta:

— Tudja, olyan rendes ez a fiú — bökött tekintetével a nyugatnémet felé — és olyan jó az embernek németül kibeszélni magát... Meg, tudja... Szóval... persze, mondja csak! Maga ujságíró! — villant a szeme.

— Apropos... — mit tud X színész botrányáról? — szegezte mellemnek a kérdést.

Kifejezéstelen képet vághattam, mert elszontyolodva legyintett.

— Ah!... — s ebben az egyetlen szótagban minden benne volt. A kispolgári megvetés, a nyugati férj, vagy, ha jobb nincs, akkor szerető-vadászat a lány számára, a nyugatnémet zászló, amelynek fekete mezője sötétre árnyékolta az arcát, s az enyhe utálat, amelyet számomra címezett, az elmaradt pletyka miatt.

— Az elvtárs — nyafogta búcsúzáskor, polgári jelentőséggel hangsúlyozva az elvtársat, idegenül és únottan — ügye Pestre érkezik?

Bólintottam.

— Átadhatná néhány ismerősömnek, hogy jól érezzük magunkat. Én is, meg a gyerek is. Felírnám a telefonszámokat...

Szerencsére, nem írta fel, mert a „gyerek” időközben csaknem belebújt a nyugatnémet fiú ölébe, és ezt nyilvános helyen a pasaréti mama nem tűrheti.

De telefonszámok nélkül is, íme, átadom minden ismerősének, — mert gondolom, jól ismerjük valamennyien: — jól érzik magukat Várnában.

A mama is, a „gyerek” is, egy nyugatnémet üzletfiú pénztárcájában.

Talán túlságosan irónikusra sikerült ez a rajz a mamáról és a lányáról. Lehet, de hát meglepi az embert a keserű öngúny, ha száz magyar között még csak egy ilyent is talál. Bár ez a hamisíthatatlan pénzhalászat a polgárság „internacionalista” jellege.

*

Tengerpart. Szokásos kép a nyári kellékekkel. Húvös, bőrborzongató tengervíz, forró homok, amelyben egy magyar népfrent funkcionárius helyszíni véleménye szerint tojáást is lehetne főzni. Üdülők, szállodák, paloták légiója.

Tizenöt kilométer hosszú az üdülőtelep és a strand. A parti fővenyt csak néhol szakítja meg egy-egy elszórt sziklacsoport.

Estefelé zsúfoltak a szórakozóhelyek, s jóformán ahány asztal, annyi zászló, mert a bolgárok ebben is figyelmesek. A Rodine szálló étterme, a Rák étterem, az Albatrosz, a Várna, s a többi; muzsikától és bábeli nyelvezavartól hangos.

Távolabb a kikötő fényei pislákolnak. Éjszaka is dolgoznak. A mólónál a négyezer tonnás bolgár Burgas és a tízezer tonnás görög Atlantic nyeli vasgyomrába a gabonát, fát, mangánércet. Távolabb a sötét víztükörből fehéren, karcsún emelkedik egy tizenkétezer tonnás norvég kereskedelmi hajó, indulásra készen.

Haraszi Pál: Zebegényi kis ház

Simon Béla: Tanácsi üdülő Balatonlellén

Nagyjából ilyen Várna.

Persze hozzátartozik még a tengerpart könnyű romantikája is. A kékesfényű neonok alatt a teraszok vérpiros rózsái, a menetrendszerinti Skoda autóbuszjárat megállójánál a jelzőtáblát támasztó fiatal, karcsú nő. Csak rá kell nézni, s valami bájos, tengerparti muzsika kering az ember körül. Csak egy pillantást a csokoládébarna vállakra, az enyhén, ingerlően billenő csipőre, az únottan lóbált fehér strandtáskára, az égszínkék szemekre. Szokásos fürdőhelyi jelenség. S mégis van benne valami szokatlanul emberi. Talán árva egyedülvalósága a fülledt tengerparti estében.

Másfél órával később a Várna étteremben lengyel zászló libbent az asztalán.

Egyre szűkebb a bolgár embernek az a keret, amelyben él. Nem, nem az életér problémára gondolok, hanem életproblémákra, amelyeket — akár egyszerűen hangzik, akár nem — a szocializmus építése állít eléjük. Mindez alatt az életnek valamiféle belterjességére gondolok. Várna is ezt a példát mutatja Konus, Uzundjovó és a többi bolgár falu is. Dimitrovgrád és Szófia is. Itt jobban látszik Várnában, mert könnyebb a bolgár embereket másokkal összehasonlítani.

A világ széntartaléka fogyóban van, a tenger vize ugyan nem. De a modern célszerűség mindenben meglátszik ebben az országban. Várnában is. Meglátszik abban, hogy országszerte négy-öt falut egy termelőszövetkezetbe vontak, meglátszik abban is, hogy Várna a tizenöt kilométernyi tengerparti üdülővel és szállodával Európa legfejlettebb idegenforgalmi városai közé számít. Belterjesség az ország termelésében, egész életében, amely a kis népekből is nagy népeket formál. Úgy is lehetne mondani, hogy minél magasabbra lép az ember, annál messzebbre lát. S a bulgáriai csúcsok másfél évtized alatt a miénkhez hasonlóan magasra nőttek.

*

Becsúdkódott egy kapu a prágai Karlova utcában.

Különösebb jelentősége természetesen nincs. A kapuban percekig egy fél lábú öregember ácsorgott, mellére bukó, ősz szakállal. Az első pillanatban megesküdtem volna, hogy az első világháborúban veszítette el a lábát.

A kapu melletti fényben tündöklő játékszert kirakatát bámultam, s néha félszeggel elcsíptem az öreg bozontos szemöldöke alól kiugró tekintetét. Később a bácsika belépett a házba, én felballagtam a közeli Károly-hídra, amelyet először közel hatszáz esztendeje építettek, s ma a száztornyú cseh főváros egyik történelmi ékessége. A hidon egy-egy későre maradt szerelmespár suhant távolabb a kanyarokban, a prágai piros villamosok utolsó éjszakai járatai csikorogtak. Lenn a Moldva — vagy ahogy Prágában mondják; Vltava — sötét hajjai lógtak a korhadó jégtörőkön. Párában úszott a város, és hirtelen nyári esőtől csillogott a kövezet. S mindezt csodálatos finomsággal ötvözte a közeli ablakból kihulló Smetana muzsika.

A híd és a féllábú öreg.

Gyermekkoromból ködlik fel egy történet, amely szomorú egyedülvalóságával örökre megmarad bennem a cseh emberekről.

Apám mesélte, aki az első világháborúban a vasút és hídépítőknél szolgált valahol az olasz fronton. Századában mindenféle náció volt, közöttük egyetlen cseh. Szomorú magánakvaló ember, apámnak katonaszomszédja. A tisztek üldözték, bajtársainak többsége ugratta, kinevette, némelyek gyűlölték is, mert cseh volt. A legnehezebb munkára osztották.

Egyik nap a hidépítésen az alsó korlát mellett görnyedt. Csupasz hátán ki-gyózott a verejték. Valaki fentről, a felső gerendáról hátára dobott egy ötkilós kalapácsot.

— Mert cseh volt és a másik században ugyanúgy gyilkoltak meg egy ma-gyar katonát — hallom még most is a szomorú történet utolsó szavait.

Szinte láttam lefordulni a hídról a félévszázad előtti cseh katonát.

Ma?

Brnóban — véletlenül — betévedtem egy Csaska utcai vendéglőkombiná-tba. Az épület földszintje, első és második emelete egyaránt vendéglő. Merő anak-ronizmus az épület homlokán fénylő neon betűsor, mert a ház erkélyére inkább vasból kovácsolt kandeláberek illenének, s a járda elé fiakker.

Benn összeismerkedtem Jan Korakkal. A brnoi textilgyárban karbantartó lakatos. A háború előtt két évig Magyarországon volt, valamicskét töri is a nyel-vet. Széles koponya, széles jókedv, mélyen fénylő, fáradtan csillogó szempár, az egész arc — ha hirtelen rápillant az ember — Dosztojevszkij portréjára emlékez-tető.

— Tudja, én a háború alatt a poklokat is megjártam — mondta poharát ko-cogtatva.

Figyelmesen körülnéz. Szinte észrevétlenül, csak a tekintete mozdul, mint-ha a krusnai hegyoldalak áthatolhatatlan erdőiben partizán őrhelyen lenne. Megböki a karomat.

— Nézze azt a fekete embert az ablaknál. A szomszédomban lakik. Negy-venöt márciusában három magyar katonát mentett meg a fasiszták elől — s vá-laszt, elismerést várva fürkész.

Azután vállatvon és elmondja, hogy tegnap televíziós készüléket vásárolt.

*

Az ember kezéből lassan kicsúszik az önmaga alkotott, szabályozó fonál. Hol kezdtem és hol folytatom, mennyi férhet — felvillantott, szűkmarkú képek-ben — egy kulturális jellegű feljegyzésbe?

Most már bizonyos, hogy jó egynéhány dolog kimarad.

Kimarad a monumentális Sztálin szoborcsoport és a Sverny híddal szem-ben épült, háromnegyed kilométer hosszú alagút, amelyet néhány éve építettek és újdonsága, hogy a fénycsővilágítást — a gépkocsivezetők érdekében a foko-zatosság elve alapján oldották meg. Kimarad az Októberi Forradalom tere köze-lében épült, hatszáznyolc szobás, tizenkét emeletes Internacional szálloda, amely Európában az egyik legnagyobb ilyenfajta alkotás, s ezzel együtt egy francia turistalány is, aki kézzel-lábbal magyarázta, hogy nagyon szereti Petőfit és Ly-onban szövőmunkásnő.

S a jegyzetfüzet kipipálatlan soraiban maradnak a prágai bárók, mozik, a Zsófia sziget, amely — kisebb terjedelemben — de a pesti Margit szigethez ha-sonlít, az 1348-ban alapított Károly egyetem komor épülettömbje, ahol ma már csak a reprezentációs ünnepségeket tartják, s az újságíró erre a sorsra juttatja a Károly híd budai oldalán lévő prágai Velencét, ahol esténként ifjú gitárosok muzsikáját és kamaszos hangját kergetik a házak falához csapódó hullámok.

*

Csak néhány mondatot Prágából, a Laterna Magicáról.
Brüsszelben győzött a kultúrprogramok világversenyében.

Ősét Lówy rabbi mutatta be Rudolf uralkodónak, amikor elment a rabbi lakására látogatóba.

Alfred Radok, a prágai Nemzeti Színház rendezője és munkatársai egészen újszerű, modern revüt komponáltak.

Csinos lány lép a színpadra. Franciául köszön. Közben a színpad két oldalán, hatalmas vásznanon megjelenik ugyanaz a lány kétszer. Az egyik oldalon angolul, a másikon németül beszél. A lány a színpadon harmadmagával vitatkozni kezd. Három nyelven, s a néző már azt sem tudja, hogy hol végződik a valóság, hol kezdődik a filmtrükk.

Balett, film, ének zene, tökéletes egységben.

A süllyesztőből négy cimbalmos emelkedik a színpadra, fiatal lányok táncolnak és a következő pillanatban a zenészek óriási táncoló lábak között muzsikálnak.

Csehszlovákia tizenötéves eredményei és bábfilm, balett és melodráma.

Sok ötlet, mély gondolatok, számtalan, váratlan fordulat. Egy ember öt alakban, öt hangszeren játszik. Szézületes.

Modern művészet, amely a legfejlettebb technikát használja. Nem öncélú kísérlet, és egy gondolatot kiált; mindent a békés boldog emberi jövőendőért.

*

A Spielberg.

A harmincéves háborúban se tudták bevenni, de Napoleon négy évig uralta. Brnóban a Husova utca végén felbukkanó dombocskán Napoleon kiűzésének emlékét karcsú obeliszks hirdeti. S a közel félmillió lakosú város felett, párás, esős alkonyatkor fehéres ködbe vész a vár.

A vöröstéglás, csupasz kazamaták bejárata fölött márványba vésett memento: „Spielberg már nem lesz az élet pokla... s a jövő gyermekei majd ide zárandokolnak...”

1621-ben lett börtön. 1945-ig az volt.

— Itt kérem semmi szépet és jót ne várjon — int az idegenvezető. — Ez a középkori és náci kultúra múzeuma.

Dohos, hideg, pincelabirintus, ahol állandóan plusz nyolc fok a hőmérséklet, s ahová sohase jut el a külvilág fénye. Az idegenvezető váratlanul — de nem tréfaként — leoltja a villanyt.

Íjesztő. Súlyos, gondolatot bénító sötétség.

Középkori kínzóeszközök, láncok és bilincsek. Az egyik kínzóeszközt II. József is kipróbálta, de csak egy óráig bírta. Utána megszüntette ezt a módszert. A többi megmaradt.

A foglyokat hét méterről dobták a szűk nyíláson át a vaksötét pincébe, s évenként egyszer sétálhattak a szabad ég alatt. Egy órát. Az éveket tíz méterre a föld alatt töltötték.

→ A hitleri kultúra terme — mondja indulattól visszafojtott hangon kísérem, amikor egy betonozott, koszorúkkal borított terembe érünk.

— Itt sok hazafi elpusztult. — Krákogja elérékenyülten és zavartan igazgatja a koszorúkat.

— Mennyi?

Tétován széttárja a kezét.

— Mennyi halott? Ki tudja? Ide állították őket a betonfal elé, ahol most a koszorúk vannak, aztán agyonlőtték. De nézze meg az „operációs” termet... — karolt belém. — Ezt már nem tudták befejezni, mert jöttek a szovjetek.

Szörnyűséges.

Felül, alul, oldalt beton. Középen lefolyó nyílás a vérnek. Mint a vágóhídon. A foglyok fejét modern guillotine-nel levágták; kísérlet céljára. Az „operációs” terem mellett hosszú sorokban hermetikusan zárható cellák — gázkamráknak előkészítve. Harminc embernek háromszor egy méteres fülke.

— Ez a nürnbergi perben is szerepelt — mondja csendesen a megtört tekintetű, öreg idegenvezető, amikor már a középkor szörnyű dokumentumait mutatja.

Középkor.

Foglyok.

A Jókai regényéből ismert Trenk fivérek, egy francia postamester, akit azért zártak Spielbergbe, mert felismerte XVI. Lajost menekülés közben és átadta a Conventnek. Adelaide Filangerie Napoli, a tizenhétéves grófnő, akit kémkedésért vetettek ide. Lengyel, magyar, olasz és cseh szabadsághősök.

Kazinczy és Verseghy.

Elfogódottan állok a hepe-hupás talajú, nyirkos, vaksötét cellában és hunyorog a szemem, amikor a villanygyújtás után az emléktábla sorait olvasom, amelyet a brnoi diákok emeltek.

„Vándor, szent, hová lépsz, a hely
Menj és mondjad hazádnak
Hogy törvényeidért kész vala veszni fia.”

Középkor és náci „kultúra”.

Egy a gyökér, csak az egyik ág jóval több ártatlan ember arcát beárnyékolta
Ez a nép is sokat szenvedett. Egyszerűen azért, mert nép volt.

*

Olyanforma dolog ez, amikor az ember Schandau fürdő előtt a cseh—német határon álldogál, s nem tudja hogy mit nézzen. A monitoroktól s uszályoktól szántott Elba lágy és smaragdzöld tajtékjait, vagy a feje fölé hajló lilásfényű sziklatornyokat. Mert az ember bárhol befejezheti; mégis úgy érzi, hogy mindez csak töredék a részletből is.

*

Két évtizeddel ezelőtt a magyar nép messzebb volt Németországtól, mint mondjuk a japánok. Furcsa és közeli, érthetetlen és sokszor mulatságos exotikum voltunk a „művelt” német polgár számára, aki jóformán még azt se hitte el, hogy Petőfi vagy Arany János magyar.

Húsz-harminc esztendő a mi korunkban rettentően sok idő.

Alapvetően változtak a körülmények, a mai keletnémet emberek kétségtelesenül többet tudnak — az átlagemberek — rólunk, a magyarokról általában, mint évekkel előtte. De még mindig keveset ahhoz az ismeretséghez, amelyet a magyar nép erőfeszítése, a magyar tudomány és kultúra eredményei megérdemelnek.

Persze nem arról van szó, hogy a magyar nép változatlanul ismeretlen folt a német átlagember előtt, de a valóságnál kevesebbet látnak belőlünk. Kultúránk már látható szigetként jelentkezik Németországban, nemesen mérve erejét az új, szocialista német kultúrához. S ez jelentős dolog, mert az új német kultúra a hagyományokból, a legjobb hagyományokból indulva újítja, időszerűsíti a jelen kultúráját.

Régi kultúra.

S az ember a művészetben gyakran meghökken; miképpen is fejezhető ki egy-egy műkincs értéke?

Érték.

Egyízben megkérdezték a moszkvai Galéria vezetőjét, hogy mennyibe kerülhet a drezdai képtár gyűjteménye? A Galéria vezetője néhány percig gondolkodott, majd a fejét csóválta:

— Ha megmondják nekem, hogy mennyibe kerül a Nap, amely mindennap ránk süt — válaszolta — akkor én is meg tudom mondani, mennyit ér a drezdai képtár gyűjteménye.

Hátborzongató arra gondolni, hogy Hitler számára „mennyit ért” Raffael, Tizian, Rembrandt s a többi halhatatlan műve.

A drezdaiak jól tudják.

A háborús bombázások elől vidékre vitték a gyűjteményt. A tragikus februári éjszaka előtt egy nappal Hitler parancsot adott, hogy a képeket szállítsák vissza Zwingerbe.

A bombázás előtt fél órával érkezett az első szállítmány. Egy teherautó olajos ponyvái alatt százkilencven olasz mestermű. A sofőr a Zwinger elé állt az autóval. Este kilenc óra volt. A közelben lakott, s gondolta, hazaugrik vacsorázni. S közben a város fölé borult a második világháború egyik legrettenetesebb éjszakája.

Napok múlva a 190 remekműből csak rámatöredékeket és vászonfoszlányokat találtak.

S egyenlőre nem volt hová visszahozni a képeket, mert Drezda romokban hevert.

*

— Legyen szíves forduljon hátra — szól rám a kísérő, s első pillantásom a csontkeretes szemüveg mögül hulló szomorú tekintetbe botlik.

— Ide tessék! — s a képtár emeleti folyosóján az ablaknyílások torkát torlaszoló hatalmas tablók felé mutat. Vékony, csontos újja mint az egyetemi előadó pálcája suhan a fényképeken.

— Így nézett ki a képtár, a Zwinger a bombázás után...

Másik tablóra mutat.

— Raffael Sixtusi Madonna festménye így nézett ki negyvenöt első napjaiban.

Hátborzongató látványok!

Rom, üszök, félkarú bérpaloták, csupasz, kormos falak, valami szédítő sivárság, ezernyi vakxi szem a paloták oldalán — a kiégett ablakok légiói.

A Sixtusi Madonna.

A fénykép tanúsága szerint a csodálatos festményt pásztaokban alig felismerhetővé pusztította a mészkölé.

Hitlerék műve volt.

Negyvenöt május elsején Hitler a képtár egész gyűjteményét — egy elhanyagolt mészkőbányába vitette. Utasítást adott, hogy a képeket vitorlavászonba gyöngyölve a bánya ötvennégy méter mélységű aknájába rejtsek, s egy német munkásnak — akire az őrseget bízták — a náci parancsot adtak: ha a szovjet katonák az akna felé közelednek, lőjön rájuk. Inkább pusztuljanak a képek, semmint valamelyik is a szovjet csapatok kezébe kerüljön.

Három nap múlva a gyűjtemény nagy része pusztulásnak indult a viszonytagságos, barbár elhelyezés körülményei miatt.

Az a munkás, aki a hitleri parancs szerint fegyverpropagáccsal várta volna a szovjet katonákat — egyszer békeidőben a képtárban járt. Megszerette a képeket, tisztelte a halhatatlan művészek emlékét és sajnálta a gyűjteményt.

Fegyver helyett fehér kendővel várta a szovjet csapatokat.

Az első szovjet tiszt a képek mellé őrseget állított. Három nap múlva pedig százhusz restaurátor érkezett a helyszínre.

Évekig gondozták, restaurálták a moszkvai és kievi múzeumokban a drezdai képtár kincseit.

A Szovjetunió 1956-ban az egész gyűjteményt — helyreállítva, eredeti pompájában — visszaadta a demokratikus Németországnak.

A moszkvai Dosztojevszkij múzeumban van egy sarokszo. Két ablak között az író egykori asztala, a falon a Sixtusi Madonna reprodukciója. Munka előtt az író ezt a képet nézte. Elmélyülten, mintegy az alkotáshoz fohászkodva.

A nagy orosz író szörnyűséges öntusája és Raffael derűs, felszabadult világképe.

A drezdai képtár leghíresebb kincse ez az eredeti Raffael kép. S az ember a fényárban fürdő kép előtt valamit ösztönösen megérez Dosztojevszkij alkotói ragaszkodásából.

A bölcsességet és az egyszerű, őszinte életszeretetet.

Korabeli adatok igazolják, hogy Erős Ágost 20 ezer aranydukátért vette a festményt, amikor egy kiváló harci ára három aranydukát volt.

Minél tovább nézi az ember a képet, annál megfoghatóbb, annál emberibb. A jobboldali nőalak kevélysége, tartózkodó bizalmatlansága, a baloldalon az idős férfi élő és beszédes mozdulatlansága, s a kép alsó szélén könyöklő angyalok, akiken ha nem lenne szárny; pajkos falusi gyerekek hűséges portréját adnák. Éppen abban a pillanatban, amikor a legfrissebb csínytevés utáni első füllenésen töpregenek.

De legtöbbet Mária alakja mond. Egészséges, finoman rajzolt paraszti arc, mintha a festő valamelyik Firenze környéki mezőn választotta volna modelljét. Mozgásában mégis nőiesen fenséges, színei világosak, harmónikusak és mértéktartóak. S legtöbbet kifejez a művész szemléletéből, hogy Mária kilép a függönyből. Kilép a misztikumból, ki az életbe, s a művész inkább vállalja az asszimetria kockázatát, de az élethez közelíti az egyszerű nép eszményeit.

Milyen nehéz még csak egy-egy szóval is átsuhanni a kincseket érő termeken!

Antonello de Messina, aki remekül ismerte ötszáz évvel ezelőtt az anatómiát.

Tizian világos testjei, felhői, képszerkesztésének mértanisége. Giorgione az ő korában merész — Vénus képe, amely maga a csupa nyugalom, pihenés, s a

ruhátlan nőalak nem meztelenségével, de harmonikus vonalaival ragad meg, s amely képet — korai halála miatt — barátja, Tizian fejezett be.

Vagy Vecchio frivolabb felfogású, nyugtalan Vénusza, Veronese hatalmas családi tablói.

Van Dyck sajátos, stuartgalléros figurái, a flamand Rubens gunyorossága, amely némelykor félreérthetetlenül a társadalom ellen irányul, színpompával, sötétvilágos, sokszor rapszódikus konturokkal.

Rembrandt — Saskia képei, aki általában képei centrumának világos foltot fest, s az ő képén az embernek mindig hozzá kell valamit képzelni. Mindig mozgást, életet ábrázol, s az életet, a mozgást keresztmetszetben, a továbbfolytatás összefüggésével adja.

Németek és franciák, olaszok és spanyolok, Murillo, Ribera, Tintoretto, Rannieri, Dürer.

Milyen szegényes lehet egy puszta, hevenyészett és kapkodó felsorolás ahhoz képest, amit a drezdai képtár kincseinek látványa nyújt.

*

Egyik este beültem egy moziba Drezdában.

A játékfilm előtt dokumentumfilmet vetítettek Drezdáról. S a ma félmillió városról a néhány száz méteres filmből többet megtudtam, mint bárki szomorú emlékeiből.

Az Altmarkt mögött háborús romokat fényképeztünk.

A Frauenkirchen romjai előtt egy sovány, kerek szemű ember üldögélt. Mellette négyéves szőke csöppség gurigázta a kavicsokat, s bámulta a suhanó autókat. A férfi egyik kezében cigaretta füstölt, másik karján a könyék alatt a kabátujj feltűzve. Arcán végtelen melankólia. Figyelmesen nézett bennünket.

Később felállt, mintha csak véletlenül tenné, szórakozottan forgatta ujjai között a cigarettát, aztán megszólított.

— Ezt is fényképezzék le — s csonka karját előrebillentette. — Vagy engemet. Én is háborús rom vagyok...

Háború.

Szándékosan hagytam a feljegyzések végére a drezdai romokat, még akkor is, ha mindez lehangoló. Szándékosan a csonkakarú portást, aki valamikor az egyik legelegánsabb csemegeüzletben volt segéd, s aki ma hetenként eljön ide a Frauenkirche szürke, féllábon álló romjaihoz, amelyek alatt a felesége 1945. februárjában meghalt.

Most, amikor ezt a száraz, megviselt arcú embert idézem magam elé, a mozdulatlan szemeket, a fogak között szűrt szavakat, eszembe jut az a dokumentumfilm, amelyet Weis-Hirsch egyik mozijában láttam. A szemeim előtt táncolnak a betűk, a számok, még a fülemben érződik a bombázógépek idegborzoló, iszonyú bűgása.

Harmincötezer halott egyetlen éjszaka. Hetvenháromezer lakás. Az összes színház, kilenc templom, hatvanhárom iskola... Tizenkét millió köbméter rom...

Ez a félkarú ember — hatszázezer drezdaival együtt — átélte azt a szörnyűséges éjszakát 1945. februárjában.

Az egyetemi városrész felé ballagtunk, keresztülágva egy kopár, gödrös, barna homokfoltokkal éktelenített téren. A portás a gyereket kézenfogva balla-

gott velünk. Néha szólt, egy-egy komor megjegyzés nyomán szinte életre kelt az egész várost siketítő robaj, a korom és füst, amely alatt az ötszáz éves város a háború talán legnagyobb csapását szenvedte.

A téren megáll. Körülnéz.

— Itt bérházak voltak — mondja csendesen, s látom, hogy a kisgyerek kezét szorosabban markolja. — Négy utca volt itt. Kilencezer ember halt meg ezen a téren...

Rettenetes. Hátborzongató.

— Nem harmincezer halott volt ám! — mondja később csüggedten nógató tekintettel, hogy okvetlenül feljegyezzem, amit mond —. Beszélük, hogy százezer... Aki itt volt akkor, az emlékszik...

1945. február 13.

— Nem féltünk a bombázástól — mondja rekedten a portás, amikor a kopár tér szélén, egy épülő bérház mellett az előregyártott épületelemekre telepedünk. — Azelőtt is volt légiriadó, de bombát nem dobtak.

— Aznap este cirkuszbba mentem. Majdnem telt ház volt, körülbelül kilencszáz ember. Jóformán légvédelme sem volt a városnak. Fél tízkor megszólaltak a szirénák, előadás közben. Lementünk a pincébe, de mindenki nyugodt volt..., amíg az első bomba le nem esett. Kitört a pánik, fél perc múlva a cirkuszra is dobtak. Az oroszlánketrecek közelébe esett, közvetlenül utána egy gyújtóbomba ugyanoda. A vadállatok megrémültek, kiszabadultak és vagy negyven oroszlán, égő sörénnyel az óvóhelyre rohant. Iszonyatosan vonítottak, üvöltöttek, a gyújtóbombák folyadéka sercegett a szórúkon. Betörtek a pincébe, menekültek a föld alá... Megijedtünk, nagy jajveszék, sikongatás támadt, a vadállatok még jobban megvadultak. Nekirontottak a közelállóknak, ötven embert halálra martak, nagynehezen lelövöldözték az oroszlánokat...

— Közben odakinn elszabadult a pokol. Ránkszakadt az épület, két nap múlva szedték ki bennünket... Tudja milyen látvány fogadott? Sírva fakadtam... Tíz percre laktunk a cirkusztól, de nem volt hova hazamennem, mert az utca eltűnt... A feleségem a Frauenkirchennél halt meg, négy nap múlva szedték ki a romok közül...

Hangja megcsuklik beszéd közben, tekintetében mintha a kiégett házak üszkös falai tántorognának az elszabadult pokolban, s homlokán kiül néhány csepp verejték.

— Szörnyű volt — mondja halkán, fáradtan, aztán többet nem szól a drezdai Szent Bertalan éjszakáról.

— Ezt nem lehet elfelejteni — mondják a drezdaiak.

Aki csak a tizenöttestendős romokat látja, az sem felejt el soha.

FIATALOK

Lázár Tibor versei

Tájkép

Tegnap még dacos, komor felhők úsztak az égen,
és a szélben szolgamód hajlongtak a fák,
a sarak nedvét metsző fagyok lehelték keményre,
s pislogtak sziporka-fénnyel a téli éjszakák.

Ma reggel kinyitotta ibolyaszín szemét az ég,
s az udvar, mint ágyból kikelő beteg fordult
a szikrázó napfény-zuhatag felé, és fürdött
a csendesen alázóduló sugárözönben, s a fakult,
öreg falak megszínesedtek a tavasz első csókjaitól.

Kibontotta szürkés fejét a bársony-pihéjű barka,
a réten jókedvű, kócos szellők kergették egymást,
s a békésen foszló felhők puha karajából
nagyot haraptak az erdők, s az ágak rügyfakadást
várva tárták karjaik a langyoscsókú szélbe,
hogyan felöleljék a fényt,
s kicsókolják a csillogást a nap mosolyából.

Szél

A szél finom újjaival beletúrt
a fák lombos üstökébe, s az akácok
lányos rezdüléssel megborultak szélirányba.
S a lágyujjú szél megborzolta a Látok-
hegyi szőlők gyenge vesszejét, s a teltmellű
lányok szoknyafodrait, miközben az aratók
enyhülést várva tárták ingük szárnyát
a szél elé, és bugyogtak hűsen a friss vizű korsók.
A szél magával hozta a lóher üde illatát,
s a tarlóhántó traktor gázolaj szaga
ott lengett a szőke mező és kék ég között,
mint egy új, fényes ezred csapatszázlaja,
majd tovalebbszent mindkettő kacéran kacagva
a széllal, mely hűsítő ujjjaival simogatta
a fákat, a mezőt, az embert —

Mindent.

Simai Mihály

Ocsudó ország

KIÁLT A PINCE

*vak utca támolmog felém,
mint hályogot, viseli éjét...
minden hitetlenül sötét,
csak pár gyufányi fény remél még...*

*gyerekekben felzokog a vad
éhséges éhű életöszton,
hogyan roskadó apát anyát
egy kínzóoszlophoz kötözzön...*

*mint nagy, közös mellkas, zihál
a fájdalmak hatványa, szinte
egyetlen emberként üvölt,
segítségért sikolt a pince...*

VEZÉNYLŐ SZÜRKÜLET

*s im egy térképes asztalon
megindul a parancsnok ujja,
hogyan félhalott utak, terek
rejtélyes rendszerét tanulja...*

*romok, leomló kődarab,
gerenda, hullákon keresztben...
a harcos kúszik, meglapul,
s rohan vezénylő szürkületben...*

*egy lódög bűze rányerít
a gázok ostromló szagán át
az ablakokban, mint virág
nyílik halálos-szirmú gránát...*

*és téglák hull, és akna hull,
a géppuskák ugatva marnak,
s házórzó német fegyverek
veszett morgása egyre halkabb...*

SZABADSÁG PERCE

be szép lehetsz te, virradat,
szabad-mellű, tárt-fényű égen!
be szép lehetsz te, virradat,
egy ország ébredő szemében!

füstök kígyóit bűvölöd,
a vad romokat szelidítéd
a pincelépcsőn lépkedők
halott színét éleszti színed . . .

a kenyérkérő kezekre szállj!
kenyérszegő kezekre táncolj!
szelek szabad lélekzetét
dalold a felsejlő világról!

szabadság perce! drága perc!
öröklét lettél, s mint a népem
tebenned él, úgy élsz te is,
örökön élsz a nép szívében!

Takács László

Vers

A vers se több, mint éretten az alma,
sok van belőle mély-gyökerű fán. —
„Táplálék legyen mások asztalán!” —
emigy szól közvetve az ősz parancsa.

Rím, a héj és színeket hord magán,
melyeket a hús sokszor megtagadna —
de nélküle a magnak nincs hatalma,
hogy megakadjon az ember fogán.

Harapnod kell csak, ha megéhezel,
mint bármely napon ízesült gyümölcsbe
s az ész magán-tájára érkezel,

mely feszes vagy lazuló színekörökbe
ehetőt s ihatót állít eléd —
ne felejtssd — a vers — egyszerű ebéd!

Vizi Horváth József

Aratás

A pitymallat éppen hogy szétterítette ezüstsínű sálját a keleti égen, már elindultunk a határba. Hetedik évemet tapostam akkor. A nagy álmoságtól semmit sem éreztem az előző napi boldog izgalomból, hogy először vehetek részt az aratásban. Körülöttünk még aludt a falu. Bódogék lompos kutyája sem vicsorgott meg bennünket. Csak a fejét emelte meg szusszanva ahogy elhaladtunk, s aludt tovább. Hej, de szívesen melléje heveredtem volna! Csakhamar kiértünk a faluból, s a gidres-gödrös, foghíjas járdáról letértünk a gyaláni dűlőút süppedő, hús porába. Apám baktatott elől. Vállra vetett kaszáján nagy köteg zsuppkötél lődörgött, s még nagyobb csomó toronyra magasodott a vállán. Anyám, szegény, a fején vitt egy irdatlan zsuppkötél kévét, s jobb kezében, amellyel a kötélkévét egyensúlyozta, ott volt a sarló, egy rossz, nyeletlen esernyő, s egy fekete kendőben elemőzsiánk. Baljában egy vízzel teli fekete kőkorsó, egy fakó kötöttkabát meg az én kisujjam szorongott.

Apám szótlanul lépkedett furcsa járásával, s ferdére taposott, vörösbőrű bakancsa lukjain minden lépésnél pusszanva menekült a por. Anyám sokféle terhével, s engem is vonszolva alig győzte a lépést. Végre odaértünk a nagy tábla búza elé. Tíz hold volt egy tagban. Lőrincz Péter 40 holdjának legszebb tagja. Apám tíz hold takarmányt kaszált le éjjelente Lőrincz Péternek, minden fizetség nélkül, csak hogy megkapja a tíz holdas tábla aratását.

— Hát ez bizony ritka, verje meg az Isten — hallottam apám hangját, amint a zsuppkötél kévéből kiráncigálta kaszáját, s tétova mozdulattal nyúlt a tokmány felé. Aztán a kaszakővel ütemesen fenni kezdte a kaszát. A nap éppen ebben a pillanatban bukkant fel, s szikrázva villant a kasza kékfényű acélján. Egy percre a napba néztem, aztán eljátszogattam a lila léggömbökkel, amelyek ide-oda csapongtak pillantásom előtt. Aztán anyámra tekintettem, ő már biztonságba helyezte a vizeskorsót, az elemőzsiát s a nedves zsuppköteleket a szomszédos kukoricásban. Most szomorú szemmel méregette a ritka búzaföldet. Nem szólt egy szót sem, csak nagy, barna szeme beszélt. Szomorú tekintetére szívembe nyilallott a fájdalom. Apám is valami ilyest érezhetett, mert mintegy vigasztalásul, elmordult a bajusza alatt:

→ Arra feljebb szebb lesz. Ott majd bepótoljuk, amit itt elvesztünk — szólt, aztán belerugdosott az útmenti fűbe. Mintha minden keserűségéért azt okolta volna. De csak a harmatot próbálta. Aztán egy nagyot sóhajtott, laposat pislantva az ég felé, s erős kézzel belesuhintott a kövér kalászu búzaszárak közé.

— Segíts meg Istenem! — hallottam anyám sóhajtását is, s beállt a rendbe. Én is hónom alá kaptam egy csomót a szívós zsuppkötélből, s megindultam csendben utánuk. S így mentünk aztán órákon át. Elöl az én nagy, erős apám, mint egy jól olajozott gép, ütemes suhintásokkal vágta a rendet, utána anyám, sarlójával marokba szedte a levágott búzaszálakat, s körülötte ott settenkedtem én, lyukas cipőmet bátoratlanul csúszttattam a hegyes tarlószálak tetején. Anyám egy-egy intésére leterítettem egy-egy kötelet a marok alá. Már jól elfáradtunk, amikor megtelt körülöttünk a határ. Másnak nem volt olyan sürgős, mint nekünk. A legtöbben a sajátjukat vágták. A részesaratók se törték össze magukat, mert egy se vállalt többet négy-öt holdnál. Csak nekünk kellett a világ, mint ahogy nagyapám apámat korholta, amiért 15 hold részesaratást vállalt. Tíz holdat Lőrincz Pétertől, 5 holdat Zsiga Vincétől. De hát düledezett a szalmás viskó a fejünk felett, s apám elhatározta, újat épít jövő nyáron. Az új ház hajtotta apámat léjésről, lépésre előre a tarlón. Reggelire le se telepedtünk. Csak úgy állva ettük meg a zsíroskenyeret, s aztán tovább! Néhány óra múlva mint egy kis szélütött tángászolódtam a tarlón az embertelen melegben. A táj elvesztette minden varázsát. Kábultan, gépiesen terítettem a kötelet a marok alá.

Rég lebukott már a nap a szentgáli templomtorony mögött, amikor apám letette a kaszát, s kévébe kötöttük az utolsó markot is. Aztán keresztekbe hordtuk a kévéket. Bizony csak úgy kiabáltak egymásnak a hatalmas darab tarlón. Apám keserűen káromkodott, anyám hallgatagon szedte össze a cókmoikat, s bizonyára azon gondolkozott, milyen kifogással birhatná rá apámat, hogy holnap ne kelljen kimennem a forró mezőre, mert egyszer csak így szólt:

— Ilyen ritka búzában igazán kár ezt a gyereket kínozni. Elgyőzőm én a kötélterítést is, legalább nyugodt vagyok, hogy otthon nem vész el semmi.

— Ugyan mit féltesz otthon? — szólt apám keserűen. — A százasokat? vagy a ruhatárat?

Negyednapra már fel sem vettem a meleget. Igaz, hogy örülni, gyönyörködni sem tudtam semmiben, semminek. Valami fásult közöny lett úrrá rajtam. Nem érdekelt már a kelő nap, nem játszottam a lila „léggömbökkel”, amik a napbá-nézés után táncoltak szemem előtt. Hét éves öreg lettem, akinek az volt a legfőbb gondja, hogy vajon sűrűsödik-e már a búza, nem fizetünk-e rá az aratásra? Lesz-e új házunk a jövő nyáron?

A négy nap alatt már több mint hat holdat learattunk. Közeledtünk a sűrű búza felé. Az ötödik nap reggel hat óra tájban látjuk ám, hogy Lőrincz Péter integet felénk a tábla túlsó széléről.

— Majd ide talál — mordult apám az integetésre. S vágta tovább a rendet. Azért furcsának találhatta a gazda megjelenését, mert nevetve fordult anyámhoz:

— Vajon mit keres ez itt ilyen korán? Talán lelökte az új asszony a lepedőről?

Lőrincz Péter ugyanis újházas volt. Pünkösdkor hozta az új asszonyt a szomszéd faluból. Mondják, hogy annak a kedvéért végezte el Lőrincen a gazdasági iskolát is. S azóta a gazdálkodás minden területére kiterjesztette kotnyeleskedését. Pedig addig csak a szőlő, s főleg a pince érdekelte. Én ijedten néztem végig a tarlón, nincs-e valami rendetlenség, amibe beleköthet. Nem találja-e hosszúnak a tarlót, nem maradt-e sok kuszalék rajta? De tiszta volt a föld, akár az asztal. S rajta áldott teritékként sorakoztak az aranylő búzakévék.

Nem rakott három kévét anyám, mire a fiatal Lőrincz odacsörtetett a ropogó tarlón. Patyolat inge csak úgy villogott, s élesen vált el a fekete mellénytől,

amit csak azért viselt a rekkenő hőségben, hogy legyen honnan fityegtetni vas-tag, arany óraláncát.

— Adjisten! — köszönt, s én már megkönnyebbülten kezdtem lélegzeni, mert mosolyogva nyújtotta apámnak a kezét.

— Megy a munka, Miska?

— Megy az, ha viszik! — így apám.

— Szépen haladtok — mondta vontatott, lassú beszédével Lőrincz — de sok ez nektek. A búza túl van a viaszérésen, s peregni kezd, ha nem sietünk vele.

Akkor hallottam először a viaszérésről, s apám se nagyon tudhatta, mi fán terem, de az ellen már erősen tiltakozott, hogy pereg a szem.

— Már pedig ez a búza nem várhat két napot sem, nektek meg még meg-tenné négy napig is. Azért aztán úgy gondoltam, hogy onnét a karótól mi ma-gunk állunk bele. Kijövünk hat kaszával, és ma le is fogy.

Apám sötét tekintettel végigmérte a lábon álló búzatáblát, s láttam, hogy megakad tekintete a tábla végén letűzött karón. Ott kezdődött a sűrűje. Azért hajtotta magát, bennünket, hogy mielőbb ott legyünk már, ahol majd megtérül a sok hiába ontott verejték, ahol a lágy déli szellőre kényeskedve rezzentették meg súlyos fejüket a sűrűn egymás mellé nőtt búzaszárak. Aztán ránézett Lőrinczre. Az meg önkéntelenül hátrahőkölt apám tekintetétől. De még én is megijedtem tőle. Vad elszántság lobbant apám szeméből. Aztán vészjósló han-gon megszólalt. Csendesesen kezdte, de a harmadik mondatnál már harsogott a határ:

— Ide figyelj te utolsó gazember! Elmenj innen, ha jót akarsz, mert mindjárt belédvágom ezt a kaszáat. Nézd bolondnak az édes szülő anyádat, aki rád hagyta ezt a földet, mint a számárra a fület, de ne engem.

— Tíz hold kaszálót vágtam a rongy búzáért és alig vártam, hogy a sűrűjébe érjek, te éhes! Most ezt akarod levágni előlem, te piszkos! Eridj innen, mert menten leváglak.

Ment is, iszkolt is Lőrincz Péter. Anyám meg én sírva csimpaszkodtunk apám karjába, nadrágja szárába, nehogy utána menjen.

Lőrincz csak a dűlőúton állt meg, s onnan kiabálta vissza, hogy majd meg-mutatja ő, hogy ki az úr az ő földjén. Csendőrökkel kellene elhajtani az ilyen rablóvezéreket, mint apám. Már jó messze járt, még mindig rázta az öklét, ha vissza-visszafordult. Nagyon megijedhetett.

Apám csak nézett maga elé. Anyám csendesesen sírdogált. Én szerettem volna világgá futni, s féltettem apámat is a csendőröktől, meg az emberektől, akiket majd Lőrincz hoz ránk.

Egyszer csak megmozdult apám. Kaszáját vállára vetve elindult a dűlőút felé. Mi utána. Már azt hittem hazamegyünk, de amint kiértünk a föld végére, apám belevágott a sűrűjébe, s mintha hét ördög hajtaná, szinte rohanva vágta-zott a szomszédos kukoricatábla felé. Nyakán vastagra dagadt az ér, melle zihált, s rongyos ingét mintha patakba mártották volna. Anyám csendes sírdogálással utána. Dőlt a búza, sűrűdött a kéve nyomunkban. Aztán befordultunk. Messze állt még a nap delelőjétől, amikor korábban körükerítettük a lábonálló búza-táblát.

— Na most gyere, бүдös pógár! Most részelj, ha tudsz! — kiáltott fel apám elégedetten.

Nem is kellett soká várnunk. Jöttek Lőrincz Péterék. Sógorostól, komástól. Hat kasza villogott a sűrű napfényben. S egész kis hadsereg körülötte.

Megállt Lőrincz Péter a tábla sarkán, mint maga az ítéletnapja. Nekem úgy reszketett az inam az izgalomtól, hogy lépést sem tudtam tenni. Csak néztem Lőrincz Pétert és vártam, mikor üti meg a guta. Mert ahogy ott állt, arca egyszerre lila színt váltott, mint a pap ruhája böjtidőben. Aztán levágta kaszáját a friss tarlóra, csak úgy porzott.

— Hordják át a kévéket innen a karón túlra! — adta ki a rendelkezést bandájának.

Erre apám közelebb lépett a csoporthoz. Kaszájával a kezében odalépett az első kévéhez és rátette egyik lábát. A bandából senki sem mozdult. És mintha a szörnyű hőség ellenére megfagyott volna az egész világ. Mert már nem is apám állott ott villámló szemmel, viaszsárga arccal, pattanásig feszült inakkal, hanem maga a végzet, a kaszás halál.

Csak azt láttam, hogy Lőrincz Péter nem bírta soká apám tekintetét. Hirtelen holtápadtra vált arccal elfordult. Tekintete bizonytalanul végigsíklott társain, s ijedten hátrálni kezdett. Nosza, meglódultak azok is. Senki sem akart hátul maradni.

Az irtóztató izgalom hirtelen hisztérikus kacagásban tört ki apámból. A szokatlan hangra ijedten rebbent meg a hátráló társaság. Az egyik futásnak eredt, s utána lódult a többi is. Jó messziről fordult meg Lőrincz és rázta felénk az öklét.

Délután új vendégeket kaptunk. Két esküdt jött ki hozzánk. Az öreg Bagó, meg Galambos, aki nagyjából apámmal volt egykorú. Nézték, hogy pereg-e a szem? Persze, messze volt az még a pergéstől. Mégis azt igyekeztek bizonygatni, hogy pereg.

Apám egy percre sem hagyta abba az aratást.

Vacsora egy korsó víz volt, s az a másnapi reggeli is. Apámék egész éjjel arattak, csak én aludtam valamit egy kévékből összehányt nyoszolyán. S másnap is csak vágta, vágta apám. Engem anyám hazaszalajtott kenyérért, s útközben nagyapám fája alól néhány árpáskörtét is szereztem hozzá. Ez volt az ebédünk. Majd apám megverte a kaszát. S aztán újra nekiállt. Arra gondoltam, tényleg attól fél, hogy peregni kezd a szem.

Délután két csendőr szuronyán villant meg a nap sziporkája. Ekkor már alig állt a lábán apám. Sose felejttem el tekintetét. Mint egy végétjáró, megkínzott állat nézte a csendőröket. Anyámnak, szegénynek kegyelemdöfésként hatott a villogó csendőrszurony. Úgy dőlt el, mint a zsák. Én anyámra borultam, s csendesen szipogtam. Kiszáradt torkomból már nem jött elő kiáltás.

Egy szekéren ébredtem fel, amint nagy zörejjel ráfordult a kövesútra. Fejem anyám ölében pihent. A kocsisban Keszü Vince bácsit ismertem fel. Amint észrevette, hogy felébredtem, kezembe adta a suttyogós nádnyelű ostorát, s biztatott, hogy suttyantsak csak nagyokat a meg-megriadó lovak felett.

Barlai József versei

Nyárvégi éj

Lombjuk alá húzzák vissza
árnyékukat a fák,
amikor a hold a tiszta
ég közepére hág.

Az út pora úgy ragyog,
hogy nem tudni, mi az ott:
folyó-e vagy országút?

Hé, anyóka! feküdj le már!
A kihült kéményben
nem manó jár, csak holdsugár
bujt bele félénken.

Ne rakj tüzet alája,
hogy kivigye a lángja
és ugráljon majd másutt.

Ami hozott, el is vihet
Kincsed ablakától,
ha nem nyíl ki, s kinyílik száz
szerelemre más hol.

Jóanyóka, feküdj le
s ringasson hold ezüstje,
míg kertaljad járjuk.

Ma két hónapja

Évek óta, már régóta.
Nem nyolc hete, évek óta!
Én nem tudom, hogy mióta
Tart ez az egy boldog óra.
Hogy ismerlek, két hónapja;
Ennek lehet éve, napja! —
S hogy szeretlek, az mióta?
Egy század, egy óra óta!
Évek óta, már régóta.
Én nem tudom, hogy mióta
Tart ez az egy boldog óra.

Dömötör Sándor

Katona Lajos pécsi évei (1887—1889)

Megemlékezés halála 50. évfordulójára

Baranya megye Tanácsa kiadásában 1957-ben két vaskos kötetből álló, hatalmas mű jelent meg, — Berze Nagy János „Magyar népmesetípusok” című poszthumusz munkája, — melyet szerzője „Katona Lajos, a legnagyobb magyar folklorista emlékének” ajánlott.¹ *Katona Lajos*, a budapesti egyetem irodalomtörténeti tanszékének egykori professzora, Berze Nagy János által a „legnagyobb” magyar folkloristának nevezett tudós 1910. augusztus 3-án, ötven évvel ezelőtt halt meg. Fiatalon, alig 48 éves korában ragadta el a kérlelhetetlen halál, azonban az azóta eltelt ötven év sem tudta elhomályosítani alig 25 esztendő pedagógusi működése során elhangzott tanításainak nagyságát, nem tudta elfeledtetni érdemeit a magyar folkloré ma is „fiatal” tudományának elméleti és módszertani megalapozásában. Hazánkban ő ismerte fel először a folklorisztikai vizsgálatoknak az irodalmi kutatásoktól elütő, különleges, összehasonlító jellegű, helyes módszerét, ő teremtette meg a nemzedékekre szóló kutatómunka szilárd szemponjait: sok tekintetben ma is az ő nyomait tapodjuk.

Még életében mondta róla — jelképesen — Sebestyén Gyula: „A folkloré terén nálunk mindenki Katona Lajos tanítványa.” *Berze Nagy János*, a nagy pécsi néphagyománygyűjtő és mesekutató nemcsak jelképesen volt tanítványa, hanem valóságosan is tőle szerezte tudása alapjait az egyetemen. Mestere zseniális meseelemző módszerét — figyelembe véve a nemzetközi rendszerező törekvéseket is — átültette évtizedek szívós munkájával a gyakorlatba, és Pécssett alkotta meg a világ egyik legtokéletesebb meserendszerezését, a magyar népmesék típuskatalógusát. Talán ő sem gondolt reá, amikor nap nap után fáradhatatlanul rótta gyöngybetűinek ezreit, hogy azok a gondolatok, amelyek erre az áldozatos munkára készítették, Katona Lajos agyában is Pécs városában öltöttek először testet. Berze Nagy János tíz éves falusi gyerek volt Besenyőteleken, valahol a Tisza mentén, amikor a fiatal Katona Lajos főreáliskolai tanár lett Pécs városában; a 25 éves fiatal tudós ekkor fogalmazta meg első ízben észrevételeit a népmeséről, a népmese vázlatképéről, elemzése lehetőségeiről. Pécs város közönsége, kulturálódni, művelődni vágyó polgársága elsőként tapsolt a nagyszerű gondolatoknak, a felfedezésszámba menő, haladó gondol-

¹ Lemle Géza: *A Magyar Népmesetípusok külföldi visszhangja*. Baranyai Művelődés 1958. dec.

kodásra valló eszméknek. Katona Lajos Pécssett tevékeny szerepet vállalt az állandó színházért, a színházépítésért megindított társadalmi harcokban, ő maga pedig elindította a Baranyai Néprajzi Társaság megalapítására irányuló mozgalmat, mely előkészítője volt a későbbi Múzeum Egyesület megalapításának. Csak fiatal, tetterős, tudós és megszállott ember képes rövid két év alatt így felrázni a társadalmat!... De ne vágjunk az események elé, hanem ismerkedjünk meg Katona Lajos rövid pécsi életszakaszának és előzményeinek legfontosabb eseményeivel.²

Katona Lajos 1862 június 4-én született Vácott. Apja egyszerű mesterember volt, — kisvárosi ács, — ki élete virágában kolerajárvány áldozata lett: 1873-ban halt meg. Özvegye nagy anyagi nehézségekkel küzdött meg, míg vézna, gyenge fizikumú, de kivételes tehetségű fia 1880-ban a gimnáziumot kitűnő eredménnyel elvégezte. A fiatal Katona Lajos tanárnak készült, közben állandóan betegeskedett, kétségek gyötörték. Sehogysem találta helyét az életben, úgyhogy kispapnak állt be. Itt azonban nem teológiai, hanem erősen haladó szellemű mítosz-tanulmányokkal foglalkozott. A klérus ezt nem nézte jó szemmel, ezért Katona 1884-ben kilépett a váci papneveldeből. Papnövendék korában az egyetemet elvégezte ugyan, de tanári szigorlatot nem tett. Ezért az Akadémia főtitkári hivatalában dolgozott, mint napidíjas másoló.

1885 őszén Schuchardt Hugó gráci egyetemi tanár, a kiváló romanista biztatására, — ki felismerte Katona kivételes tehetségét, — anyjával együtt Grácba költözött és magánórák adásából tartotta fenn magát. Pártfogója révén közeli kapcsolatba került európai hírű tudósokkal és sokan megszerették őt. 1887 tavaszán, 25 éves korában doktori szigorlatot tett, július 13-án pedig kitüntetéssel doktorrá avatták. Schuchardt azt szerette volna, ha fiatal barátja a folklornak szenteli életét. Ezért a legtekintélyesebb tudományos társulatokhoz és könyvkiadóhoz ajánlotta. Katona igen sokat tárgyalt Hettler Ágosttal, Berlin egyik legműveltebb tudományos kiadójával a *Zeitschrift für Volkskunde* megalapításáról, azonban a felkínált szerkesztőséget visszautasította, mert hazatelepedésre gondolt. Pártfogói közbenjárására átmenetileg Pécssett kapott szerény helyettes-tanári állást, melyet nagy örömmel foglalt el. Csupán két esztendeig volt pécsi polgár, innen hamarosan Budapestre került.

Katona Lajos életrajzírója, Császár Elemér azt állítja, hogy „a kedves dunántúli városnak Katona fejlődésére nem volt különösebb jelentősége.”³ Másutt viszont azt állítja, hogy a két év alatt, amit Katona Pécssett töltött, nagy hatással volt Pécs kulturális életére: „Pécs volt a magyar folklóre tudományának központja, s egy diploma nélküli helyettes tanár a feje!”⁴ Katona Lajos Pécsről nagyméretű nemzetközi levelezést folytatott kora legnevezetesebb tudósaival, azonban tanártársai, pécsi ismerősei is nagyra értékelték őt, és bevonták a város társadalmi életének formálásába. Katona Lajos rövidesen város-szerzte ismert, szeretett és becsült közéleti ember lett, amint ezt a korabeli helyi sajtó híryanagából kiolvashatjuk.

Császár Elemér szerint Katona Lajos 1887 október közepén „családjával együtt megtelepedett Pécssett. A Malom utcában fogadott szállást, s innen járt

² Összefoglalásunk Császár Elemér: Katona Lajos élete című munkája felhasználásával készült. (Megjelent Katona Lajos: Irodalmi tanulmányai. I. Bp. 1912.)

³ Császár: i. m. 39.

⁴ Uo. 41.

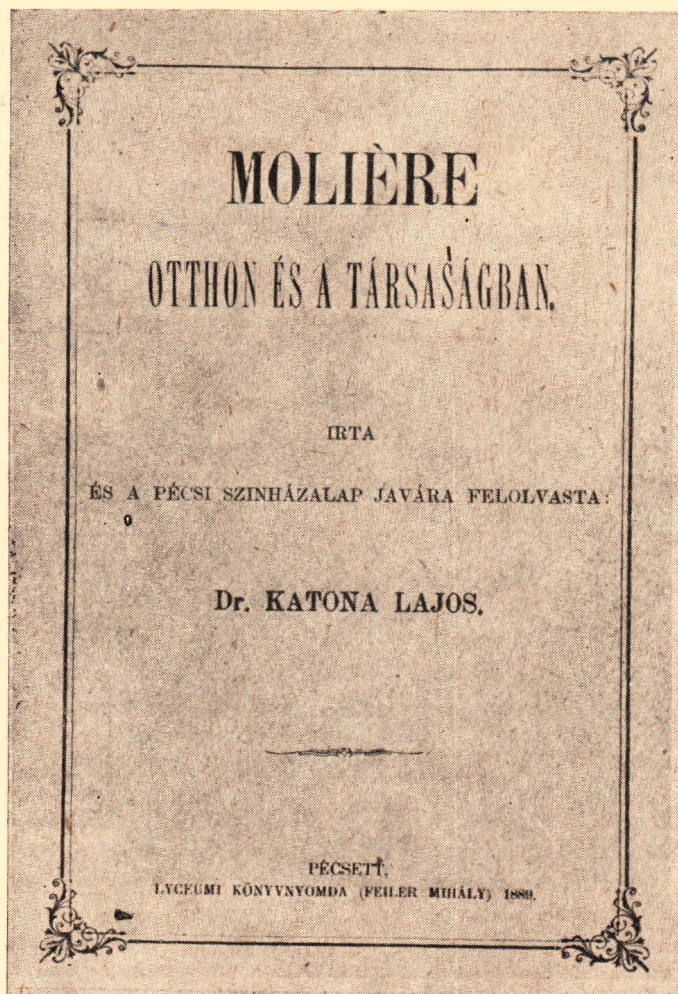

a reáliskolába franciára és latinra tanítani az ifjúságot.”⁵ Állása elfoglalásáról a pécsi hírlapok is megemlékeztek. „Martelet Ágoston, a reáliskola francia nyelv-tanára nyugdíjazása folytán megüresedett tanszékére Katona Lajos *tanítójelölt* neveztetett ki, ki kinevezését Grácban kapta meg, honnan szerdán — október 19-én érkezett meg városunkba.”⁶ A reáliskola 1887—88. tanévi értesítője szerint „Martelet Ágoston rendes tanár nyugalomba lépven, állása dr. Katona Lajos *tanképesített tanárjelölt* által töltetett be.”⁷ Az 1888—89. tanévben már a IV. osztály főnöke volt a kivételes tudású „tanárjelölt”, ki a latin nyelvet rendkívüli tantárgyként tanította az I—II. osztályban, heti 7 órában.⁸ Az iskolai értesítők működéséről a következőképpen emlékeznek meg:

⁵ Uo. 39. — Gerecze Péter a Malom utca 16. szám alatt lakott; a Fünfkirchner Zeitung szerkesztősége is itt volt a 14. sz. alatt.

⁶ „Pécs” c. újság 1887. okt. 22. Vö. Pécsi Figyelő 1887. okt. 22., Pécsi Hírlap 1888. júl. 5. (A reálisk. értesítője ismertetésében.)

⁷ Dischka Győző: A pécsi m. kir. áll. főreáliskola értesítője az 1887—88. tanévről. Pécs 1888. 43. (Az értesítők megszerzésében segítségemre volt ifjú dr. Berze Nagy János is.)

„Dr. Katona Lajos, a francia és német nyelvből *tanképesített helyettes tanár*, a párisi *Société des Traditions Populaires*, a londoni *The Folk-Lore Society* és a *Phonetic Teachers Association* rendes tagja. Tanította a IV. V., VII. és VIII osztályban a francia nyelvet és a IV. osztályban a német nyelvet (az I. b. osztályban a szépírást), összesen heti 18 órában.”⁸

Katona Lajos tanári tekintélyét lényegesen növelte nagy kiterjedésű tudományos és irodalmi működése. Az iskola értesítőjében következő műveiről történik említés: 1. Allgemeine Charakteristik des magyarischen Folklore. 2. Finnische Märchen. 3. Schuchardt legújabb füzetek. 4. Ein altdeutscher Schwank in Ungarn. 5. Le bel homme trompé par sa femme. Conte hongrois suivi de commentaire. 6. Volkskunde. 7. Folklore. 8. A népmesékről. 9. Molière otthon

⁸ Uo. 1889. 35.

⁹ Uo. 1888. 48. és 1889. 34.

és a társaságban. Az értesítő sajtó alatt levő művének jelzi József főherceg cigány nyelvtanának francia fordítását és következő művét: *Essai de Phonétique comparée des Patois creoles français précédé d'une Introduction bibliographique et suivi d'un Choix de specimens.*¹⁰ Ilyen gazdag nemzetközi tudományos munkássággal akkoriban Pécsen egyik tanár sem rendelkezett!

Legkedveltebb és legműveltebb tanártársa *Gerecze Péter* volt. Erdélyből származott Pécsre: 1856-ban Désen (Szolnok-Doboka m.) született. 25 éves korában került a pécsi főreáliskolába tanárnak, — annyi idős korában, mint Katona. 1885-ben az *Összehasonlító Irodalomtörténeti Lapokban* egy betlehemes játékot közölt Pécsről, ami a folklóre iránti érdeklődésére mutat.¹¹ Alaposabban művészettörténeti kutatásokkal foglalkozott, számos tanulmánya ma is forrásértékű.¹² Csupán hat évvel volt idősebb Katonánál, azonban ezt a hat évet Pécsen töltötte és itt már jól kiépített ismeretségi köre volt. A nyári szünidőkben gyakran járt tanulmányutakra a nyugat-európai országokba. Valószínűnek tartjuk, hogy Katonát már Grácból ismerte, — legalább is feltehető, hogy megfordult nála. Szívesen fogadta Katonát barátságába, s igyekezett segíteni a letelepedéssel járó nehézségek leküzdésében. A Malom utca 16. számú házban lakott, innen temették el nagy részvéttel fiatal feleségét, Miller Lujzát 1888 június 12-én, ki házassága első évében szülés következtében halt meg.¹³ Gerecze Péterről többet nem sikerült megtudnunk: 1914-ben halt meg.

Katona Lajos „*A népmesékről*” című nagy jelentőségű tanulmányát 1889 január 13-án, vasárnap délután 5 órakor olvasta fel a pécsi kereskedelmi önképző és betegsegélyző egyesület helyiségében.¹⁴ Utánakövetkező vasárnapon idősebb tanártársa és segítője, Gerecze Péter olvasott fel „Székely népballadák fejtegetve” címen.¹⁵ Gerecze valószínűleg Katona hatása alatt foglalkozott szülőföldje híres balladáinak, az *Ajgó Márton*, a *Kőműves Kelemen* és a *Kádár Kata* néven gyermekkorából jólismert változatoknak esztétikai elemzésével.¹⁶ A Pécsi Hírlap lelkesedve írta január 24-én: „A népmesék után a népballadák! S mind a két tárgy a kereskedők önképző és betegsegélyző egyesületében! De jól van ez így. Az egész héten át üzleti gondjaiba temetkezett angol is a lelki meg-tisztulásra s az élet prózájából való kiemelkedésre szánja vasárnapját...” Bizonyosra vehetjük, hogy mindkét tanulmány mondanivalóit szóban is alaposan megrágta a pécsi polgári közvélemény, mely nem nélkülözte a fejlettebb nyugati országokba való kitekintés tapasztalatait, s így a Gerecze—Katona „népies” vonal egészséges visszahatást szült.

Katona tanulmányában rendkívül világosan és egyszerűen fejtegeti a mesekutatás lényegét, — sokkal népszerűbben és meggyőzőbben, mint idegen nyelvű forrásai. Hangulatos bevezetés után az I. fejezetben a népmese gyűjtés történetét

¹⁰ Uo. 1889. 32. A művek bibliográfiai adatait nem közöljük, mert az, érdeklődők könnyen megtalálhatják Katona Lajos: Irodalmi tanulmányai. II, 375—392. *Kreol nyelvészkedéséről* uo. I, 24—25. A *cigány nyelvtan* lefordításáról, megjelenéséről máshol adatot nem találtunk.

¹¹ Szinnyey: Magyar írók. II, 1147.

¹² Eber László: Művészeti lexikon. Bp. 1935. 2. kiad. I, 374. Genthon István: A magyar művészettörténet bibliográfiája. Bp. 1950. 42—43.

¹³ Pécsi Hírlap 1889. jan. 20.

¹⁴ „Pécs” 1888. jún. 13., Pécsi Figyelő 1888. jún. 16., Pécsi Hírlap 1888. jún. 17.

¹⁵ „Pécs” 1889. jan. 12., Pécsi Hírlap 1889. jan. 13. (Elírás következtében a felolvasás címét: „A népnevelésről” alakban közli, mintegy jelezve, mi volt Katona célja. (Vö. Fünfkirchner Zeitung 1889. jan. 17.)

¹⁶ Megjelent a „Pécs” c. újság 1889. jan. 17., febr. 4., febr. 9. számaiban és külön is.

vázolja, a II.-ben a mesék eredetét és a vándorlás elméletét elemzi, a III.-ban Amor és Psziché történetét boncolgatja szöveg vázlat alapján, a IV.-ben az összehasonlító módszert, az V.-ben az elterjedés elméletét ismerteti. Befejezésül a folklóréről foglal össze alapvető tételeket. A mai szakember számára is lenyűgöző egyszerűséggel fejezi ki a legnehezebben megmagyarázható, elvont fogalmakat, és így mindenki számára megközelíthetővé teszi eredményeit. Katona Lajost ily módon a néprajzi ismeretterjesztés úttörő munkásának is tekinthetjük.

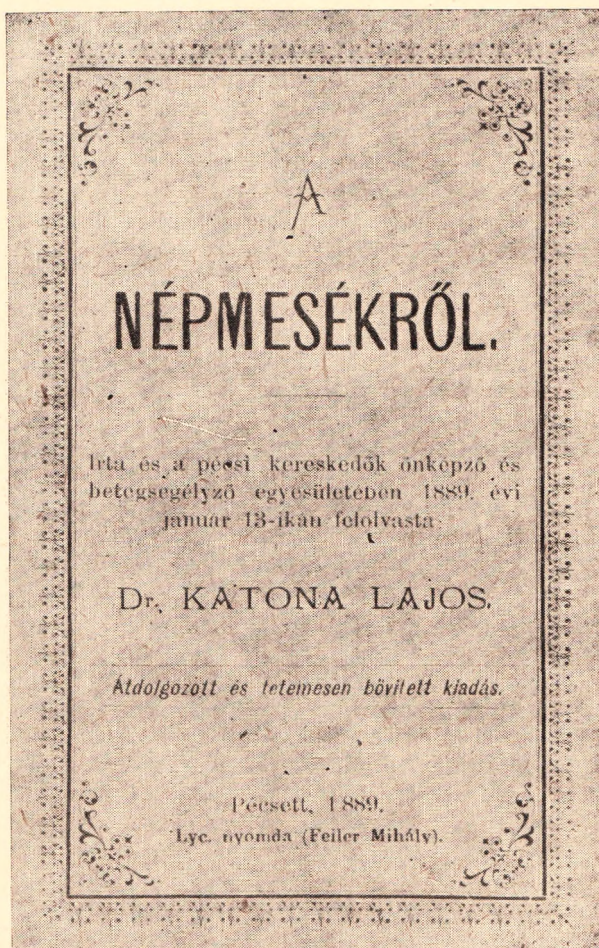
„A népmesékről” szóló tanulmányának három szövegváltozatát ismerjük. Az első a „Pécs” című újságban 1889 március 30 és május 25 között hat folytatásban jelent meg.¹⁷ Legterjedelmesebb a középső, önállóan megjelent, „átdolgozott és tetemesen bővített” önálló kiadás. Ez a kis füzet nem közösleges lenyomata az újságban megjelent folytatásoknak, hanem teljesen önálló kiadvány. Erre vall a „Történelmi, Régészeti és Néprajzi Közlemények”, — a „Pécs” melléklapja 1889 szeptember 14-én, a 6. számban megjelent híradása is: „A népmesékről” címmel érdekes és rendkívül tanulságos cikksorozat jelent meg ez év elején lapunkban dr. Katona Lajostól. A derék szerző dolgozatát tetemesen bővítve külön füzetben is kinyomatta a lyceumi nyomdában... A füzet szerző tulajdonát képezi és könyvtárusi úton nem kapható.”¹⁸ Valószínűnek tartjuk

¹⁷ „Pécs” 1889. márc. 30., ápr. 6., ápr. 13., ápr. 20.; majd a mellékletben máj. 18. és máj 25.

¹⁸ Ismertette a Vasárnapi Újság is, 1889, XXXVI. évf. 29. sz. 472—473. „Jelentékeny” tanulmánynak tartja, azonban csupán ismerteti, nem elemzi.

mégis, hogy Katona ezt a szöveget olvasta fel a kereskedők egyesületében, mert az első kiadás, mely az újságban jelent meg, a hangulatos bevezető rész nélkül látott napvilágot. Az újság szövegéhez legjobban hasonlít az a szöveg, amelyet harmadik változatként Császár Elemér adott ki. Úgy látszik, hogy Katona tanulmányát 1890 második felében tudományos folyóiratban is ki akarta adni, azért kezdette el finomított fogalmazását és jegyzetekkel való ellátását.¹⁹ Ebben a változatban a néprajzi gyűjtésre vonatkozó elmélkedést elhagyta, mely különben német nyelven a *Fünfkirchner Zeitung*ban is megjelent.²⁰ Ebben a cikkben azonban a *Baranyai Néprajzi Társaság* gondolatát igyekszik népszerűsíteni.

A *Pécsi Hírlap* Katona és Gerecze felolvasása után nem sokkal, 1889 február 10-én közli a pécsi reáliskola néhány tanára által a színház építésére rende-

¹⁹ Katona: Irod. tanulm. I, 402.

²⁰ *Fünfk. Zeitung* 1889. márc. 17. (XX. évf. 24. sz.)

zendő népszerű felolvasás-sorozat tervét.²¹ Nyolc változatos témájú előadás között Katona is szerepel Molièréről tartandó felolvasásával. A Nőegylet helyiségében március 31-én, vasárnap este 6 órakor tartandó előadása iránt oly nagy érdeklődés nyilvánult meg, hogy ez maga is figyelmet keltett. A „Pécs” című újság március 30-án jelenti, hogy „ez estve előreláthatólag a leglátogatottabb és a színházalap javára a legjövedelmezőbb lesz. Mind a felolvasó tudományossága és hírneve, mind pedig a tárgy érdekes volta semmi kétséget nem hagy a közönség várakozásában nem fog csalódni.” A felolvasásról pedig az volt a vélemény, hogy „szellemmel, tudománnyal és ízléssel kidolgozott tanulmány volt, telve új adatokkal és eredeti fölfogással, mely e fiatal tudósunkat annyira jellemzi.”²²

A nagy sikerű, másfélórás felolvasás a reáliskola 1888–89. tanévi értesítőjében is megjelent.²³ „Több oldalról nyilvánított óhajtnak vélünk eleget tenni, midőn dr. Katona Lajos tanár úr ezen értekezését, mely felolvasása alkalmával a közönség részéről oly kedvező fogadtatásban részesült és amely a nálunk közkezen nem forgó *Budapesti Szemlének* volt már odaigérve, a tanár úr szívesességéből s helyen nyilvánosságra juttatjuk” — írja a tanulmány lábjegyzetében — mely megjegyzés a különlenyomatban nem jelent meg — az iskola hírneves igazgatója, Dischka Győző.²⁴

Az iskola értesítője más helyen is megemlékezik a tanári kar „népművelési” tevékenységéről: „A tanári kar egyes tagjai ez évben... a közművelődés terén is szereztek kiváló érdemeket... Különösen kedvezően fogadta a közönség a helybeli színházalap javára rendezett felolvasásokat...”²⁵ Gerecze Péter elszámolása szerint a felolvasás-sorozat bruttó bevétele 439,95 ft volt, melyből a színházalapra a tiszta jövedelmet, 301,03 ft-ot be is fizették.²⁶ A mozgalom fő szervezője Gerecze Péter volt és minden jel arra mutat, hogy Katona is jelentős részt vállalt a szervezési munkákból.

Legizgalmasabbak azonban Katona Lajosnak a pécsi néprajzi társulat megalapítására irányuló törekvései. A Pécsi Hírlap 1889. január 27-én nyilván az ő sugalmazására vezércikk gyanánt közli a „Fölvívás magyarországi néprajzi társaság alapítása ügyében” című hosszabb közleményt, mely igen sok más vidéki hírlapban is megjelent. Ezt követi szervező tevékenységéről egy hosszabb hírlapi beszámoló 1889. március 7-én a Pécsi Hírlap hírei között:

„*Baranyai néprajzi társaság.* Most indult meg a fővárosban egy országos néprajzi társaság szervezésének mozgalma, s íme Pécs városa máris fölkapta az eszmét és a maga kebelében az országnak mintegy fiók társulatát alakítja meg... Dr. Katona Lajos pécsi főreáliskolai tanárnak kezdeményezésére a *Nemzeti Casinó* termében értekezletet tartatott a megalakítandó baranyai néprajzi társulat tárgyában... Dr. Katona Lajos előadta a néprajzi társaságnak a helyi viszonyokhoz mért célját és működési körét, kifejtette

²¹ Vö. „Pécs” 1889. febr. 9. Vö. Pécsi Hírlap 1889. márc. 31.

²² „Pécs” 1889. ápr. 6.

²³ 1889. július 7-én írja a Pécsi Hírlap: „*Helyi termékek.* A napokban hagyta el a sajtót dr. Katona Lajos két dolgozata” (Molière, és a népmesékről írott tanulmány). Részletes ismertetést közöl még a „Pécs” melléklapja, a Nevelés és Oktatásügyi Értesítő 1889. július 6. (III. szám.)

²⁴ Vö. Szegedy Rezső: Dischka Győző emlékezete. Pécs-Baranya megyei Múzeum Egyesület Értesítője 1910, III. évf.

²⁵ Reálisk. ért. 1888–89. 31.

²⁶ „Pécs” 1889. április 20.

annak tudományos jelentőségét, a megye és a város társadalmi életének emelésére szolgáló hatását... Az értekezlet kimondotta, hogy a néprajzi társulatot Pécs székhellyel megalakítja..."²⁷

Március 10-én a Pécsi Hírlapban szerkesztőségi vezércikk jelenik meg „Néprajzi társulat Pécssett” címmel, mely tulajdonképpen Katona „a népisme keletkezéséről és fejlődéséről” tartott előadásának részletes ismertetése. Többek között ezeket olvashatjuk benne:

„Századunk huszas éveiben Angolországból Franciaországba, majd pedig Németország és Ausztriába is áttérjedve, *mindegyre nagyobb figyelem irányult az embernek, mint egyénnek és mint társadalmi lénynek tudományos megfigyelésére*, amely az anthropologia, ethnographia, ethnologia, tehát az ember- és néprajz, *vagy népisme* szakmákban fajunknak a múltban és jelenben, lehető részletességgel kutatott anyagi és szellemi képét szerves egészbe törekszik foglalni... A sok enyészetnek indult néprajzi érdekes tanulmánytárgy mellett még mindig óriási tömegét látjuk a menthető és megőrizhető becses dolgoknak. *Élénken föl kell támadnia a mentés, a megőrzés vágyának lelünkben, ha e városban és annak gyönyörű vidékén járva, lépten nyomon a leghálásabb ethnographiai föladatokkal találkozunk...*”²⁸

A társulat megalakítására vonatkozó javaslat azonban nem találkozott osztatlan helyesléssel. Március 21-én a „Visszhang az ethnographiai társulat eszméjéről” című hozzászólás kifejti, hogy „az egész országban nincs egyetlen megyének sem ethnographiai társulata, Baranya volna az első; de az egész országnak van történelmi és régészeti társulata, de Baranya itt az utolsók között van... Ne vágjon az ethnographiai társaság ennek elébe, hanem működjék ezzel karöltve... Ha van is néhány szakember az ethnographia terén Pécssett, az nem elegendő arra, hogy egy szűk hatótérre szorított társaságot életképessé tegyessen...”²⁹

Gerecze Péter, Katona Lajos barátja is hozzászolt a kérdéshez március 24-én: „Jó ideje beszélnek már Pécssett Mecsekegyeletről, Írói körrel, sőt egy kultúregyletet is eltemettek már! Jött aztán a városra egy egészen fiatal, ambícióval telt széptudományú tanár, aki Pécsset is azokhoz a kis német városokhoz mérte, amelyekben 10—15 000 lakosság mellett egyetem, középiskolák, kulturális és tudományos egyletek, kicsi arányú, de egészséges művészet, értelmes műpártoló közönség van... ahol az élet szebb felére is adnak valamit. Naivságában világgá dobta a jelszót: *Ethnographiai társaság!*... Erre a még keresztleletlen társaságra szükség van!...”³⁰

Ilyen előcsatározások után 1889 április 23-án vitatta meg az erre kiküldött előkészítő bizottság a „Pécs-baranyai történelmi, régészeti és néprajzi társulat” alapszabályát, ill. ezek tervezetét. Csak alig pár szakaszt tudtak megvitatni a két óra hosszát tartó ülésen, „melyen több tudálékosságot, fontoskodást, mint ügyyszeretetet és komoly szándékot láttunk” — írja a tudósító. — „Azzal a szellemmel, amely ezen az értekezleten uralgott, nem fogunk egészséges egyesületet teremteni, annál kevésbé fönntartani. Adjuk ezt mindazoknak, akiket illet.”³¹

²⁷ Vö. „Pécs” 1889. márc. 9. „Néprajzi (ethnographiai) társulat Pécssett.”

²⁸ Vö. Pécsi Figyelő 1889. márc. 9. (Kiemelések tőlem. D. S.)

²⁹ Vö. „Pécs” 1889. márc. 9.

³⁰ Vö. „Pécs” 1889. márc. 23.

³¹ Pécsi Hírlap 1889. ápr. 25., „Pécs” 1889. május 4.

Katona Lajos személyi varázsának és kitartó munkájának tudható be, hogy a megtorpanások ellenére is Feiler Mihály laptulajdonos és felelős szerkesztő 1889 április 27-én megjelentette *Történelmi, Régészeti és Néprajzi Közlemények* címmel havonként, mint a „Pécs” című újság melléklapjának első számát, azt a sajtóorgánumot, amely már az alakuló társulat munkáját is segítette. Az első számban az alapszabály-tervezet és a *Felhívás magyarországi néprajzi társaság alapítása ügyében* című közlemény mellett néprajzi és régészeti hírek láttak napvilágot. Ev végéig a *Közleményeknek* kilenc száma jelent meg.³² Az 5. számban olvashatjuk, hogy az *Ethnologische Mittheilungen aus Ungarn* „újévtől kezdve ezen alakjában megszűnik, hogy miután úttörő heroikus munkáját befejezte, a *Folklore* című hetilapban új életre támadjon.” A „Pécs” is megemlékezik erről: „*Folklore* címen legközelebb nemzetközi heti folyóirat indul meg Budapesten... Irni lehet bele magyarul, németül, franciául, angolul, olaszul, spanyolul, latinul, oroszul. Szerkesztők: Dr. Herrmann Antal, a magyar néprajzi társaság titkára és a *Ethnologische Mittheilungen aus Ungarn* szerkesztője, dr. Krauss S. Fr., a bécsi Anthropologische Gesellschaft titkára és dr. Katona Lajos, pécsi főreáliskolai tanár, mindannyian a folklóre irodalom kitűnő és szerencsés művelői. Az eleinte egy ívnyi tartalommal megjelenendő hetilap ára egy évre 7 frt...” Mindez igazolja, hogy Katona Lajos valóban folklóre-központtá tette Pécsét, és Pécs erre büszke is volt, tudott róla és örült ennek.

A „Pécs” 1889 június 29-én írja, hogy „a párizsi néprajzi társaság (Société des Traditions Populaires) ... nemzetközi congressusra hívja meg a világkiállítás alkalmából a néprajz összes munkásait, többek közt lapunk szerkesztőjét is...” Ugyanez a szám Katona Lajos mitológiai érdeklődésének pécsi nyomairól is árulkodik: „Ipolyi Magyar Mythológiájának egy vagy esetleg több példányát megvétel vagy más értékesb művekért való becserélés végett keresi lapunk több barátja... Az esetleges ajánlatok lapunk szerkesztőségéhez címezendők.” 1889 november 23-án a következő hirt közli a „Pécs”: „Előre jelezzük már most dr. Katona Lajosnak, a Magyar Néprajzi Társaság buzgó jegyzője³³ és egyik megalapítójának előadását: A magyar mythologia eddigi tévedései és ezentúl követendő módszeréről.”

Június 29-én megtudjuk azt is, hogy a magyarországi néprajzi társaság ideiglenes választmányi ülésén „Strausz Adolf bejelentette, hogy dr. Katona Lajos főreáliskolai tanárral együtt megalakították Pécssett a Baranya megyei végrehajtó bizottságot, mint a budapesti társaság fiókját. A bejelentés örvendetes tudomásul szolgált.” Erre a „Pécs” szerkesztője zárójelben megjegyzi, hogy a bejelentésnek mind szövege, mind ténye helytelen, „miután a Pécs-baranyai történelmi, régészeti és néprajzi társulat nem mint fiók, hanem mint önálló társulat alakult meg.”³⁴

A megalakulással azonban valami baj volt, mert a „Pécs” tudósítója a Magyarországi Néprajzi Társaság ünnepélyes megalakulásáról szóló tárcájában megjegyzi: „Még e társulat alapszabályainak megerősítése előtt... megtettük egy-két lelkes ügybarátunkkal szövetkezve a kísérletet, hogy Pécssett is alkossunk egy mentsvárat... a néprajzi emlékek egybegyűjtésére. Törekvésünket egyelőre nem koronázta siker, azonban... a március 4-én, a pécsi kaszinó zongoratermében oly kedvezőeknek látszott auspiciumok között felmerült indít-

³² H. A. az egyes számok tartalmát ismerteti, *Ethn.* 1890, I. 115—6.

³³ *Vö. Ethn.* 1890, 44., 46—7., 59.

³⁴ „Pécs” 1889. jún. 29. *Vö. Ethn.* 1890., I. évf. 45.

vány mentül előbb ismét napirendre kerítendő. (Uram, uram, Feiler Mihály és dr. Gerecze Péter uram, meg a magyar népmesék anyagáról szóló értekezés Pécsre származott csengő szavú szerzője! szállok az uraiméknak!...) Az „apostrofáltak nevében” a szerkesztő megjegyzi: „Nagy akadályok merültek fel időközben: e hó folyamán azonban újra napirendre kerül az ügy.”³⁵ Nem tartjuk feladatunknak a társulat megalakulása körül támadt nehézségek okait kikutatni: adatainkkal csupán Katona Lajos kezdeményező szerepét óhajtottuk megvilágítani.³⁶

A pécsi reáliskola 1889—90. tanévi értesítője szerint „dr. Katona Lajos tanár helyébe, ki a budapesti II. ker. kir. kath. főgymnasiumhoz helyeztetett át, ugyanezen intézetből rendes tanári minőségben Körösi Henrik lett intézetünkhöz kinevezve.”³⁷ Körösi azonban filologus volt,³⁸ ezért Katona helyére tulajdonképpen Kálmán Miksa h. tanár neveztetett ki Lőcséről a francia nyelvre.³⁹ A „Pécs” hírmagyarázata szerint „Katona Lajos áthelyezése előmenetel számba megy, melyet ő nagyon is megérdemel és midőn efölött örömről fejezzük ki, egyúttal sajnálnunk kell távozását, mert dr. Katona Lajos úgy a tudományos, mint a társadalmi téren kiválóan megállta helyét és rövid idő alatt köztiszteletre és elismerésre tett szert...”⁴⁰ Az általunk gyűjtött adatcsokor Katona Lajos pécsi működéséről azt mutatja, hogy ez az elismerés nem formális udvariaskodás, hanem tényeken alapuló megállapítás volt.

Bizonyosra vehetjük, hogy Katona Lajos további munkásságára is hatottak pécsi élményei, gazdag társadalmi munkássága. Nem volt talán biztató hatással törekvéseire az, hogy a pécsi polgárság tomboló lelkesedéssel üdvözölte a népmesék tudományos vizsgálatáról, a néphagyományok gyűjtéséről itt megformálódó és magyar földön először itt elhangzó gondolatait? A fiatal romanistára, a kétségekkel gyötrődő fiatal tanárra nem hatott buzdítóan Molière-tanulmányának a pécsi nők körében aratott sikere? A színházépítés érdekében végzett szorgalmas „kulturagitáció” nem vértette őt fel gazdag gyakorlati tapasztalatokkal, melyek a Baranyai Néprajzi Társulat gondolatában próbáltak realizálódni addig is, míg országossá nem bővült a fiatal tudós működési köre? Nagy látókörű egyén és művelődésre, vágyó társadalom természetes és csodálatos haladó gondolatok fokozatos „társadalmi” megvalósulásának lehetünk tanúi.

³⁵ „Történelmi, Régészeti és Néprajzi Közlemények — a Pécs melléklapja” 1889 nov. 2. (8. sz.) Az R. jel mögé rejtőző tárcaíró talán Rónaky Mihály megyei gyakor nok, a Magyar Néprajzi Társaság 370. sz. tagja. Vö. Ethn. 1890. 66.

³⁶ H. A.: Baranyai néprajzi társaság. Ethn. 1890, I. 161—2. (Az események rövid ismertetése és a Néprajzi Társaság álláspontja.) Vö. Angyal Pál: a Pécs-Baranya megyei Múzeum Egyesület Értesítője. Pécs 1908. 2., Dombay János: A Janus Pannonius Múzeum kialakulásáról. A Múzeum Évkönyve, Pécs 1956. 184—191.

³⁷ Dischka Győző: A pécsi m. kir. áll. főreáliskola értesítője az 1889—90. tanévről. Pécs 1890. 38.

³⁸ „A magyar népmesék anyagáról” címmel tanulmánya jelent meg 1889-ben az iskola értesítőjében (vö. Vasárnapi Újság 1889. 473.), Katona azonban jelentéktelen műnek tartotta.

³⁹ „Pécs” 1889. szept. 7.

⁴⁰ „Pécs” 1889. aug. 24.

Várkonyi Nándor

Műhelyforgácsok

BODNAR ZSIGMOND JELIGÉI

Bodnár Zsigmond a külön tudósok népes seregébe tartozott, de kitűnik közülük megszállottságának heve és arányai által; mégis, noha annak idején zajos feltűnést keltett elméletével, ma már legfeljebb a lexikonok tartják számon. 1839-ben született, 1907-ben halt meg; tanár volt, katolikus pap, és kilépett, valószínűleg azért, hogy akadálytalanul szentelhesse magát elmélete kifejtésének, s ezáltal — hite szerint — egy új korszak megindításának. Ugyanis terjedelmes irodalomtörténeti munkássága közben fölfedezte, hogy az emberiség történetét, szellemi haladását egyetemes törvény: az „eszmeerő” szabályos működése mozgatja, a hatás-ellenhatás ritmusában. Szerinte nem is elmélet ez, hanem konkrét természeti törvény, melyet egyedül ő ismert fel. Tételeit aggálytalan lendülettel alkalmazta a történelem, az irodalom, a művészet, a politikai, a gazdasági élet stb. minden jelenségére; ha pedig a tények ellene mondtak, szuverén fölényvel erőszakot vett rajtuk, kicsavarta eredeti értelmüket. Emiatt kezdeti lelkes hívei is elfordultak tőle, s ő magára maradva, harciasan és görcsös dogmatizmussal hirdette rendszerét, számos könyvben, sőt úton-útfelen. Tény, hogy utóbb már járókelőket fogott el a Népligetben és egyéb nyilvános helyeken, s a porba rajzolt körökkel, ábrákkal magyarázta az élet minden rejtélyét megoldó „törvényt”. Vitát azonban nem tűrt, az ellentmondás dührohamokat váltott ki belőle, végül pedig felháborodott megvetéssel elfordult az értetlen emberiségtől, és Budapest melletti házába zárkózott.

Előttem van 1892-ben kiadott, *Szellemi haladásunk törvénye* c. könyvének saját birtokában volt példánya, címlapján gondosan kalligrafált, jeligeszerű disztichonokkal, melyek szellemi életünk történetének egy kuriózumaként bizonyára megérdemlik a följegyzést:

A haladás törvénye vagyon, lásd, itt kimutatva,

A ki nem érti ripók, ostoba marha, bolond!

E törvényt eddig még sehkise tudta e földön:

En vagyok ime csupán fölfedezője neki.

Vajmi jeles s nagyeszű az oly ember, ki eme törvényt

Fölfoghatja! Kevés bírja megérteni azt!

Igy hát az emberiség túlnyomó részét, gátlástalan szigorral, a ripókok és ostoba bolondok kategóriájába sorolta. Nemkevésbé gátlástalan önézetről tanúskodik a címlap verzőjára nyomtatott jeligéje, melyet Jean Guyau, filozófus költő verséből vett:

*Mais à ce moment même un autre homme révèle
Plus loin vers l'orient une aurore nouvelle.*

Azaz: „Am épp e percben egy másik ember messzebb Kelet felé új hajnalt derít fel.” A keleti férfiú, aki az emberiségnek új hajnalhasadást hoz, természetesen ő maga.

LEVAY JÓZSEF LEVELE SHAKESPEARE-FORDÍTÁSAIRÓL

A Kisfaludy Társaság 1868-ban indította meg Shakespeare teljes magyar fordításának kiadását, Tomori Anasztáz bőkezűségéből. 1902-ben a Franklin Társulat újból kiadta, Voinovich Géza sajtó alá rendezésében, a Kisfaludy Társaság pedig a háború után, az 1920-as években jelentette meg a modernizált teljes fordítást. Ezekből az adatokból, valamint Lévainak alább közölt, 1910-ben kelt leveléből kitűnik, hogy a Voinovich-féle kiadás után és önszántából foglalkozott öt Shakespeare-fordításának kijavításával, s ezek közül a *Titus Andronicus*-éval utoljára. Hogy ki volt a „tagtárs”, akinek a levelet és a kijavított szöveget küldötte, nem állapítható meg, miután a csomag borítéka hiányzik; nyilván a Társaság ügyvezetője vagy a fordítások gondozója lehetett, kiléte nem fontos. Zárólevélnek látszik, írásakor Léway már 65 éves volt, s igen rezignáltan szól ereje fogyásáról. Még nyolc évig élt, s verseket ekkor is írt, de hogy Shakespeare-rel foglalkozott volna, eddig kiadott hagyatékában nincs nyoma. Így e levele bizonyára utolsó ilyen tárgyú, sajátkezű dokumentumai közé tartozik, és mindenesetre kiadatlan.

Igen tisztelt és nagyra becsült tagtárs!

Titus Andronicus javítgatásán is túl estem. A javításokat külön lapszám szerint feljegyezgettem, de azokon kívül van a szövegben ironnal tett apró jegyzés is, melyet figyelembe kell vennie annak, a ki valaha új kiadás alá készíti ezt a fordítást. És mind ezeken felül mennyi van még ott kisebb nagyobb, a miben, magam látom, vagy elmaradtam az eredetitől, vagy túl mentem rajta! De most már bizony fogyatékos nálam a türelem is az erő is. Pedig nem vigasztalásom az, hogy a Magyar Shakespeare-ben az én fordításaimnál rosszabbak is vannak.

A Shakespeare-kötetet a jegyzetekkel együtt ide zárva küldöm.

Öszinte szíves üdvözléssel és szeretettel

Miskolcz VII/22. 1910.

*igaz tisztelő hive
Léway József*

PALAGYI LAJOS VELEMÉNYE KORÁNAK IRODALMÁRÓL

Palágyi Lajos az elfelejtett írók közé tartozik; valóban nem volt korszakjelölő egyéniség, de mint a modern líra egyik úttörője, éppen nem jelentéktelen, kritikai és irodalomelméleti munkássága pedig arról tanúskodik, hogy élénk, bíráló figyelemmel kísérte korának szellemi életét. 1888-ban, huszonkét éves korában lépett fel, azonban már tíz esztendővel előbb, gyerekfejjel írogatott verseket, Szász Károly biztatása mellett, s így írói működése öt évtizedet ölelt fel. Bölcselkedő s ugyanakkor forrongó, mindig súlyos problémákkal küzdő lírája és drámaköltészete Vajda, Reviczky és Komjáthy legközelebbi rokonává tették, s személyes barátjukká is mindvégig.

1928-ban életrajzi és egyéb adatokat kértem tőle munkásságáról, s egyúttal elküldtem egy akkoriban készülő munkám részletes tervezetét, véleményét kérve. Ugyanis igen kíváncsi voltam a Vajda-nemzedék egyetlen élő s beavatott kortársának felfogására. Rögtön válaszolt, két egymás után következő levélben, s lekiismeretes gondossággal bírálta meg vázlatomat, de idevágó megjegyzései nem közérdeklűek. Második, terjedelmes levelében azonban, idős korától és beteges állapotától el nem nyomható udvariassággal s az ügy iránti szeretettel kifejtette nézeteit korának irodalmáról. Szerinte ez évtizedek (1880—1920) folyamán irodalmi életünk alakulásában a felekezeti mozzanat érvényesülése volt a döntő, az önálló egyéniségeknél pedig javarészt a külföldi hatás. Közlését bizalmasnak szánta, s felfogását nem fejtette ki a nyilvánosság előtt. Noha maga, zsidó származása folytán, kívülállt mind a

kálvinista, mind a katolikus táboron, mégsem mondható elfogulatlan; soraiból világosan kitűnik, hova húzott s kikkel fordult szembe. Feljegyezze ugyan, hogy jelentkezett egy zsidó tábor is, de ez nem volt felekezeti jellegű, hanem inkább irodalmi „ultrák” csoportja, s ő távol állott tőlük. Véleménye részben helytálló tehát, de korántsem általánosítható, viszont — mint aktív kortárs — megcsízelendő, azonfelül ma már történeti becse is van, s ennél fogva helyet kíván irodalmunk dokumentumainak sorában. — Itt közölt levele nincs datálva, de az előző és utána következő keletéből kétségtelen, hogy 1928 novemberében írta. Fejtegetése tehát így hangzik:

Igen tisztelt Uram!

Nagyon örültem b. sorainak. Bár nehéz a munka, mégis megpróbálom, hátha valamit fölhasználhat. Csak vázlatosan és össze-vissza írhatok, mert rendszeres dolgozatra nincs erőm.

Ötven éves írói pályám alatt — melynek korát ön művében felöleli — a következő lényeges jelenségeket észleltem.

Mindvégig tartott és tart a mai napig az akadémiai (Arany-iskola) nép-nemzeti költészet uralma. Ennek a tábornak vezéralakjai Gyulai, Beöthy stb. és utódaik uralkodnak az iskolákban, tanárképzésben, közokt. tanácsban és tantervekben s terjesztik a hivatalos irodalmat, melynek vezércsillaga gyanánt Aranyt tisztelik. E nép-nemzeti tábor utánpótlása elnyúl a mai napig, Szabolcskáig, Lampert [így!] Gézáig és Jakab Ödönig. (Ezt én kálvinista költészetnek nevezem, mert mind kálvinista, aki ez irányú.) (Egyáltalán titokban mindig a felekezeti motívum dominál, csak szívenlik s más nevet adnak a táboroknak. Így az u. n. romantikusok (Vörösmarty, Czuczor, Toldy stb.) tulnyomórészt katolikusok voltak, az u. n. realisták, vagy nép-nemzetiek kálvinisták, — volt már egy zsidó tábor is, vagy tán van is még. Ezek leginkább modernnek, ultra-modernnek, ultraviolet stb. színűek.)

A nép-nemzeti tábornak voltak prózáírói is, — Tolnai, Baksay stb. — kálomisták. De az előbbi kivetették maguk közül a nép-nemzetiek, mert nem fért össze velük. Azt hiszem, Szabó Dezső is ezek közé tartozik, — Tolnai folytatója a személyek elleni kirohanásokban. A nép-nemzeti tábor emelte ki Kemény Zsigmondot (kálvinista) s megtűrte Jókait ugyanez okból. De mert romantikus volt és nem angol-skót, hanem francia hatás alatt állott, csak tűrte. A nép-nemzeti irodalom uralma egybeesik a Tisza Kálmán-korszak politikai uralmával — ők voltak az irodalmi vezérek, akik a 67-es rendszert dicsérték s a kormányok őket ültették irodalmi vezérségbe. (A felekezeti szempontra nem azért utalok, hogy ezt kifejezze könyvében — csak azért, hogy belső tájékoztatással szolgáljak. (Nemzeti irodalmi nagyság nem lehetett más csak kálomista: Arany, Tompa, Szász, Gyulai, Salamon, Vadnay, Beöthy stb. stb. S azóta is máig minden akadémikus költő kálvinista. Ma a következők az akadémia költő tagjai: Vargha Gyula, Szabolcska, Kozma Andor, Bárd Miklós, Szász Károly és Jakab Ödön, mind kálvinista és többé kevésbé nép-nemzeti. A magyaros nyelv, ritmus és népelet rajza tekintetében a tábor érdemeit nem vonom kétségbe. E tábor büne, hogy uralmát örökre fenn akarta tartani, minden ettől eltérő tehetséget üldözött vagy mellőzött. Kritikusai, tanárai és irodalomtörténészei minden újabb, eredeti mozgalmat vagy agyonhallgattak, vagy hazafiatlan kozmopolita költészetnek bélyegeztek. S mivel csak az ő könyveiből és tankönyveiből tanult az egész magyar ifjúság — ez abban a hitben nőtt fel, hogy más magyar költészet nincs, hogy tehát az egész magyar irodalom maradi, „ugar”, „mocsár” stb. Ez eredményezte a kiváló tehetségek sorainak pusztulását s a forradalmi ellenszegülést minden magyar ellen. (Ady és társai.) Egyébként Adyt is előbb-utóbb be fogják venni, de csak azért, mert kálvinista. Már csak politikai szempontok hátráltatják az akadémiai elismerést.

A nép-nemzeti iskolával szemben támadtak eredeti egyéniségek, Vajda stb. Ezek tulnyomó részét katolikusok. A romantikusok nyomán jöttek s új bölcselmi mélységekhez vezették irodalmunkat. Ezeket mind elnyomták, köztük engem is, aki ugyan nem vagyok katolikus, de Vajda, Reviczky, Komjáthy és Madách fiának

barátja voltam. Ez a tábor még hü maradt a nemzeti eszméhez, de nem vesztette el érzékét a nagy és egyetemes emberi eszmék iránt.

Míg ezek a régibb táborok felvonultak, egyre több és több külföldi hatás gyűlt egybe. Számos egyéniség támadt nevezetesen Zola, az orosz realisták, Ibsen, Gerhard Hauptman [igy!] s általában minden külföldi nagyság nyomán. Ezek már vajmi keveset törődtek magyar nemzeti motívumokkal. A lírában a francia dekadensek s a legújabb németek hatottak, — végül Walt Witmann [igy!]. — Francia, orosz, német, norvég, szellem. Az europejerség [igy!], nyugatosság stb.

Ma is ez a helyzet, csak némileg módosult világháború, forradalom miatt. A régi nép-nemzeti táborhoz csatlakoztak az összes konzervatív elemek, mindazok, akik hazafias politikai vagy vallási hitet vallanak. De akárhányan vannak köztük, akik művészi szempontból (pld. Sik Sándor) az u. n. „felforgatók” közül valók.

Csak az az irodalom-történeti mű felelhet meg céljának, amely minél hívebben azt mutatja be, hogy kétféle véglet között — és pedig a régi magyar költészet utánczata — és a különböző európai írók utánczatai közt — mikép küzdött és szenvedett minden igaz eredeti tehetség, mely sem egyik, sem másik utánczatba nem esett. S ebből a művészi szempontból tekintve mind igaz érték, bármily irányu is, amelyben eredeti tehetség mutatkozik.

S rá kell mutatni a sajtó hatására is. Az irodalom a hivatalos akadémián kívül, mely csak az iskolákban uralkodik, ugyszólván csak a sajtóban él. A legtöbb lap körül írói csoport alakul ki s e kis klikkekben él az irodalom. Aki rajtuk kívül áll, az nincs. S meg kell állapítani, melyek voltak a legnevezetesebb lap(klikkek)csoportok. Régebben Budapesti Szemle — Vasárnapi Ujság — Fővárosi Lapok (népnemzeti klikk) — Budapesti Hírlap Rákosi Jenő és írói — Új Idők és írói, Kiss József Hét és írói, Osvát Nyugat és írói. Most Miklós Andor Est és írói — Milotay Magyarság és írói, Tormay Napkelet és írói, Népszava és írói stb. stb. Ha ez nem lehetséges, mert óriási munka, legalább jelezni kell a könyvben. S fontos megállapítani, hova jutott a könyvbírálat. Hogy már ugyszólván nincs. Mert hova-tovább csak kiadói reklámmá lesz, — kiadók fizetik. Kritikai fórum vagy fórumok hiánya. — Kiadó-cégek tömeges kaletkezése. Külföldi könyvek, főleg regények beözönlése. Részlet-üzlet. Kabaré irodalom.

Ami pedig a 40 év csoportosítását illeti, az sokféle lehet. Szerintem a legjobb az, amely a történelmi tényeket alapul véve a különböző irányokat szem előtt tartja. En a 40 éven belül a következő fő-korszakokat állapítanám meg: 1) Arany János halálától Vajda János haláláig. (A nép-nemzeti korszak külső uralma és belső hanyatlása.) 2) Az új nyugati áramlatok beözönlése a forradalomig. (Ady és társai.) 3) A forradalom utáni költészet. Ezek történeti keretek. Ezeken belül irányok szerint csoportosítanám az anyagot, pld. a nép-nemzeti tábor, a filozofikus költészet (idealisták, metafizikusok). Klasszikus törekvések. Realisztikus irodalom. Naturalisztikus irodalom. Általában a különböző külföldi írók hatása szerint csoportosítanám az anyagot s mindenütt kiemelném, ki mennyiben eredeti. A legeredetibb egyéniségek képeznék a mű törzsét, gerincét. (De ez már nagyon nagy munka volna s csak jelzem, — s mindezt csak futólag tehetem. Magamnak is még soká kellene törnöm a fejem, hogy tökéletes rendszert találjak.)

De elég a sok jóból. Ha csak pár megjegyzésem arra bírja, hogy gazdagítsa könyvét, rendkívül örülni fogok. Önző cél — láthatja — nem vezet. Ezt is nehezen írtam le, mert öreg és beteges vagyok. Ami az én költészetemet illeti, szíves belátása szerint méltóztassék róla írni.

B. levele nagyon tetszett nekem, jól esett egy nemes, komoly, igaz egyéniséget belőle kiéreznem. Ne vegye rossz néven levelem hangját, — tanító voltam s rám ragadt az oktató hang. S öreg embernek sokat kell megbocsájtani — gondolom, a legtöbbet, amit írtam, ön úgy is tudja. De talán valami mégis akad, amit ön nem méltatott eléggé figyelemre. Ami pedig zavaros és kusza levelemben, azt a gyors munkának és hirtelen szükségszerűségnek méltóztassék tulajdonítan[ni]. Rossz írásmat bocsássa meg.

Tisztelettel és szeretettel
Palágyi Lajos

SZEKFÜ GYULA ÉS AZ EGYESÜLETI TAGSÁG

1941-ben a Janus Pannonius Társaságot a Dunántúl reprezentatív irodalmi egyesületévé kívántuk tenni, evégből átszerveztük, emeltük taglétszámát, megindítottuk folyóiratát stb. Szekfü Gyula is dunántúli írónak számított, s minthogy évek óta dolgoztam lapjába, a *Magyar Szemlébe*, én kértem fel a tagság elfogadására. Egyúttal megkérdeztem, miért fizetett elő folyóiratunkra, holott tiszteletpéldányként kívántam eljuttatni hozzá, végül vázoltam programunkat, emlékeztettem régi harcaira, jelezve, hogy ezúttal is vitákra, netán újabb harcokra lehet kilátás. Válasza a következő volt:

Igen tisztelt Barátom,

f. hó 5-i szives soraidat igen köszönöm, valamint azt is, hogy a Janus Pannonius-Társaság összeállításánál rám is gondoltál.

Ne érts félre, ha arra kérlek, hogy légy szives engem a társaságba való belépés alól dispenzálni. E kéréssemnek nem az az oka, hogy mint irod., a szabályok szerint nem lehetek tiszteleti tag, — sehol nem vagyok tiszteleti tag és nem is gondolok ilyenre. Hanem azért, mert semmiféle társaságnak nem vagyok tagja, még a pátriám-beli, székesfehérvári Vörösmarty-társaságnak sem. Mindig arra kell gondolnom, hogy egyszer csak olyant írok, ami miatt kitennének, — tehát függetlenségem érdekében nem lépek be sehová. Bár ily veszedelem Nálatok nem fenyeget, ne haragudj, ha mégis távol maradok már csak az egyöntetűség miatt is.

A folyóíratra azért fizettem elő, mert Te szerkeszted és mert ennél fogva úgy véltem, hogy abban sok tanulságos, engem is érdeklő dolog fog megjelenni. Ebben nem is tévedtem. Kérlek is, tarts meg továbbra is előfizetőnek. A harcokat, amikről írsz, én már nagyon távolról nézem ugyan, de azt hiszem, a harcok nem szüntethetők meg; egyszer, a társadalmi és politikai situatio változásával, ugyanis elülnek, hogy persze mások kezdődjenek helyettük.

Neked kitünően kijelölt céljaidhoz további munkaerőt és kedvet kívánva, vagyok a viszontlátásig régi tisztelő hived

1941. IX. 10.

Szekfü Gyula

MÓRICZ ZSIGMOND ÉS PETŐFI FÉNYKÉPE

Móricz Zsigmond a 40-es években a *Kelet Népet* szerkesztette; 1942-re esett a centenáriuma annak, hogy Petőfi első verse nyomtatásban megjelent, s Móricz nem akarta lapjában említetlen hagyni az évfordulót. Ismerte Petőfi daguerrotípiájáról írt munkámat, s ez indította az alábbi levél írására. Minthogy a levél szemmel láthatóan sajátkezű gépirása, eredeti külső alakjában közlöm:

Kedves Barátom,

szeretném Petőfi egyetlen hiteles arcképét közölni a Kelet Népe köynynapi számában. Tisztelettel kérlek vagy a fényképnek egy bizonyára meglevő fénykép másolatát küldd el nekem, vagy a könyvedet s ha lehet a klisé: a legnagyobbat, ami van.

Mivel az éjjel álmodtam meg ezt a gondolatot, viszont már írom hozzá a cikket s nagyon nagy öröm volna, ha megkaphatnám, igen kérlek, segíts hozzá.

Vagyis azt kérem, hogy express értesíts abban az esetben is, ha nem tudsz segítségemre lenni.

Tisztelettel és meleg üdvözléssel

Bp. 1942 május 21.

Móricz

Petőfi első nyomtatott verse, a *Borozó*, az *Athenaeum* 1842 május 22-iki számában jelent meg, s Móricz — mint levele keletéből látjuk — naptár szerint pontosan száz évvel utóbb, május 21-ére virradóra „álmodta meg” a kép közlésének gondolatát, s ezt a különös találkozást szószerint megtörténtnek kell vennünk. Bizonyára töprengett, hogyan ünnepelje meg az évfordulót, s ebből a tépelődésből segítette ki az álom. Rögtön hozzáfogott a cikk megírásához, s az express küldött levél hangján is megérzik az öröme. A képet aztán megnagyítva közölte a *Kelet Népe* júniusi számának címlapján. De minden „express” elfoglaltsága ellenére is vette a fáradságot, hogy a klisé vételekor nyomban megköszönje a jelentéktelen szolgálatot néhány nagy sebeseen, kézzel írt sorban:

Köszönöm szépen!

A kliséről csinálunk nagyítást. Ha kész lesz, kösz. visszaküldöm.

1942. V. 26.

Üdv
Móricz

Péczely László

Modernség, modernizmus, versforma

Örvendetes az az érdeklődés, amellyel szakemberek és nagyközönség a különböző folyóiratok hasábjain napvilágot látó, a modernizmus körül zajló vitákat követik. Az évek óta sűrűn elhangzó véleménynyilvánítás közepett újabban jogosan merülnek fel olyan kívánságok, amelyek sürgetik, hogy a vitának el kell mozdulnia a publicisztika szintjéről a tudományosság területére (pl. Sőtér István „Realizmus és modernizmus” c. cikkében; Élet és irodalom, 1960. jan. 22.). Legutóbb Timár György veti fel ismét ezt a követelményt a Jelenkorban megjelent vitabeli hozzászólásában („A modern líra néhány kérdése”; Jelenkor, III. évf. 2. sz.), amelyben a kérdést éppúgy genealógiailag vizsgálja, mint két évvel korábban Király István („A modernizmusról”; Kortárs, 1958. dec.), s ezzel Marsall László és Tellér Gyula vitaindító tanulmánya („Formai vizsgálatok a modern költészet területén”; Jelenkor, II. évf. 6. és 7. sz.) társadalomtörténeti elmélyítést nyer. Az itt következő hozzászólás nem annyira vitatkozni akar a fenti tanulmánnyal, mint inkább ő is tudományos téren szeretné továbbépíteni a jól használható elméletet.

Marsall László és Tellér Gyula sok problémát átfogó, következetes magyarázatra törekvő rendszerezése olyan alapot teremtett a vizsgálódások számára, amelyen a modernizmus számos kérdése tudományos, esztétikai elmélyedéssel és rendszerességgel tisztázható. A dolgozat szűkre szabott keretei természetesen hozták magukkal a kénytelen vázaltszerűséget és egyes kérdéseknek csupán futólagosan történő érintését. Így meglehetősen kevés az, amit az akusztikai szférával kapcsolatosan a versformáról elmondtak, ill. elmondhattak. Fel sem merül bennünk az az aggodalom, hogy a szerzők a modernizmus problémáit a líra területén vizsgálva, harmadrangú vagy elhanyagolható kérdésnek tekintik a versformáét, hisz mindketten gyakorlatból is tudhatják, mennyire a költészet lényegéhez tartozik a versforma — még akkor is, ha nagyfokú feloldódásának, sőt bomlásának vagyunk tanúi az újabb irodalomban. Ezért talán nem lesz haszontalan, ha az alábbi sorokban — általában helyeselve a vitaindító tanulmánynak a szférák kioltásával és sűrítésével kapcsolatos megállapításait — megkíséreljük a modernizmus esztétikáját a versforma felé is kiépíteni.

Hogy e szférában is tisztán lássunk, kissé távolabbról kell elindulnunk az esztétika területén.

Míg a tudományos vizsgálódás részletről részletre halad, s a megfigyelt tárgyat igyekszik minél jobban elszigetelni és kiemelni környezetéből, addig

a művészet minden esetben egészet, egy darab *teljes életet* vagy legalább is ennek a látszatát akarja adni. Ezt azonban csak úgy érheti el, ha olyan jelenségeket alkot, amelyekben *koncentráltan, sűrítetten* van benne az élet lényege, az általános, a törvényszerű. Az élet összefüggéseinek ez a végtelenül sűrített ábrázolása nagyfokú általánosítást, elvonást jelent. Viszont az elvonás nem állhat meg önmagában, mert azáltal, hogy csak a lényegeset, a közöset, a törvényt tartalmazza, bizonyos értelemben elszűrkíti, elszegényíti a világ jelenségeit, lemond az élet sokszínűségéről, ezerarcú gazdagságáról. Ezért az általánosnak a művészetben az egyes emberek, helyzetek, mozzanatok konkrét, érzéki tulajdonságaiban kell megjelennie. Konkrétság és koncentráltság elválaszthatatlan egymástól: mindkettő a művészi megformálás által valósul meg. Így áll elő a művészi jelenség a tartalom és a forma megbonthatatlan egységben: a valóság lényegét adja, de ugyanakkor ezt az életre jellemző gazdagsággal, sokszínűséggel tükrözi.

Sűrítettségnek és megformáltságnak ez a dialektikus összefüggése teszi világossá előttünk azt aényt, hogy a költői tartalomként megjelölt absztrakció a művészi forma *minden egyes eszközét* felhasználja, hogy általa megnyilatkozzék. Köztükk lényeges szerepet játszik a versforma is, bár az irodalomtörténeti tanulmányok és kritikák az egyéb formai eszközök mellett általában el szokták hanyagolni jelentőségének hangsúlyozását. Pedig a sűrítésnek nem csupán azáltal eszköze, hogy a költő mondanivalójának szétterülését megakadályozza, s szűk keretek közé, mintegy csatornába szorítja, hanem azzal is, hogy a lényegét jellegzetesen, frappánsan, kifejező erővel szólaltatja meg. Pl. Vörösmarty „Előszó” c. költeményében nem csupán a rapszodiával mint műfajjal, továbbá az ökonomikus, csak a lényegre szorítókozó kompozícióval, azután nemcsak a lényegeset és a jellemzőt kiemelő stílussal, szókinccsel, költői képekkel éri el a sűrítettséget és a koncentrált tartalomnak erősen konkrét, a művész tehetségének nagyon is próbakövét jelentő megformáltságát, hanem a versformával is. A költemény első részében a reformkor lázas tevékenységét nemcsak ilyen képekkel érzékelteti, mint „munkában élt az ember, mint a hangya”, „küzdött a kéz”, „lángolt a gondos ész”, hanem a beszéd- és versnyomaték egybeesésével megélénkítő ritmussal is:

Küzdött a kéz, a szellem működött,
Lángolt a gondos ész, a szív remélt...

A zsarnokság pusztítását nem csupán kozmikus méretű képek jelenítik meg, hanem az alliterációval s a hangutánzás és hangfestés művészi eszközeivel is felerősített sodrású ritmus:

És folyton folyvást ordított a vész,
Mint egy veszetté bőszült szörnyeteg,

S mily megrázó erővel tárja elénk a tél dermedtségét az értelmi és versehangsúly divergenciájával ez a nevezetes sor.

Most tél van és csend és hó és halál...

E példa is kézzelfoghatóan illusztrálja azt a igazságot, hogy így *általánosságban* is beszélhetünk sűrítésről, mint a költészet lényegét jelentő esztétikai alapeletről, nemcsak abban az értelemben, amely más szférák kioltásával jár együtt.

Ez a koncentrálttság az, amely a hagyományos költészetre jellemző, amelyben a fő jelentéshordozó a logikum. A logikum azonban mint tartalomhordozó átjárja a többi szférát és a bennük elhelyezkedő valamennyi formai elemet. Ezek is jelentést kifejező funkciót töltenek be — különböző alkalmakkor különböző mértékben, de a logikumnak alárendelve, egymással pedig ugyanattól a tartalomtól megszabott egységes rendszert alkotva. Ebben az egységes rendszerben helyezkedik el szervesen, belőle kiszakíthatatlanul a versforma is. Az újabb verstani szemlélet a versformának éppen ezt — a többi formai elemhez hasonló és vele egyenlőrangú jelentéshordozó funkcióját hangsúlyozza. Pl. Arany szép balladájának, „Az egri lány”-nak a magyar és lengyel együttmulatozását lengyel mazurka-ritmussal festő második szakaszában van egy versszak, amelyben a szótagszám-csökkentés úgy hat, mint egy elnyújtott vészkiáltás, az utána következő ütem szótagszámának megszaporodásával előálló tempógyorsulás pedig a lángok lobogásának sűrűn ismétlődő apró mozzanatait érzékelteti:

„Hej, ti vitézek koszorúsi táncban!
Vér foly az utcán, foly a vér a házban!
Eg a/ város! ... // tüze messze/ lángol,
Négy szögeletjén ide is világol.

Íme: egyetlen szótagszám-módosítás, mily koncentráltan s mennyire tartamasan fejezi ki a helyzetet. A funkcionális vérszemlélet a sűrítettség következtében előálló eme tartalommal telítettséget mutatja meg az akusztikai szféra lényeges komponensében, a versformában. Nem mellőzi ennek megállapításait a hagyományos költészettel kapcsolatosan Marsall és Tellér tanulmánya sem, csupán sokkal jobban hangsúlyoztam volna a versformának a hagyományos költészetben tapasztalható jelentéshordozó funkcióját. Azután azt is nyomatékosabban állapítottam volna meg, hogy a sűrítésnek nem szükséges feltétele a kioltás, azaz más szférák tartalmát hordozó funkciójának elmosása (vagy ahogy a szerzők kifejezik: közlő csatornáinak eldugaszolása). Éppen a hagyományos költészet tanúsága szerint nem, ahol az összes szférák (logikai, képi, hangulati, akusztikai) egyaránt lehetnek telítettek anélkül, hogy ezzel bármelyiknek is háttérbe szorúlja funkcionális szerepe. Éppen az idézett Vörösmarty- és Arany-szemelvény jó példa erre. A sűrítés még a modern költészetben sem involválja szükség-szerűen egyes szférák kioltását; erre meg éppen a szerzőktől idézett két vers: Babits „Új Leoninusok”-ja és Verlaine „Chanson d' Automne”-ja lehet bizonyíték. A két jelenség együttes jelentkezése csupán megtörténhet, s gyakoriságánál fogva egyik jellemző sajátosságává válhat s vált is az új költészetnek.

Feladatunk a modern és modernista költészet verselésének jellemzése. Hogy kissé tovább elidőztünk a „hagyományos” költészetnél, ennek oka az, hogy csak a vele kapcsolatosan felvázolt problémák ismeretében válik az előbbi is világossá.

Mert mit jelent a modernizmus a verselés területén? Nagy általánosságban Marsall és Tellér tanulmánya is megadja rá a választ. Eszerint két útja van a modernizmusnak ebben a szférában. Az egyik a sűrítéssel, a másik a kioltással kapcsolatos, — s ez a modernista költészet esztétikai értékelése szempontjából lényeges — mindkét út a „hagyományos” költészetben imént jellemzett tartalom- és versforma -egység felbomlásához vezet. Mit jelent Marsall és Tellér szerint a kioltás az akusztikai szférában verstani szempontból? Az akusztikai szféra kioltása általánosságban a stílus zenei elemeinek megszüntetését vagy háttérbe

szorítását jelenti. Verstani szempontból — amint ezt a tanulmány is megállapítja — a zárt versformák felbontását, a ritmus és rímelés feloldását és az élőbeszéd ritmusához való visszatérést, sőt ezen túlmenve: tudatos prózaiságot, esetleg rosszhangzásra való törekvést jelent. A sűrités ennek a folyamatnak az ellenkezője: a logikai (esetleg, sőt gyakran vele egyidejűleg a grammatikai) szféra kioltásával kapcsolatosan a sűritett közlés szerepét az akusztikai szféra (s benne a versforma) veszi át. „Ezzel a versben a prózára átfordítható logikai tartalom mögött, alsószólamként, egy logikai úton kifejezhetetlen, vers mögötti terület’ tárul fel.”

Nézzük meg mindkét lehetőséget kissé közelebbről! .

Elsőnek a formabontás útját vizsgáljuk meg. Amint erre Timár Györgynek, vagy valamivel korábban Király Istvánnak említett tanulmánya rámutat, a XIX. század elejétől kezdve napjainkig két irányzat válik el élesen egymástól a filozófia történetében: az egyik az ész mindenható erejébe vetett hit megrendülését jelenti, elfordulást a rációtól, a másik a modern dialektikát, az értelemnek újra jogaiba és az őt megillető helyre való helyezését. E két irányzat a XX. századi lírában is megvan, s a 30-as évektől kezdve válik el határozottan egymástól, sőt kerül élesen szembe egymással. E kétféle tendencia a verselés területén is megnyilvánul. Az újabbkori verselést általában jellemzi a hagyományos, zárt formák oldódása, fellazulása, az ún. „képletes” verselés fokozatos eltűnése. Ez utóbbi átadja helyét a gondolatokkal és érzelmekkel együtt születő, azok kibontakozását lépésről lépésre nyomon követő „egyedi” versnek, „egyszeri” formának. Miként a zenében, a verselés terén is egy szokatlanabb, összetettebb, diszsonanciával terhesebb zeneiség lesz a jellemző. Ennek tényezői: a ritmus lazább, elmosódottabb volta, el-eltűnése, majd újra felbukkanása a versben, a gyakori ritmusváltás, a ritmustörés; az ütemek és sorok szótagszámának képletszerű kötöttsége megszűnik, legfeljebb csak megközelítőleg egyenlő; nem egyszer még ilyen értelemben sem beszélhetünk ütemekről, lábakról, helyettük gyakorivá válnak a ritmustalan ún. „kihúzott” sorok; a szabadsorú (megkötetlen szótagszámú) versek mellett jellemzően megsaporodnak a szabadstrófájú (megkötetlen sorszámú) vagy strófikus tagozódás nélküli, ún. sztichikus versek; általános jelenség a különböző, sőt ellentétes lejtésű ütemfajok keverése, a szólamokra, ütemekre tagozódó vers metrikus (időmértékes) árnyalása, a szimultán ritmus (ugyanaz a vers „hangsúlyosan” és „időmértékesen” is ritmizálható), általában a ritmikai összetettség, bonyolultság; a ritmus szerepének (zeneiségének) csökkenésével fokozott szerepet nyer a gondolatritmus, a mondatok építkezése.

Míndezen és még sok más is, aminek taglalására itt most nincs hely, önmagában véve még nem modernizmus a verselésben, hanem ha a logikai tartalom (logikai „szféra”) fokozott érvényrejuttatását szolgálja, csupán modernség (Bóka László terminológiai megkülönböztetését a verselés terén is el kell fogadnunk!), és mint ilyen, szorosan összefügg az újabb líra haladó vonalának, majd a szocialista lírának kialakulásával. Miként ugyanis a stílus, úgy a verselés területén is hozott eredményeket a formabontás: Amikor a hagyományos, zárt, a „képletes” formák helyébe ez a fent jellemzett új, nagyobb változatosságú, gazdagabb árnyalási lehetőségeket nyújtó formarendszer lépett, a verselésben olyan lehetőségek álltak elő, amelyek jobban engedték érvényesülni vagy jobban kifejezték a költészetben mind nagyobb teret kapó, mindjobban megizmosodó gondolati elemet. Olyan formák álltak elő, amelyek nem küszöbölték ki ugyan a ritmust (minden vers elengedhetetlen, elemi feltételét), csak újfajta, bonyolultabb, gyak-

ran keményebb, a modern technika világának emberével jobban összhangban álló zeneiséget vittek a költészetbe. A nagy költők, akik eljutottak a korábbi realista költészet és nem realista izmusok magasabb szintű egységéig, mint József Attila, Garcia Lorca, Aragon, Majakovszkij és mások, ezt a formát tették az új realizmusú líra részesévé és a szocialista ember új életérzésének adekvát kifejezőjévé. Ez a versforma nem jelenti a tartalom és forma egységének megbomlását, ellenkezőleg: minél teljesebb egybesimulását. Hogy ez mennyire így van, egyetlen példával szemléletjük, József Attila „Külvárosi éj” c. költeményének egy részletével:

S odébb, mint / boltos / temető,
 vasgyár / cementgyár / csavargyár,
 visszhangzó / családi / kripták.
 A komor / föltámadás / titkát
 őrzik az / üzemek.
 Egy macska kotor a palánkon
 s a babonás / éjjeli ór
 lidércet lát, / gyors fényjelet,
 a bogárhátú / dinamók
 hűvösen / fénylenek.

A pompás „tájrajznak” ez a széleskeretű versszaka a tartalomszülte versforma klasszikus példája: a forma, mint a kiömlő láva, szinte szemünk láttára merevedik meg. Nem újít ezen a téren József Attila, amint hogy a modern verselésnek egyetlen eleme sincs, amely korábban, már a XX. század előtti irodalomban, sőt az irodalmi régiségben itt vagy ott fel ne tűnt volna. Már Petőfi („Bolond Istók”, „Apostol”), de még inkább Ady szolgáltatott erre a gondolat kifejtéssel és érzéshullámzással együtt történő formaképződésre példát. József Attila eljárása a ritmus szabadabb kezelésével és a különböző ritmusnemek és ritmusárnyalatok keverésével közelebb áll Adyhoz. A sorozatos ismétlődéshez következő ritmuselvről — mint általában az egész versben — itt sem beszélhetünk, ellenben beszélhetünk a gondolathullámzást nyomon követő mondattani tagozódásról, amely arányos terjedelmével a felmondásban időbelileg könnyen kiegyenlíthető.

A különböző ritmusképletek rapszódikus keverése szintén a mondanivaló kifejezését szolgálja, s jól megy segítségére a gondolat szerint való tagozódásnak. Az első négy sor szép, arányos, könnyen kiegyenlíthető tagozódása a szemlélet elemeinek felsorolását teszi ritmikailag is jelentőssé. E gondolati és metrikai egységet képező négy sort egy kétütemű 6-os zárja le, nem csupán ritmikailag, hanem tartalmilag is. A szótagosztályozó („időmértékes”) ritmus hullámzása ízről ízre követi a szemléletkibontakozás minden kis mozzanatát. Figyeljük meg pl. a „vasgyár, cementgyár, csavargyár” sor ritmusának kifejező erejét vagy a 6 szótagos sor daktilusi ritmusának a súlyos mondanivalót kísérő, energikusan kopogó ritmusát (őrzik az / üzemek — a második szóban a hosszú szótagot hangsúlyos rövid helyettesíti). A versszak második felében még erősebben jut érvényre az időmérték kifejező funkciója. Ha a szemlélet első felében inkább a ritmus ereszkedő jellege és nyugodtabb menete uralkodott, emennek hol emelkedő jambusokban („lidércet lát, gyors fényjelet”), hol chorjambusokban („a babonás éjjeliór”) szökdelő ritmusa a babonás éjjeliór nyugtalanságát érzékeli-

teti, amelyet az utolsó két sor, főképp az utolsó old fel, feelve gondolatilag is, ritmikailag is, rímhívó sorának, a szintén 6 szótagú „örzik az üzemek” sornak.

Szükségesnek látszott ennek az elemzésnek a beiktatása — egyrészt azért, hogy az, amit a modern verselésről imént elmondtunk, ne lássék légből kapottnak, másrészt azért, hogy az, amit a következőkben a modernista líra verseléséről megállapítunk, érthetőbb és logikailag megalapozottabb legyen.

Most már ugyanis arra a kérdésre is válaszolhatunk, mikor beszélhetünk modernizmusról verstani szempontból. Amikor a formák oldódása nem a fenti célt, a gondolatnak minél jobban való érvényesülni engedését, vagy a változásaihoz, kibontakozásához jobban símuló köntöst jelenti, hanem a bomlott értelem bomlott kifejezőjét. Ebben az esetben a formabontás nem a modern líra amaz útjának jellemzője, amelybe az újabb realista líra képviselői, József Attila és Majakovszkij esnek, hanem ama másiké, amely az értelem tagadását, a logikai szféra kioltását jelenti. Erre a verselésre — még inkább, mint az egyéb szférákra — csak futólagos utalás történik Marsall és Tellér tanulmányában, így hát — dolgozatunk végső céljaként — ennél a problémánál is állapodjunk meg kissé, amennyire a szűkre szabott keretek ezt megengedik.

Lényegében véve nem sok mondanivalónk lesz ezen a téren, hisz amit fent a modern verselésről általában elmondtunk, az a modernista líra verselésére is jellemző. Ezen felül ami emezt alapvetően meghatározza, az, hogy a logikai tartalom eltűntével vagy erős feloldódásával az ott jellemzett verselési rendszer elveszíti funkcionális (tartalomkifejező, jelentést hordozó) szerepét. Mert hogyan értékelhetjük e formák funkcióját, ha a vers értelmetlen, vagy ha csak szerzője tudná megállapítani, mi az a tartalom, amelynek a versforma szolgálatában áll?

Az imént a modern költészet verselését jellemezve a ritmus oldódását, felbomlását jelöltük meg leginkább szembetűnő vonásként. Nos, ez a folyamat folytatódik, sőt fokozódik a modernista lírában. A szabad asszociáció a versformára is megtette a maga bomlasztó hatását, amint ezt az alábbi Pierre Reverdy versrészlet szemlélteti:

Nem aratták le komor melegágyát
a művirágoknak, melyek ott nőttek
a végső határon
A kéz a levegőt újjáalkotta teli kis halakkal
most pattantak ki
A kéz
finoman ... („Arckép”, Weöres S. ford.)

A logikai és részben a grammatikai szféra kioltása jellemző erre a versre. A hiányzó logikumot értelmetlen, csupán hangulat keltésére alkalmas szürrealista képek helyettesítik és a „versforma”. Bár akusztikailag érzékelhető képletes formát hiába keresünk, ritmus azért van benne, amely azonban valamilyen, számunkra felfoghatatlan „értelmesség” összefüggéseit követi. És még valamit látunk ebben a versben, ami szintén nagyon jellemző a modernista lírára: a hallható ritmust gyakran a látható ritmus helyettesíti. Nagy szerepet kap a vers költői képe: a sorok hosszúsága, kijebbe vagy beljebbe kezdése, a szavak távolsága, a tipográfia stb. Nem hiába gyakori az új francia költők között a festő, a rajzoló, a nyomdatechnika oly jelentőségre tesz szert a lírában, mint még soha azóta, hogy a verseket írásban is megrögzítik. Jól tanulmányozhatjuk ezt Jean

Támaszkodva görcsös botra, lombtalanra,
száraz botra támasztva magam,
elmentem elbujni,
szalmába, istállóba, magam.

A vers külső képének jelentőségét eltúlzó modernista versek már nemcsak a fenti célt szolgálják, útmutatást a hangos felmondás számára, hanem ellenkezőleg: a vers akusztikai jellegéről való lemondást jelentik, s egy, a verstől idegen világba, a képzőművészetébe való átcsapást. Csak utalunk azokra a túlzásokra, amelyekkel Apollinaire, Morgenstern és főképpen az expresszionisták szolgáltak. Még Weöres Sándortól idézünk egy részletet annak illusztrálására, mennyire „beszédessé” igyekeznek tenni egyes költők a vers külső képét:

	vízesés
	villog morajlik
	köveken bukfencezik
MANCI	víz mozog szalad
láb	tajték remeg szakad
hall	csillogás rezeg szakad
boldog	
fáradt	(„Relációk”)

Ez az idézet átvezet bennünket a modernista líra verselésének egy másik gyakori vonásához, a szimultanizmushoz, egyidejűleg fennálló jelenségek egymásmellettségéhez a versben. A szürrealizmus módszerének ezt a tényezőjét különböző módon igyekeznek érvényre juttatni a külső verskép segítségével. Van azonban a szürrealizmusnak egy belsőbb, ritmikai megjelenése is: a különböző ritmusfajták egyidejű jelentkezése. Weöres Sándor „Sorsangyalok” c. verse tipikus példája a kétszólamú ritmikának. Tagoló vers különböző szótagszámú, de könnyen kiegyenlíthető: ütemekkel. Ezt az alapritmust azonban tarka változatosságban szövik át a különböző verslábak: trocheusok, daktilusok, helyenként jambusok. Emellett a legváltozatosabb rímképletek fokozzák a zenei hatást, úgyhogy ez a példa valójában már átmutat a modernista verselés másik útjára, amelyről majd alább lesz szó.

Menny betűi, / csillagok
rezgő dajka- / dalra kelnek:
zöld sűrűségben / mint halott,
hófehéren / alszik a gyermek ...

Az imént említettük, hogy a modernizmus verstani szempontból a versforma felbontását, a ritmus, rímelés feloldását s az élőbeszéd ritmusához való visszatérést jelenti. Ez az út logikus következetességgel vezet el a szabadvershez, mint a modern vers gyakori formájához (itt most nincs hely kitérni a szabadvers megjelenésének és elterjedésének történelmi okaira). Emellett egyéb a képletes vers kötöttségétől távol eső ritmusfajtákat is kedvel. Saint—John Perse a Biblia hangját idéző „Száműzetés” c. versében olyan széles hömpölygéssel áradnak a szavak, akár a „stílus Gregorianus”-ban vagy a mi Halotti Beszédünkben, avagy siratóinkban és a velük rokon hanti és manysi medvénekekben. Van ebben a

verselésben, s általában a modern verselésben valami az ősi, képletes vers előtti primitívségből:

Kapuk, fővenypartokra nyíló — kapuk, száműzetésre nyíló.
 A kulcsokat a világitótorony őreinek, és az elevenen keréketört csillagot
 a küszöb lépcsőjére:
 Vendéglátó gazdám, hagyd nekem üvegházadat a fővényes parton...
 A gipszként izzó nyár dárdája vasát élesíti sebeinkben.
 Olyan helyet választok ki magamnak, mely szembetűnő és kopár, mint az
 évszakok temetője...
 (Képes G. ford.)

A versformáló szándék az ilyen, sorozatosság előtti halmozásos formából választotta ki a tetszetőset, a szabályosat, a képleteset. Maga Perse is utal erre a „Baál tengere, Mammon tengere” c. versében:

Megszámlálhatatlan a kép és tékozló a versmérték. De eljön az
 órai mely a strófa áramkörébe szorítja vissza a kórust.
 A versmondó szembefordul még a Vizek szétterülő tömegével...
 Es mint kalapáácsütés után, szüntelenül ismétlődik a ritmusok
 lüktető sorozata...
 (Képes G. ford.)

Nem lehet tudni, nem ez lesz-e az útja idővel a modern verselésnek is. Addig azonban még további oldódásnak vagyunk a tanúi: Tristan Tzara, a Dada alapítója egyik újabb versében, „A kallódás idejének állomása” c.-ben a próza-versek is túl visz bennünket a teljes prózai kötetlenséghez:

Az utcalámpák csillogtak, sötét csepekkel homlokukon, a parancsoló
 éj terhe alatt. Lágyan kapaszkodva reménybe, mely benépesítette: ok-
 talan fűrtőkben emberek csoportosultak, csendjük alig leplezte a vára-
 kozás foszlányait.

Marsall és Tellér megállapítják, hogy míg a hagyományos verselésben a logikai, grammatikai és ritmikai periódusok általában egybeesnek, a modern versben gyakori ezek divergenciája; ennek egyik jelensége a gyakori áthajlás, enjambement. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ez a divergencia sem új a költészetben, hiszen éppen az enjambement régi és gyakori példája az irodalomban (gondoljunk Zrínyi eposzában a propozícióban foglalt híres strófaközi enjambemenetre: Mastan immár, Mársnak hangasabb versével Fegyvert s vitézt éneklek...). Talán úgy fogalmazhatnók meg a tételt, hogy a modern versben jóval gyakoribb az igazi (nem a szólamtagolást követő) áthajlás, amely ott szakítja meg a mondatot, ahol a természetes tagolás semmiképpen sem kívánja meg, mint Weöres Sándornak ebben a versszakában:

Idegen napok, éjék tüzes menete
 tipor hasamban, idegen város széle
 vörhenyes árnyékát utálkozva ráte-
 ríti odunkra, görcsös nehézségemre.
 („Az óriásnőstény”)

Befejezésül még a modernista verselés másik útjáról is szóljunk röviden: Az akusztikai szféra (versforma) tartalmassá tétele ez, a logikai és grammatikai

szférától függetlenül vagy azok ellenére. Közelebbről is meg kellene vizsgálni, válhat-e a versforma egymagában önálló jelentéshordozóvá. Aligha beszélhetünk erről. Mert bár a logikai szférának alárendelten hordozhat tartalmat, kell is, hogy hordozzon, hiszen a versforma funkcionális jellege éppen ezt jelenti, a logikai és grammatikai szférától elszakadva alighanem csak egyéb akusztikai elemekkel karöltve válhat tartalomhordozóvá, mint Weöres Sándornak „Fürdőző nők” c. versében:

a tenger kévéi a tenger
felemelt orrmányai a tenger
ó a tenger
a tenger sárga lányai három
áthajolnak a látóhatáron
köteg-nyakuk és lágy-szemük és és
egyiknek kék kés az ölében és hagymafejük
szikrázó alabástrom

á z ó k é p l e k é n e k e

*álmunkat mossa
szűzi csóva
csillogó fürt
mossa álmunkat
csillogás istene
tajtékfürt ura
álmunkat mossa ...*

Egyébként azonban itt se keressünk valamilyen pregnánsan érvényesülő, hagyományosan képletes ritmust. Ettől függetlenül a versforma mégis bravúros technikájú a különböző ritmusfajták tarka szövevényével hol ütemes vers, hol időmértékes — trocheusokkal, jambusokkal, melyet egy-egy daktilussal vagy anapesztussal szöktet meg.

Miként az előbbi út, a logikai szféra kioltásával együttjáró formabontás, ez utóbbi is a tartalom és a forma egységének megbontását, s ezzel egyik lényeges esztétikai alapelv megsértését jelenti, hiszen a tartalom súlya nélkül a forma csupán technikai bravúr, üres, öncélú játék.

E tanulmány végső tanulságaként szeretnők hangsúlyozni, hogy mint általában, a modern verselés értékelését is csak akkor lehet elvégezni, ha tudjuk, van-e mögötte mondanivaló, és számbavesszük, milyen az a tartalom, amelynek szolgálatában áll. Paul Éluarnak „Az élet joga és kötelessége” c. költeményéből vett alábbi részlet pl. tipikusan modern formájú vers. A képletes ritmust, mint oly gyakran az újabb lírában, egyéb eszközök helyettesítik: gondolatritmus ellentét, fokozás, nyomatékos ismétlés, felsorolás stb. Mindezek a ritmuson kívüli elemek nagy művészettel épülnek bele, főképpen állandóan visszatérő két szóra, az „egyetlen”-re és a „semmi”-re támaszkodva, a bevezető és záró versszakok között széles medrűvé kibontakozó versbe — bizonyosságul annak, hogy a modernizmus formai eszközei a konstruktív lírának is részesei lehetnek:

Nem volna semmi,
egyetlen kis dongó bogár sem,
egyetlen rezzető levél,
egyetlen szelíd vagy vad állat,

semmi meleg, semmi virágzó,
 semmi fagyos, semmi illatos, semmi fénylő,
 egyetlen virág-belengte nyári árnyék,
 egyetlen fa se, mely a hó prémit felölti ...

...
 ...
 ha nem volna egy ember,
 én vagy más, akárki,
 csak épp egy ember,
 másképp nem volna semmi.

Sőt még további engedményt is tehetünk a modernizmus javára: a felbontott, hangzásbeli ritmusától megfosztott „versforma” más szférák kioltásával karöltve is állhat haladó tendenciák szolgálatában. Orbán Ottónak Timár Györgytől is idézett „Fekete hadosztály” c. verse (megj.: Nagyvilág, 1959. 5. sz.) az anarchiában széthulló világot nemcsak a grammatikai, hanem az akusztikai szféra felbomlásával is tükrözi: egyrészt a zeneiség teljes hiányával, másrészt pedig a ritmikus rend teljes „kioltásával” s a versnek a hétköznapi, triviális prózai beszéddel való azonosulása által:

Helmuth hol a fényképezőgéped az enyémet a faluban hagytam
 hülye a fénnel szembe
 különben se látni jól az ágaktól
 rendnek kell lenni megkövetelem a pontos könyvelést
 a melléhez tartsd a gyufát a bimbóhoz attól majd kinyitja a száját
 uuuaaaá na kisapán ez kikészült hozd a másikat
 és akkor kilőtték a kezem közül nekem meg semmi bajom sem lett
 nekem meg elvitte a félarcomat
 csukd be az ajtót te ökör ...

Michaux-nak „Jövő” c. verse szintén a költőnek a háborús borzalmak és anarchia ellen való lázadását tükrözi a grammatikai, logikai szféra, továbbá a ritmikai rend felbomlásával és a lettrizmusnak egyébként haladónak egyáltalában nem mondható módszerével:

Mikor a mahák,
 Mikor a mahák,
 A morotvák,
 A mocsolyák,
 Mikor a mahahák,
 A mahahaborrák,
 A mahamehebehegegek ...

Mikor az Iszonyú — Kérlelhetetlen kiáradva végül,
 Ránehezíti ezer bűdös fenekét a zárt, rejtett és szinte szegreakasztott világra,
 Forogva, forogva önmaga körül és sosem szabadulva önmagától ...

...
 ...
 Ó! Baj! Baj!

Ó! végső emlékezés, minden ember kis élete, pont-szerű kis életek;
 Soha többé ...

(Ford. Weöres S.)

Meggyőződésünk azonban, hogy a modernizmusnak ez a változata is múltó jelenség, s létjogosultságát veszíti, mihelyt az az antihumánus káosz, amelynek adekvát kifejezésekképp a fenti versekben megszólalt, a rendnek, a harmóniának adja át helyét. Ahogy József Attila, Majakovszkij és a XX. század más nagy, haladó lírikusai a szocialista rend világosságánál felszámolták korábbi kapcsolataikat az izmusokkal, hisszük, hogy ugyanígy bizonyul tűnő árnyéknak a modernizmus is, amint az emberiséget fokozatosan meghódító szocialista rend új tartalmi formában is a díszharmónia feloldódását és a logikus rendet teszik szükségessé. Azt természetesen, hogy ebbe a harmóniába kerül-e bele valami a modernizmusból — verstani téren is — ma még nehéz volna eldönteni.

Takáts Gyula

Martyn Ferenc grafikai kiállítása

(Hatvan rajz Cervantes Don Quijotejához)

Ezt az írást nem tanulmánynak, hanem bevezető cikknek szántam Martyn Ferenc kaposvári grafikai kiállításának katalógusa elé. Ez a forma előnyösen szabja meg a stílust és a mondanivalót. Egyrészt, akárcsak a levél hangja közvetlenné teszi a lényegét, másrészt pedig megszabott rövidegénéél fogva nem aprózhajja el, hanem csak tömörítheti a közlendő tartalmat. Így azt szeretném, ha sikerülne nekem e hatvan rajz születésének indítékaira, a műveket alkotó szellem fejlődésére, nem utolsósorban Cervantes irodalmi remekművének és e rajzoknak, a művészet művészetet ihlető, alkotásra serkentő kapcsolatára röviden rávilágítanom.

De vegyük sorrendben... Először is, miért Kaposváron állítja ki Martyn Ferenc a „Hatvan rajz Cervantes Don Quijotejához” c. grafikai műveit, hiszen bármelyik fővárosi kiállítási intézményünk, vagy lakó- és munkahelye, Pécs város is szívesen látná e lavírozott tollrajz sorozatot, amelyről együttesen és külön egyes darabjairól is elmondhatjuk, hogy a magyar grafikai művek legjobbjai közé tartoznak. Talán csak azért teszi, mert Kaposvár szülötte? Részben igen, de nemcsak ezért, hanem elsősorban a szülőváros szeretetén túl azért, mert ennek a don quijotei spanyol világnak lelki indítékai itt ébredtek a Fő utca (Május 1 utca) 54—56. számú házakban, a szép Csépan-féle sárga zöld színű klasszicizáló stílusú öreg kórházzal szemben. Ugyanis itt állt Rippl József „Kossuth imádó” bognármester szalmazsuppos háza és tőszomszédságában a Rippl-Rónai József festőművész volt háza. Ebbe a réglebontott házba került ötéves korában, 1904-ben Martyn Ferenc. A két szobás, középtűt átjárós ház Fő utcai előkertjében egy kerek kút, öreg fűzfák és virágok díszlettek. Az épület maga kettészelve a telket nyugat-keleti irányban végigfeküdte a kertet s mögötte baromfi udvar volt, aztán pedig elkerített gyümölcsös és szőlőskert következett. Ide járt naponta kis Filox kutyájával festő fiának látogatására a feketeköpenyes, komor „Rippli” igazgató tanító úr és itt délutánózott a vidám Piacsek bácsi. A gyermek Martyn itt kapta, e meghitt színes környezetben apjától az első könyvet. Ez a könyv Cervantes Don Quijote-ja volt. S mit hoz a véletlen? A szomszédban, amíg a könyvet olvasta, a tiszta hentesbolt tühegyes kampói alatt naponta egyre jobban megcsodálta azt a két színes olajnyomatot, amelyek tán a somogyi hentesek tekintélyét emelendő, véres spanyol bikaviadalokat ábrázoltak. Ráadásul e házban látta először a külföldről hazatért Rónai délfranciaországi bikaviadalainak vázlatait is.

A Búsképű lovag akkor még mesevilágnak ható kalandjai, a hentesbolt megcsodált viadalainak képe a színes gyermeki képzeletben ezek s ez volt az a szikra, amely elindította egy bontakozó festői képzelőerő működését.

Tudjuk, Martyn húsz évet élt, mint serdülő gyermek és érett ifjú ember Rippl Rónai környezetében. Húsz szép és súlyos év egy nagy mester színes varázsában. Láttam e húsz év lassú és kínzó fejlődését az Ödön-féle képgyűjtemény múzeumi da-

rabjain. Láttam a stílusból bontakozó viaskodást, amíg saját útjára lelt. És ezen a nagy területen átvélő és színesen kanyargó pályán szinte mindig vele volt Cervantes zsenijének lovagja és a spanyol dél megismerésének vágya.

Amikor fiatalon Párizsba került, azonnal elkezdte a spanyol nyelv tanulását. 1926-tól 1931-ig tagja volt a Sociétés Savantes-nek és 1930-tól pedig a Club Hispanistanak. 1928-ban utazott először spanyol földre a Pireneusokba, Kataloniába és Quijotela Mancha-jába. Aztán többször is végigutazta Kasztiliát, a Messeta-Centralt, a spanyol Ezüst Part barcelonai tájait, tanulmányozta Madrid, Toledo és több spanyol város gazdag múzeumát. Következetes kitartással és elmélyült lélekkel foglalkozott a spanyol szellem és művészet remekeivel. Azt hiszem, itt értette meg igazán a gyermeki kaland fölé együtt és egyszerre villanó eszmét és földi valóságot, amely Cervantes világából és Greco portréiról is együtt sugárzik az emberiségre és a tárgyi világra. Nem Colombus vitorláinak árnyékából fénylő újvilági arany és ezüst, de Spanyolországot és a spanyol szellemet Cervantes és Greco realizmusában együtt ölelkező valóság és égi emeli az emberiség csodálatába. En azt hiszem, Martynban is itt és ekkor formálódik ki véglegesen a hatvan rajz igazi értelme és festői lényege. Ettől kezdve már rajzolatlanul is ez a legmagasabb és legemberibb valóságvágya és képe kísérti és kíséri útján a megvalósulás felé.

Martyn Ferenc részére kitűnő feladat volt ez a gyermekkori terv, hiszen egyénisége bátran mondhatom alkatiilag filozófáló. Konok gyakorlattal elérte, hogy gondolatmenete és művészi érzékenysége a kivitelezésben a zene és geometria pontosságával tudja követni elképzeléseit. Ép e sorozat is bizonyítja, hogy ez az életben is kitűnő realizmussal tekintő és élő művész, hallatlan szorgalmú, tapasztalt és sokat látott alkotó. Ilyen alkattal mélyült el képességeinek teljében Cervantes Don Quijotében és mi sem természetesebb, mint az, hogy tolla alatt nem illusztráció született, hanem az a világ, amelynek Don Quijote és Sancho Pansa csak gebén és számaron kocogó külső figurája. Az ő gazellalábú és égbeszagoló gebéjén a mindig időszerű, a mindig viaskodó kötelességteljesítő és eszményektől lobogó emberi szelleme ül. Higadt, szép szamarán pedig a józan földi valóság kocog. Rajzai nem másodkézből, az író után mesélnek. Hű követői a zseniális mesternek, de bizony a külsőségeket elhagyva lényegesre törő grafikai szűkszavúsággal Cervantes két hősének a szavakkal elmondott, de láthatatlan eszméit emelik mindenkor szemünk elé. A művészet művet szülő eszmei erejéről, magáról az alkotás, a művészet születéséről és világáról is elgondolkodtat ez a szövetség, ezek a rajzok. A Búsképű lovag és fegyverhordozója eszmék; a hivatás, kötelességteljesítés, józanság és igazságszeretet tükréi. Nézzük csak meg Quijote szemét és Panza tekintetét. Két másfényű csillag. A szétfoszlott, letűnt eszményeket kutató megszállottság és a világi hasznos igazság csillagai.

Minden nemzetet és sok mestert ihletett Cervantes zsenije. Közülük kiemelkedik Gustave Doré, akit a paranasszien költői iskola előhírnöke, Theophile Gautier vitt magával, hogy megismerhesse a spanyol mester világát Hispániában. Három híján száz éve kisértette Quijote illusztrációit, és csak azt mondhatjuk e remek kiadásra, hogy Doré rajzai sokkal tárgyiasabbak, mint Martyné. Ő valóban a regényes tartalmat rögzítette. Népszerűsítette a hódító szöveget. Gustave Doré Don Quijote földi lényének és a mesének a rajzolója. Viszont Daumier már ugyanannál a forrásnál áll és annak tükréről szemléli az eszmét, ahonnan Martyn felé is a lényeg tükre ragyogott.

Vegyük csak szemügyre „A Don Quijote olvas” c. rajzot. Hajszálfinom vonalakal ábrázolt, légiesített hosszú test és arcél. Előtte a könyv, az író gúnyjától célbavett lovagregény, de már bele se néz. Am érezzük, hogy ennek az arcnak nyújtott koponyájában ott izzik a letűnt spanyol feudalizmus visszapislákoló parazsa. Ezt az extázist Martyn két görcsösen, magába a don quijotei lélekbe markoló, sötétlónusú kézzel fejezi ki, de úgy, hogy a megszállottság és a beleézés, a megragadás és az elragadtatás olyan fokát vetíti előnk, amelyből világosan tudjuk, más nem következhet, mint hősünk kalandokra indulása. Vegyük utána mindjárt szemügyre „Az első kilovaglás” c. rajzot. Nem is ló már ez a zsiráfnyakú, égbeszagoló koponyájú Rosinante. A hátán, sötét arcával visszafelé komorló ürestestű lovag sem igazi lovag, mert test lehet-e az, amely arra vállalkozik s akiről Donna Rodriguez esdeklő szavait idézve —

„az egész világ tudja, nagyságod azért született, hogy a bajokat megorvosolja, a ferdeségeket kiegyenlítse, a szükségben szenvedőket gyámolítsa.” Ennek az íj-feszítettségű és nagylendületű rajznak vágója a cervantesi képzelet, a Don Quijotén átlángoló lélek megtestesítője. Ennek a kavargó és eltorzult indulatnak mediterránizáló feloldása az „Előre a kasztíliai tájban” lap nyugodt-terű, nagyhorizontú, lágyan lavírozott Spanyol vidéke. A rajz távlatában ott üget a kétes pályára induló hős, mögötte pedig a rajz előterében komor árnyékával a szép és kemény valóságra figyelmeztető Panza és csacsija sötétlik.

Hosszú és érdekes tanulmány lenne sorra végigvenni e hatvan lapot. De lényegében elmondhatjuk tömören, hogy e sorozat minden darabján az irodalom és a grafika olyan magasfokú szimbioziséval találkozunk, amelynek ritkán lehetünk tanúi. Már hallottunk e sorozat születésének indító élményeiről és vázlatosan hírt is kaptunk Martyn úttjáról a kaposi Fő utcától Kasztíliaig. Most e művekben egy gyermek-kori ábránd megvalósulásának lehetünk tanúi.

Majd ötven évig volt a világirodalom első nagy realista regénye Martyn kísérője és kísértője. Hatalmas mű, hatalmas kísértet, de ép ez a nagyság ihlette, hiszen megszokta ezt az, aki olyan mester fényével és árnyékával indult a saját útja keresésére, mint ő Rippl Rónai zsenijével a lelkén. Konokul kutató, mestereket és műveket szenvedélyesen boncolgató alkata és művészetfilozófiájának logikája, szemléletének geometriai pontossága, lírai képszerkesztő kedélye ezer és ezer feladatot kapott a Don Quijotétól. O, a naponta rajzoló, mindig készülő, gondolkodó és kísérletező, azt hiszem elmondhatja egy évi kemény munkája után azt, amit Cervantes mondott elkészült műve előszavában: „Azt szeretném, ha ez a könny (s itt mondjuk ki e hatvan lap) mint elmémnek szülötte, oly szép, oly kitűnő, oly mulattató lenne, milyennél már tökéletesebb nem is képzelhető. Azonban a természet törvényének nem lehettem ellensége, mely szerint mindenek magukhoz hasonlókat nemzenek.” E rajzok is Martyn elméjének és világának gyermekei. Ha kissé fennköltebbek is és sokszor már-már ünnepélyesebbek is és a humor csillogása, ha keskenyebb mosolyú is nála, mint Cervantes szélesszájú szatírájának mosolya, ám ez is értéke, mert „mindenek” magukhoz hasonlókat nemzenek.” És épp itt látjuk, ez nemcsak az élettanban igazság, de a művészetben is az, mert csak az lehet életteli és igazi mű, amelynek önálló lelke van. Ezeknek a rajzoknak pedig megvan az egyéni lelkük, mert alkotójuk mindig önmaga törvényeit követi, de úgy, hogy sohasem torzítja el, sohasem hagyja cserbe Cervantes nagy történetének eszméit sem. Így tehát e hatvan lap egyben a legszebb könyvillusztráció is. Legalábbis az lenne, ha Martyn rajzaival jelenne meg az új magyar Don Quijote. A rajzokról megállapíthatjuk, hogy a sajátosan egyéni martyni szemlélet előtt mindenkor az elmélet olyan lencséje áll, amely mögött a látott és ábrázolt világ egyéni realizmussal alakul és szerkesztődik képpé. Alkotójuk igen meggondoltan és pontosan tervező és szerkesztő művész. Nézzük csak meg a „Verekezés a fogadóban” c. lap szűk marokra fogott tömegjelenetét, amelyen a szerkesztés geometriájának, a térhatás és mozgás térbeli harmoniájának ritka példáját láthatjuk. Ami benne vagy a világban akár reális vagy transzcendentális, azt a képein ő úgy számítja ki, mint a matematikus az ismeretlént a képlet (itt a képek) ismert elemeiből. A látványban ilyen megragadó és megkapó eredményű példáját látjuk ennek a „Don Quijote és Sancho varázslatok közt lovagol” c. rajzán.

Világos ezek után, hogy az ilyen költői és egyben logikus alkotó módszer a szemlélőtől is egyaránt megköveteli az elmélyült figyelmet, a logikus következtetést. Nézzük csak meg a „Harc a szélmalomok ellen” és „Don Quijote a szélmalomok ellen” c. rajzokat. A két rajz pontosan és realisan megrajzolt két bogánca e lépcsőkön át így lett nála a hóbort mindenbe beleragadó, beletapadó szimbóluma, amelytől lovagunk elméje sem tudott szabadulni. Így született meg a szélmalomok ellen ágáló hóbort bogánca-lovasa és lovagja, e sorozat két igen értékes és érdekes darabja is.

Mint Cervantes művéből az élet és művészet nagyszerű ismerete és öröme, úgy Martyn rajzaiból is a valóság és a szellem, a test és a gényusz varázsos körtánca vonul körénk és épp azért, hogy jobban megismerhessük és szebben láthassuk e hatvan lap lavírozott tollrajzain át is az oly sokat kutatott, oly sokszor megírt és megrajzolt, de mégis oly nehezen kiismerhető világot.

Németh Antal

Gondolatok az öntevékeny színjátszó együttesek szerepéről

A PÉCSI IRODALMI SZINPAD MUNKÁJA

Körülbelül egy esztendő óta mind sűrűbben olvashatunk „irodalmi színpad”-okról. A kifejezés is, a tény is több okból meggondolkoztató.

„Irodalmi színpad” — jelző és jelzett szó olyasvalamit sejtet, ami szerény nézetem szerint csak félig igaz. A magyar nyelvhasználat valóban különbséget tesz „színház” és „színpad” között. Az előbbi: önálló, nagy épület, de vajon nem irodalmat nyújt-e esténként valamennyi drámai színházunk, amelyeknek színpadán Shakespeare, Schiller, Goldoni, Molière, Gogol, Csehov művei kerülnek színre? Az utóbbi megjelölés („színpad”) legtöbbször — sajátos módon — a kabaré műfajait kultiváló kisebb színháztermek nevében fordult elő, pl. „Vidám színpad”, „Kis színpad”, — de mind a kapuit sajnálatos módon becsukni kényszerült fővárosi Irodalmi Színpad, mind pedig körülbelül félszáz vidéki „irodalmi” színpad elsősorban egyes költők verseit és a költészet egyes műfajait (Ady-est, Tóth Árpád-est, Szabó Lőrinc-est, stb. egyrészt; — Ballada-est, szerelmi líra, teljes „Toldi”, stb. másrészt) bemutató, művészi előadásban népszerűsítő műsorokat mutatott be. E szerint tehát minden egyes „irodalmi színpad” sokkal inkább *költők pódiuma* lehetne, mint az irodalomnak teatális jellegű bemutató helye.

Ezzel elérkeztünk a másik tisztázandó ponthoz: helyesen viszonyulnak-e „irodalmi színpadjaink” hivatásos színházainkhoz és mennyiben tekinthetők „öntevékeny színjátszó csoport”-nak?

E sorok írójának *egyéni* véleménye: bármiképpen is nevezzük majd „irodalmi színpadjainkat”, az nem lehet feladatuk, hogy „színházat” próbáljanak játszani. A versmondás szeretete, a verssel való elmélyült foglalkozás készsége és a helyes versmondás képessége ritka tünemény. Hivatásos színészeinknek is csak kisebb töredéke kultiválja a versmondás művészetét. Minden nagyobb üzemnél akad elé egy kisebb társulatot kitevő lelkes és sokszor jóképességű öntevékeny színjátszó, akiknek tehetségesebbje a főszerepeket, gyakorlatlanabbja pedig a kisebb szerepeket elfogadhatóan alakítja, de egy százezer lakosú városban is alig lehet találni 10—20 olyan versmondót, akit igazi esztétikai gyönyörűséggel hallgathat a szép költemények lelkes rajongója. A versmondót sem maszk, sem jelmez, sem díszlet, sem világítás nem „segíti” a hatás elérésében. Nem játszhat testével, nem gesztikulálhat és mimikázhat, *szólista* ő, akinek egyetlen eszköze saját orgánuma, amin hallhatóan szólal meg a vers lelke. Az előadók között nem lehetnek lényeges nívókülönbségek sem a képességben, sem annak kimunkálásában. A kisebb vers gyakran nehezebb feladat elé állítja az előadót, mint sok ún. nagy vers. Ha valaha fontos volt az együttes a színház területén, sokszorosan fontosabb az „irodalmi színpad” produkciói kapcsán! A műsorok kidolgozása nem elsősorban rendezői, hanem inkább tanítói, korrepetitori munka. A vers és az előadó egymásra találása (vers-kiosztás) csak az első lépés. Az előadó alkati adottságainak, egyéniségének figyelembevétele mellett *vele* dolgoztatni ki árnyalatról árnyalatra a költemény hangbeli interpretációját, — ez az irodalmi színpad művészeti vezetőjének elsőrendű feladata. A vers *belső zenéjének* kell megszólalnia a versmondó előadásában és nem a betanító egyéniségének, amint az nem egyszer megfigyelhető volt.

Bár az „irodalmi színpad” évi műsortervében kétségtelenül a költészetnek kell dominálnia, szabályt erősítő kivétellekppen műsorába illeszthet olyan irodalom-

történeti jelentőségű, különleges drámaköltői értékeket is, amelyeknek előadására nagy színházak népes társulata is elvétve ha vállalkozik „stúdió-előadásként”, mint amilyen pl. Bornemissza Péter 1558-ban írott „Elektra”-drámája, Balassi Bálint 1589-ből való „Credulus és Júlia” című „szép magyar komédiája”, az „Omnia vincit amor”, a „Kocsonya Mihály házassága”, vagy drámairodalmunk történetének más nevezetes emléke, Csokonai Vitéz Mihály „Karnyóné”-jáig bezárólag. Az ilyen meglevő irodalomórának olyan fontosabb kultúrcentrumokban van kivételes jelentőségük, amelyekben számos közép- és főiskola működik, melyeknek ifjúságát a hivatásos színház — kettős tagozatú műsora miatt — sohasem elégítheti ki kellő mértékben nevelőértékű, az irodalmi műveltséget is szélesítő előadásokkal.

A Pécsi Irodalmi Színpad egyike volt az elsőnek, melyek az országban megalakultak. Eleinte a színházi előadások irányában tapogatózott és e téren emlékeztetést is produkált Sophokles „Antigone” tragédiájának előadásával, melynek szereplői között egyaránt voltak munkások és értelmiségiek, villamos-vezető és tanár, bányász és banktisztviselő. Majd egyre nagyobb hangsúlyt kapott programján a költészet szolgálatát.

Az elmúlt évadban egy Radnóti-emlékest keretében volt az együttes első szereplése a Városi Művelődési Házban. Ennek egy órányira rövidített és „átrendezett” anyagával szerepelt az irodalmi színpadok győri felszabadulási seregszemlájén, ahol első lett, lehiggadt, egyszerű és mélyen átélt, nagyhatású versmondásával. A Radnóti-emlékesttel szerepelt a Pécsi Irodalmi Színpad a zalaegerszegi helyőrségi klubban is. Pécsen önálló nagy-estje volt még „Évezredek szerelme” címen a világirodalom szerelmi líráját bemutató műsora, amelyen a Pécsi Nemzeti Színház két tagja, Szabó Ottó és Somló Ferenc is közreműködött. Az évad folyamán három szerzői esten vettek részt a Pécsi Irodalmi Színpad tagjai versmondással, novellák felolvasásával: Lovász Pál és Galambosi László költeményeit és Kende Sándor novelláit mutatták be a Nevelők Házában, Stetka Éva verseit és Bertha Bulcsu prózái írásait a TIT Bartók-klubjában, végül ugyanitt Csorba Győző költeményeiből és verses műfordításából interpretáltak több alkotást a jeles pécsi költő szerzői estjén. További szerepléseik voltak:

„Közelítő tél” címen ajándékműsor a nyugdíjas pedagógusoknak,
 „Vidám versek” címen műsor a gyárvárosi művelődési otthonban,
 „Szabadság — szerelem” címmel irodalmi est a villányi Népfőiskola záróünnepségén,
 „Nők az irodalomban” címen könyvtárnyitó műsor az újmecsekaljai könyvtárban,
 Könyvtárnyitó műsorok voltak még a pécsbányatelepi és pécsszigeti könyvtárakban,
 közreműködött még az együttes a TIT világirodalmi kollégiumának Brecht-estjén a Városi Művelődési Házban,
 „A felszabadulás a magyar irodalomban” címmel a városi Művelődésügyi osztály és Pécs Város Művelődési Háza által rendezett irodalmi esten.

Az 1960/61-es évadban a Pécsi Irodalmi Színpad a még tervezés alatt álló „ad hoc” műsorok mellett két szerzői est és négy önálló nagy irodalmi-est programjának kidolgozását vette tervébe. Októberben lesz Pál József és decemberben Bárdosi Németh János szerzői estje, a költők új verseinek kötetben való megjelenése alkalmából, hogy az élőszó erejével támogassa a költemények megismertetését és megszerettetését. Többhónapos előkészítő munka előzi meg „A Dunántúl költészetünkben” c. estet. A magyar poézis megiratlan geográfiájának nagy és jelentős fejezetét dolgozzák fel Tüskés Tibor szerkesztő irányítása mellett a versmondók és a pécsi amatőr fotoművészek, akik a nyár folyamán sorra megörökítik a Dunántúl irodalomtörténeti érdekességű nevezetes helyeit. Szigliget, Tátika, Csobánc, Rózsákó ugyanúgy megjelennek majd a „regék” hallgatói előtt, mint Nikla, vagy Babits Mihály szülőháza. Az auditív élmény kiegészítése a vizuálissal, a verseket összekötő szöveg színes illusztrálása segítségével, a szórakoztatva oktatás, a felnövő nemzedék látókörének tágítása, ismeretanyagának bővítése esztétikai eszközökkel — az est legfőbb célja.

Különleges érdeklődésre tarthat majd igényt a „Színház a költészetben” című irodalmi est is. Attól a jelenettől kezdve, ahol Aristophanes a „Békák”-ban felidézi Aischylos és Euripides vitáját az elsőségért az alvilágban, a dán királyfi előtt szenvedélyesen szavaló színész jelenetén és Hamletnek a színészekhez intézett intelmein keresztül, folytatva Goethenek a „Faust”-hoz írt színpadi előjátékán, Babits Mihálynak Jászai Mari halálára írt költeményéig és Juhász Gyula színész-szonettjeiig, a Pécsi Irodalmi Színpad bemutatni szándékozik azt, hogyan tükröződik a színház a költészetben?

A harmadik terveszerűen megkomponált irodalmi est központi gondolata a béke lesz. Bacchylides „Békedal”-ától Paul Éluard költeményéig, Aristophanes „Béke” és „Achamabeliek” című komédiáinak a mához is szóló jelenetétől, Giraudoux „Trójában nem lesz háború” című drámájának Hektor-Ulysses párbeszédén keresztül, Max Frisch „És a holtak újra énekelnek” c. megrázó játékának egyes jeleneteiig, versek, drámarészletek, dalok és kórusművek egy műsor keretében, műfajfölötti egységben hirdetik majd a béke örök eszméjét.

Thátrális jellegű produkció egyetlenegy szerepel a Pécsi Irodalmi Színpad programján: Bornemissza Péter „Elektra” drámája, ez a Shakespeare születése előtt 6 esztendővel írott tragédia, amely legzengőbb magyar nyelvemlékeink egyike és előadása éppen azt szeretné elérni, hogy a fővárosi kísérletek után Dunántúl legfontosabb kultúrcentrumában, a rohamosan növekvő lakosságú Pécsen, ne maradjon ez a nemzeti kultúrtörténeti emlék még könyvtárakban is nehezen elérhető exotikum, hanem szervesen beleépüljön közönségünk irodalmi tudatába.

Az elvi megfontolásokat így támogatja az élet gyakorlata, ami viszont tisztázott elveken kell, hogy alapuljon. Természetesen sem a fenti fejtegetés, sem a program nem tart igényt a kizárólagosságra. E sorok írója is még sok más feladatot, lehetőséget lát egy-egy „irodalmi színpad” munkásságában, így egymás mellett is megélhetnek különböző célkitűzésű ilyenféle társulások.

A Pécsi Irodalmi Színpad közelmúltjának számvetése és alakuló-épülő programja remélhetőleg hozzájárul majd a növekvő publicitású „irodalmi színpadok” sok fontos problémájának tisztázásához.

TERVEK EGY FELOLVASÓ-SZÍNHÁZ LÉTESÍTÉSÉRŐL

Körülbelül két esztendővel ezelőtt színházi emberek szűk társaságában felmerült a gondolat, mi lenne, ha valamelyik kiadónak kedve támadna a modern dráma reprezentatív darabjait kiadni megfelelő bevezetőkkal és kommentárokkal? Mekkora lenne a sorozat? Ki, mely darabok publikálását javasolná, hogy végre pótoljuk négy évtized mulasztásait? Mert tudott dolog, hogy az első világháború után színházi életünk elszakadt a haladó világtól és míg Pirandello, Yeats, O'Casey, Hasenclever, Toller, Werfel, Unruh, Kaiser, Brecht, Giraudoux, Salacrou, Anouilh, Cocteau, Soya, Borberg, Lorca, Capek, O'Neill, Williams stb. „új vizeken” jártak, hozzánk Shaw több és Hauptmann egy-két drámáján kívül alig jutott el e forrongó színházi kultúrának még a híre is, nemhogy eredményeit — néhány „avatott”-on kívül — ismerhette volna. Sem ú. n. „szakembereink” nem mertek kísérletezni az alakuló világ alakuló dramaturgiájának ezekkel a néha meghökkentő, agyakat és szíveket sokszor egyformán dinamizáló eredményeivel, sem drámaíróink. Többségük régóta bevált receptek szerint gyártotta lombikban homunculusait, az életképtelen „műdrámácskákat”.

Az új magyar dráma lassan bontakozó fejlődése szempontjából sem lenne közömbös a fejlődés megtett útjának felmérése, a már megismert „zsákutcák” ismerete, éppen azért, hogy — elkerülhetők legyenek.

Két műfordító, egy díszlet- és kosztümtervező, valamint e sorok írója egyetlen óra alatt több mint száz olyan drámának a címét írta össze, ami az elmúlt évtizedek

alatt valamiféle szempontból jeles volt és nálunk alighogy hallottak róla. Kiki hazavitte ezt a rögtönzött listát és komolyabb utánagondolás kétszázánál is többre növelte a „modern dráma” még mindig hiányosnak nevezhető enumerációját.

E sorok írójában ekkor felmerült a hiánypótlás szükségességének gondolata mellett a lehetséges megoldásnak módja is. Egy „felolvasó színházra” lenne szükség, ahol fiatal színészek bemutatják az ismeretlen és újszerű műveket. A szerepeket megfelelő kiosztásban más- és más színész olvasná, aki megpróbálná hangban lehetőleg a legtökéletesebben megeleveníteni a karaktert, a szerző instrukcióit, és a „helyzeteket”, színtereket egy semleges bemondó interpretálná, így afféle élő rádió-előadás formájában szemléletesen megelevenednék a mű, színházi emberek, rendezők, dramaturgok, díszlettervezők, színészek, érdeklődők, akik így is „látnák” a drámát (mint ahogy a partitúra-olvasó is hallja a zenét) megismernék azokat a műveket, melyeknek utólagos bemutatása színpadjainkon sem a bemutatók számának korlátozottsága, sem a kiállítás költségei, sem az esetleges sikertelenség, stb. miatt nem lehetséges. Kétszáz elmaradt premiért bepótolni kizárólag *tanulmányi*, ismeretszerzési célból abszurdum is lenne, de egy ilyen „felolvasó színház”, mely kitűnő iskolája lehetne a résztvevő színészek rádió-színészi gyakorlatának is, megoldaná e megoldhatatlannak tűnő problémát.

Két ilyen „felolvasó-bemutató” páratlan érdeklődés mellett zajlott le Budapesten a Népművelési Intézetben. Az első: Tennessee Williams „Üvegfigurák” c. drámája volt. Az előadás előtt Bányay Geyza dr., a dráma fordítója ismertette Williams életművét, dramaturgiáját, majd e sorok írója fekete táblára felvázolta az „Üvegfigurák” szcenáriumát, hogy a hallgatók színpadra tudják transzponálni majd, amit hallanak. Azután felment a függöny és a hosszú asztal mellett ott ültek szerepekkel a kezükben a szereplők, valamint a Williams részletes, alapos instrukcióit felolvasó „narrátor”, és megkezdődött a csak hangban életrekelített „bemutató”. Dramaturgok, írók, színészek, kritikusok, érdeklődők zsúfolásig megtöltötték a termet, és pillanatra sem lankadt a figyelem, amivel követték a költői kamarajátékok.

Másik darabnak Giraudoux „Pour Lucrèce” című posztumusz drámája került felolvasásra, Galamb György fordításában. Gyergyai Albert professzor tartalmas, rövid Giraudoux méltatása után Köpeczi Boócz István díszlettervező a közönség szeme láttára színes krétákkal felskiccelte a „Lukrécia” első felvonásának elképzelendő díszletét, majd a második, végül a harmadik felvonását. A rendkívül bonyolult gondolatmenetű, végletesen differenciált dialógusú dráma mindvégig feszült érdeklődést keltett.

Ez az ígéretes kezdeményezés különböző okok miatt abbamaradt, de szüksége nemhogy csökkent volna, sőt fokozódott. Pécssett, a TIT által rendezett ú. n. világ-irodalmi kollégiumok látogatottsága a bizonyosság rá, milyen szomjúság él közönségünkben korunk irodalmi törekvéseinek és e törekvések haladó képviselőinek megismerésére. Amikor Brecht életművének ismertetésére kértek fel, támadt az ötletem, hogy az ismeretterjesztő előadást összekötöm Brecht műveiből összeválogatott illusztrációkkal, amiket a Pécsi Nemzeti Színház művészei és a Pécsi Irodalmi Színpad tagjai adtak elő. A szünet nélkül 3 óra hosszat tartó előadás egyetlen összefoglaló képben mutatta be a modern dráma és színházművészet úttörő, nagy egyéniségét. A pótszékekkel zsúfolt nézőtér reakciói és napokig-hetekig tartó társadalmi visszhangja bátorította fel az előadót, hogy az 1960–61-es évadra egy „felolvasó-színház” társulatának szervezésére tegyen javaslatot, mely esetről esetre kiegészítve a Pécsi Nemzeti Színház vállalkozó kedvű fiatal művészeivel, rendszeres és módszeres előadásokat tartana.

Ezek az előadások elsősorban a Brecht-est analógiájára, egy-egy haladó író *teljes életművét* ismertetnék, gondosan-tervszerűen összeválogatott dráma-részletek bemutatásával. De egy kissé messzebb kell kezdenünk, mert nem értjük meg a modern dráma kialakulásának jellegzetességét. *Jean Giraudoux drámaköltészete* lenne az első est témaköre, amely a „Siegfried” című bátor mondanivalójú első drámájától a leghaladóbb „Chaillot negyed bolondja” című utolsó alkotásáig feltárná e nagy XX. századi francia drámaíró sajátos drámai világát.

A Pécsi Nemzeti Színház elmúlt évadbeli Lorca-bemutatója („Bernarda háza”) kisebb érdeklődést ébresztett, mint ahogyan azt a nagy, modern spanyol költő megérdemelte volna. Talán nem tévedek, ha ennek okát abban vélem felfedezni, hogy közönségünk édes-keveset tud e mártírhaltalt halt spanyol költőről. Egy *Lorca-est*, mely megszólaltatja lenyűgöző költészetét, bemutatja költői grafikáját (vetített képekben), a költő gyűjtötte spanyol népdalokat, más drámáinak jellegzetes részleteit, a bábszínház pedig a spanyol népi bábjáték ősi szelleméből felfrissült, ellenálhatatlan bábdarabjainak egyikét, — bizonyára hasznosan szolgálná közönségünk látókörének tágítását.

Hogy létezik — és éppen írónak legjobbjában létezik — egy másik Amerika is, nemcsak az, amelyet újsághírek tárnak elénk, arról az olyan nagy alkotók életművének ismertetése győzhet csak meg, mint O'Neill. Az ő drámáinak gazdag sorából összeválogatott jellegzetes részletek szemléltetően mutatnák be a haladó amerikai dráma XX. szd-i kezdeteit. Úgy kell ő T. Williams megértéséhez, mint Giraudoux Anouilh és a többi ma élő francia drámaíró értékeléséhez.

Es bármilyen széleskörű is ismeretünk a mai szovjet drámairodalom terén, a lenini korszak úttörő költőjének, *Majakovszkij*-nak zseniális „kísérletei” nem örvendenek szélesebbkörű népszerűségnek. A „Buffomisztérium”, a „Poloska” és a „Gőzfürdő” a színházlátogatók előtt ismeretlenek, mert az elmúlt másfél évtized alatt sem pótoltuk az előző évtizedek világnézetileg megmagyarázható, de meg nem bocsátható mulasztásait. Majakovszkij egész életművét (verseit, prózáját, drámáit) egységesen megismertető est az első évad négy „életművi keresztmetszet”-ének szervesen kiegészítő darabja. Szovjet, amerikai, spanyol és francia kortársak, az úttörő nemzedék négy nagy reprezentánsának bemutatása alkotná egy szervezendő „felolvasó színház” műsorának gerincét.

Ezenkívül ez az új és mozgékony kultúr-brigád nem mondhatna le a cikk elején vázolt eredeti funkciójáról sem. Felolvasó színházi bemutatás szempontjából elsősorban olyan könyvdrámák jöhetnek tekintetbe, amelyek hosszú idők óta nem szóltak meg és belátható ideig nem is szólalnak meg (technikai okok, megfelelő szereplők hiánya, költségek, stb. miatt) színházaink színpadán. Elsősorban a „*Faust*” I. és II. részére gondolok, az előbbire Jékely Zoltán, az utóbbira Csorba Győző fordításában. Alig hiszem, hogy akadna kultúrára, irodalomra éhes hallgató, tanulnivaló diák, aki ne akarná legalább egyszer *hallani* Goethe grandiózus költeményét. Azután másodszorban az olyan nagyszabású modern, mai drámák felolvasása indokolt — véleményem szerint —, melyeknek műsorátűzése a várható közönségsiker szempontjából problematikus, bizonyos kommentálás nélkül nem, vagy nehezen érthető, éppen a modern dráma terén való elmaradottságunk miatt, de nemes, magasrendű mű, mondanivalója haladószerű, mint amilyen pl. Thornton Wilder „*Alkestis*” c. klasszikus tárgyú drámája.

Négy életmű-bemutatás, egy klasszikus remekmű és egy modern dráma felolvasása, összesen tehát 6 produkció egy évadban — ennyi talán elég is programnak egy olyan együttes számára, amely még meg sem alakult.

Létrejötté és az, hogy a Pécsi Irodalmi Színpad mellett ez ősi kultúrváros harcos szerve legyen a népművelés és haladószerű tudatformálás területén, csak lelkesedés és akarat kérdése.

Vas István: Rapszódia egy őszi kertben

(Magvető Könyvkiadó)

Egy ember újra meg újra nekirugaszkodik, hogy végesnek tudott értelmével megjelje a létezés, a múltó egyedekben továbbstafétázó élet kulcsát, a nagy titok bűvös képzetét. A lét azonban csak csipetként engedi át magát, s akkor sem teljesen. S a vereség — az egyéni lét veszendőségének tudata — meg az újabb roham, a magát meg nem adó, a keserű-cinikus rezignációnak térdet sose hajtó életosztón újabb nekigyürkőzése egymást váltja, feszültséggel, megrendítő drámaisággal telítve a gyötrődő ember minden mozdulatát; az emberét, akinek győzelme épp ebben a mindig-talpraállni-tudásban van: ez Vas István költészete.

S az évek múlásával egyre fokozódik a küzdelem heve; a magát-megörökítésnek idővel és törvénnyel perelő akarása mind elevenebb: a feloldás egyetlen remélt útja ez. Amit az „*Amor fati*” fanyar epikureusa ifjan még így fogalmazott meg: „megszeretni végzetünket”, azt az ötvenéves költő, bár vallja, de már másképp: a fogó esztendő növekvő terhe alatt hörögvé, fogát csikorgatva:

*A bomlás ez — nem lehet nem-jó:
belőlem él, hozzám hasonló.*

*Megyek, megyek — csak most ne, még ne
legyen a történetnek vége.*

*Nem lehet, hogy az én szemem ne lássa,
hogyan kezdődik folytatása.*

A hang zaklatottabb, az „*Amor fati*”

melankóliájukban is fiatalos-hetyke trocheusai „darabosabb, görcsösebb, dadogóbb” nyelvnek adták át helyüket: ami öncsalásról a régi forma még árulkodhatott, mind — vagy csaknem mind — kiveszett; a költő önmaga fölé, a jelenkori líra csúcsainak magasába nőtt.

Azt hiszem, a „*Római pillanat*” volt Vas költészetének fordulópontja; abban a kötetben szorította először háttérbe a harmónikus, zárt-dallamú, édes — olykor túl-édes — hangot a raffináltan hangszerelt diszharmonia, ott pattant ki Vasnál először a nemes próza oltásának gyümölcse, ott váltotta föl az ernyedtebb szemlélődést a formában is megmutató, kőző férfias ironia (melynek gyökereit nyomunkkövethetjük a „*Kettős örvény*”-ig, ahol még harcias-hivalkodóan, poentírozva jelentkezett). Olyasfajta — a művészi alázat táplálta — metamorfózis ez, mint amilyen a „*Jónás könyve*” szándékos puritánsága: a lényeg sose tűr cicomát.

Új kötetében Vas kevés verset publikált, de ezek úgy szólnak meg, mint amikor az énekes magnetofonra rögzíti a hangot, s a régi felvételhez hozzáénekli a tercet. A Vasra oly jellemző késő-barokk elemek itt is láthatók, de soha a rácsapó ironikus-filozófikus kontraszt nélkül („*Mikor a rózsák nyilni kezdtek*”). Itt találjuk — az „*Átkelés*” ciklusban — a „*Római pillanat*” intonálta „*próza*” hangot, itt a nehézveretű bibliai nyelvet („*Ezékiel*”), s a népdalnak Vasnál legifjabb elemét is, például a nagyszerű gö-

séges, homogén stílusú rajzot ad: a vívódó, kételyeiben sem hitetlen mai intellektuális költő éles profilú arcmását.

A kötet legnagyobb igényű s legmegrázóbb darabja kétségkívül az „*Ötven felé*”, a „*Kettős örvény*”-beli „*Egy nap története*” című költemény kései folytatása. A befutott pálya roppant távolsága e két versen szinte egzakt módon mérhető. A régi versbeli ifjan-csüggeteg, dekadenciába hajló tartástól, s a Nyugat-iskola sima, bravúros könnyedségű, elődöktől észre-munkált verselésétől eljutni az „*Ötven felé*” véren vett emberi-költői erejéig („*ne higgyetek nekem, ha jajgatok*”), s a kifejezés ilyen egyedi szuggesztivitásáig csak olyan rendkívüli egyéniség lehetett képes, aki a század vírusai ellen saját magát gazdagító művészi antitoxinok raját tudta kitermelni, köztük — ha nem is maradéktalanul teljességgel — a társak felé fordulását. Mekkora a különbség e tekintetben a régi meg az új költemény közt:

*Itt élek bástyájában önmagamnak,
a kifelé-vágy visszaveretett...*

Mint barlangba, úgy lépek a szobámba...
(Egy nap története)

S a Horhy-kor átlagos kispolgári-hivatalnoki attitűdje, amelynek illúzió-jellege már rég lelepleződött, miképp változik át az új kor és az öregedés kettős alakító hatására; hogyan nyúlna immár a költő osztályos társak keze után:

*Ha holnap nem leszek köztük, ki kérdi:
[„Hol van?”]*

*Ki kérdi, hol vagyok, ha el kell maradni
[végleg?]*

*Ki vette észre gyors, szemérmes
[szervuszomban
a lemondást, a félénk, didergő búcsúvételt?
És akik elmaradtak, évekre, búcsúvétlen?
Egyedül támolyogtam hideg ködű sötétben.
(Ötven felé)]*

A társtalanság dacos vállalásából társak utáni nosztalgia lett; de csupán nosztalgia. Vas korlátja — úgy hiszem, a költői rangnak e magassága is megköveteli a kemény és őszinte bírálói vallomást — valahol itt keresendő. Helyesebben abban, hogy Vas az egyetemes lét értelmét

csupán az elszigetelt individuum szemével vizsgálja. A kor nagy kollektív élményei, amelyek a költő emberi győzelmét filozófiai győzelemmé emelhetnék, csak ritkán pendítenek meg húrokat e befelé-forduló poéta idegrendszerén. Ez a többnyire csak-individuális nézőpont teszi, hogy Vas minduntalan a Feloldhatatlan falába ütközik, s visszaverődve csak metafizikus kiutat talál: az egyéni elmúlással hasztalan perelve, a múltás tagadásának mágiájába menekül („*Ezékiel*”, „*Előhang*”). Vas, a racionalista, paradox módon épp ebben az optimizmusában irracionális. Pedig olykor tud tartalmazni vigaszt is mondani, például a címadó költeményben, ahol az emberiség kollektív történelmi élményét szegzi szembe a pusztulással:

*Hát lett-e a tizezer éveken át
szépség, ami nem a miénk?
Vagy tud-e ilyet a lomb, a virág:
eltenni télire a fényt?*

*Nem tréfából teremtett tartós és nemes
szépséget annyi mesterünk és ősünk;
azért, hogy te is vele védekezz,
míg alantas elmúlással vesződünk.*

Ezt a már közösségibb ihletésű gondolatot, ha társakkal vagy éppen a néptömegekkel való találkozás nem is, de legalább a nagy művészi alkotások élménye visszahozza. Például az „*Átkelés*” című angolai verses és prózai útinaplóban:

*s a tükörben az arc
talán azért oly elmosódott,
hogy ne is lehessen csalódnod,
hogy azt lásd benne, amit te akarsz,*

*s bárki vagy, megbékélve gondold:
igen, ilyen volt, a mienk volt
és megér egy halált.*

(Velázquez Vénusza)

Ha lenne rá helyem, legalább még egyszer ennyit kéne írnom erről az útinaplóról, a költő finoman szellemes, kritikai élű prózájáról, amelyet Vas már az „*Elvesztett otthonok*”-ban is megcsillogtattott; így azonban csak egyetlen, rendkívüli pszichológiai izgalmat gerjesztő részletre hívom föl az olvasó figyelmét: a

T. S. Eliottal történt találkozásra. Az angol poéta műve iránti tisztelet, s a személyétől megélenkülő, ám az udvariaság pórázán feszesre fogott irónia, s az egyidejű szánakozó együttérzés: a kötet

egyik legszebb lírai vallomása; egyik legjelentékenyebb téglája ennek az ellentmondásosságában is magasba emelkedő életműnek tornyán.

TIMÁR GYÖRGY

Vihar Béla: Baráti asztal

(Magvető Könyvkiadó)

„A versolvasás rang. A versszeretők az olvasók arisztokráciája” — írja Vihar Béla. A versolvasó ember tudja ezt, és szívesen ül le egy-egy költő „baráti asztalához”. Különösen örömmel teszi akkor, ha a szerzőt Weöres Sándor buzdítja költői pátozzsal:

„Legyen igéd az istenek vetése,
kiknek kezéből csillagfény havaz”
(Weöres: Vihar Bélának...)

Valóban ezt nyújtja nekünk Vihar Béla sorrendben harmadik verseskötetében, a „Baráti asztal”-ban?

Kétségkívül vállalja, lelkesült sorokban hirdeti ezt a feladatot, hiszen — idézve a költők, próféták, váteszek és vértanúk emlékét — így kiált fel:

„Hiszem, hogy a mártiroknak vére
s a költők tolla alól a tinta
oly magot öntöz, amelyből fa nő,
égigérő, lombjában madarakkal.”

(Istenek vetése)

A megvalósítás azonban korántsem ilyen szerencsés. Egy becsületes, humanus mondanivalójú ember közepes alkotása. Nem érezzük az igazi, nagy verseskötetek szívet szorító, idegeket borzongató, gondolkodásra készítő élményét. Ugyanakkor mégis meggyőződésünk, hogy (szemben napjaink lírájának sokszor látomásba burkolt semmitmondásával) olyan sorokat olvasunk, amelyek mögött (a megjelölt szinten) emberi és költői aranytartálék rejtőzik!

Vegyük sorra a kötet ciklusait!

Az első, mely a „Tünődések” címet viseli, filozófiai alapvetés kíván lenni. Ez a filozófiai hangszerezés voltaképpen dicsérendő dolog, hiszen túlnyomóan szenzua-

lista líráinkban elvétele találkoznak ilyen jelenséggel. A marxista filozófia is megkívánja a maga költészetét. Itt azonban miről van szó? Valami időn kívüli, de különösen társadalmunk szocializmust érlelő éveitől elütő, naív panteizmussal állunk szemben, — az örök körforgással fűben és fában. Ez pedig már idejétmúlt gondolati tartalom, ha mégily szépen jelenik is meg:

„A fellegekbe, égbe mendegélne,
hol takarítna, főzne, ha tehetné,
a csillagokról a port sepregetné...
De néki más törvény az osztályrésze.

Olykor mécsfényt gyújt ő a perc mélyé-
[ben...]

Már velem eggyé lett és el nem válik:
most én viszem őt magamban, halálig,
ahogy egykor ő hordott bensejében.”

(Látsz-e a halálból?)

Miért ilyen ez a filozófia? Mi a ma költőjét nép közt élőnek, a népnek írónak kívánjuk. A mindig virágzó magyar líra ma élő nagyjai, tehetséges fiataljai is így akarják. Elég az utóbbiak közül csak Fodor Andrásra vagy Demény Ottóra utalnom. Vihar Béla még a romantikus költőképet vetíti elénk: a varázslóét, aki fájdalomban vajódik, de mégis megszerzi „az isteneknek varázsszavát”. A mi véleményünk ez: a költészet ne legyen révület, hanem a József Attila megjelölte közelhajlás a fülhöz, hogy hallja az igazi művészet szavait!

A második ciklus (Freskók, századok) történelmi képek sora a mitológiából, a bibliából, a népmeséből és két költeményben (a ciklus legjobb darabjai) a magyar múltból is. Formájában szabadvers követi a szonettet, a disztichont a népdalos

hangvétel. Tartalomban egy szempont tartja össze ezt a témában is széteső verssort: mind egy elgondolkoztató, megbecsülendő, de semmiképp sem eredeti mondanivaló költői vetületei:

*„Ne tévesszen meg mélység, bukás, fertő ...
Orizd hited, nem tarthat meg egyéb!
Szülessék bár kinnal is a jövőndő,
csillag felé tör az emberiség.”*

(A tusakodás óráiból)

Ezt hirdeti a világ teremtésének szellemes magyarázata, a közönyösöket ostorozó tercina és a népet jelképező kis királyfi alakja, aki legyőzi a világot;

*„S amikor visszatér, fény lesz homlokán,
fürtjeiben csillag, szikrázó, halovány,
egyik vállán a hold, másikon meg a nap:
hű muzsikásai erdei madarak.”*

(A harmadik királyfi)

Kitűnően ragadják meg a főkérdést és a történelmi szituációt a Dózsa húsával önmagukat faló csapzottak emléke (Dózsa cigányai) és a Koppányról szőtt vízió. (Koppány estéje), amelynek múlthoz ragaszkodó nagyura iszonyodva látja, hogy az ismeretlen újat a „sors üllőjén kovacsolja István”.

De joggal kérdezhetjük: miért van szüksége a haladó gondolatnak ilyen, többségében elvont áttételekre? S figyelmeztessük a költőt saját szavaival:

*„Tükör a múlt: ha sokáig belémerül arcod,
ám nehogy múlttá válj majd magad is.”*

(A múlt)

Egészségesebb múlt-szemlélet jelentkezik a „Debreceni elégia” című részben. Valójában két hatalmas körképet olvasunk. Az első (Az isten halála) megrázó vádirat az elhurcolt prédikátor és gödölyeként szétmarcangolt fia nevében a fasiszta barbárság ellen. A főcímet adó gyűjtemény szelídebb hangulatú költői látogatás a „kálvini magyar Jeruzsálem”-ben.

„Tájak és hajnalok” elevenednek meg eztán a következő költeményekben. Könnyed helyzetkép, elbűvölő játékoság váltakozik filozofálással — szürke közhelek között pompás kép villan a hajnal rózsás combjai között születő napról

(Változatok a hajnalra). Ezerszer leírtak után megborzongat a modern lírai hangvétel:

*„Kék lovon suhog az erdőben,
árnyéka látszik
elmenőben.
Viszi kezében, mint a dárdát,
aranyló ikon-
Máriáját.”*

(Iniciálé)

Ez az indokolatlan és sajnálatos kettőség követi továbbra is költőnket. A századvégi költészet édeskés megoldásai mellett megjelennek a kiasszikus emlékeket művészien idéző „Kérlelő Catullus modorában” és a „Barátidéző” kedvesen hetyke, mégis oly tragikus szilánkjai:

*„Egyszer egy nyári délután,
nem volt otthon apám, anyám,
s feltárult teste titka.
Akkor megdördült fenn az ég,
elszálltak sirva a mesék,
s nem néztek többé vissza.*

(Ilonka)

A lírának mindig kedves témája volt a vért egy ütemre hajtó, szíveket összedobbantó, kékszemű jövőt érlelő szerelem. A XX. század magyar költészete vagy éppen az utóbbi évek ilyen irányú alkotásai modernen, soha nem ismert őszinteséggel és egyszerűséggel, megejtő kedvességgel vallanak e csodás emberi kapcsolatról. Örvendetes, hogy Vihar Béla is megtalálja ezt a hangot:

*„Hazajöttél, járadt volt az arcod,
letetted a padlóra a szatyrot,
és a falak mindjárt felragyogtak,
mintha hoznád válladon a holdat.”*

(Hazajöttél)

Ilyen szerencsés a teljesen más tematikájú „Útravaló” rész is. Finoman poetizált verseket ad költőnk „útravalónak”. Afféle tanmeséket La Fontaine stílusában pl. a lóról, kit egy láthatatlan ostor int türelemre és az egérről, aki óceánnak nézte a csizmanyomot.

Ez a tisztelettel említhető bölcsesség, melegszívű humanitás érződik végül „A műhelyből” címzett befejező ciklusból is, melyről csak dicsérettel szólhatunk. Ötvennégy aforizmat magában foglaló

gyűjteménnyel van dolgunk. Szerzőjük a legnagyobb elődöket követi, és elmondhatjuk, hogy aforizmái szellemesek, csatárosak: jó „tükrei mesterük bölcsességének”. Többségükben a költői műhely titkait árulják el, az irodalommal kapcsolatosak. Ezen túlmenően azonban általános emberi megállapításokat is tartalmaznak pl. az igazságról, szerénységről, egyéniségről stb. Ízelítőül álljon itt néhány:

„Még a saját halálos ítéletében is gyönyörködik, ha azt művészien fogalmazták meg.” (Egynémely sznobra)

„Akinek nincs hibája, nincs is egyénisége.” (Egyéniség.)

„Néha akkor érintjük homlokunkkal a csillagot, amidőn lehajtjuk fejünk.” (A lehajtott fő.)

Végezetül néhány formai megjegyzést szeretnék tenni. Sokféle versformával — ritmusképlettel, strófaszerkezettel, rimel-helyezéssel — találkozunk költőnkénél. Megoldásai általában közepes értékűek. Néhány érzékletesen megragadott költői kép, találó megvalósítás mellett ezt iga-

zolják a néhol kissé Lőbeszedű, szürke versek, a párrímek sorozatai és az olyan vétség a tartalom és forma tőlünk megkövetelt egysége ellen, mint pl. antifasiszta versének (Az isten halála) muzsikáló jambusai, lágyan oldott képei.

Mi legyen tehát végső ítéletünk a „Baráti asztal”-ra? Vihar Béla maga mondja:

„A jó verseskönyv olyan, mint egyetlen, nagy költemény.” Ilyen értelemben — tekintve az említett tartalmi és formai kettősségeket — a „Baráti asztal” nem jó verseskötet.

Mi ajánlja mégis, hogy elolvassuk, mi indokolja, hogy itt elmondtuk róla véleményünket?

Feleletül, végső válaszként ismét a költőt idézem, aki szinte kötetéről szolt:

„Nemcsak a hegycsúcsok, nemcsak az égbe nyúló ormok szépek. Tiszteljük a lankás dombokat is! Nem csupán a hömpölygő nagy folyó, az erecske által is nagyobb lesz az óceán.”

Ezért érdemes leülni mégis Vihar Béla „baráti asztalához”...

VÁRADY GÉZA

Solohov: A hazáért harcoltak

(Európa Könyvkiadó)

1956-ban nagy érdeklődéssel olvastuk Solohov tüzes felszólalását a szovjet írók II. kongresszusán. A nagy író heves szenvedéllyel, de a szovjet irodalom nagy ügye iránt érzett mély felelősséggel sorakoztatta egymás mellé azokat a kérdéseket, amelyek szerinte a szovjet valóság roppant túlgulása, emelkedése mellett az irodalomnak bizonyosfokú megtorpanását, elszíntelenedését okozták. Magát sem kímélve, magát is belevonva szemére lobbantotta íróársainak, hogy sokan évek óta nem publikálnak, keveset dolgoznak.

S valóban sokan elgondolkoztak annak idején azon, hogy az a Solohov, aki alig 20 éves korában a szovjet irodalom egyik legnagyobb regényének, a „Csendes Don”-nak első kötetén dolgozott, aki jóformán minden irodalmi előzmény nélkül a fiatal szovjet irodalom legismertebb írói közé ugrott, a „Csendes Don” befejezése után (1940) másfél évtizednél is tovább

csak kisebb elbeszéléseket, cikkeket, töredékeket közölt. Akik Solohov művészetét szeretik, örültek annak, hogy saját éles kritikája őt magát hamarosan átlendítette a lankadás szürke vizén. Megírta *Emberi sors* című novelláját, amely az orosz klasszikus novella nagy csúcsait idézi, befejezte „*Új barázdát szánt az eke*” című regényének II. részét és megjelenítette régóta eltervezett harmadik nagy művének, a Nagy Honvédő Háború eposzának szánt regénye jócskán összegyűlt kész fejezeteit.

Solohovnak a valósághoz való viszonyát a problémák éles és heves megragadása, szélesretárása jellemzi. Műveiben népe jelen történelmének nagy fordulatait sorsa formálásának éles konfliktusait jeleníti meg. A *Csendes Don* a szocialista rendnek vérben és vasban születő, örvényeket kavarázó, öldöklő szenvedélyeket tápláló harcaiba visz. Éspedig olyan

viszonyok és körülmények közé — a doni kozákság soraiba —, ahol a régi és új világ összecsapása a legszikrázóbb volt. *Új barázdát szánt az eke* című regényében ugyancsak az élet új forradalmi fordulatának legsistergőbb katlanába vezeti az olvasót, és nagyon plasztikus, a szovjet irodalomban egyedülállóan élesen exponált képekben tárja fel, mennyi tajtékos vajúdás, egymásra torló indulat, hullámhegyein és völgyein keresztül jut el az orosz parasztság a kollektív gazdálkodás elfogadásáig.

Készülő harmadik regényét („*A hazáért harcoltak*”) a szovjet népek elszánt élet-halál harcának szenteli, annak a hősiess, világtörténelmi jelentőségű küzdelemnek, amelyben a szovjet emberek hősiessége, az orosz fegyverek fénye megtörte a fasiszmus roppant erejét, és ragyogó távlatokat nyitott az emberiség fejlődésének.

A művet még a háború legválságosabb időszakában, szűkebb pátriája, a doni sztyeppe felé ormóttan áradással előre zúduló német támadás nehéz napjaiban tervezi meg és kezdi el. Akkor, amikor a német bombázók már át-átszálltak a csendes Don ezüstös csíkján és szülővárosa, Vesenszkaja békés, csendes lakóit gyilkolták.

A készülő mű első képeit már 1943—1944-ben közölte a Právda hasábjain, ezzel is hozzá akarván járulni a szovjet nép harci elszántságának szításához. (Az ellenség ábrázolásában érezni is lehet ezeknek az éveknek eleven hatását.) Noha az író képzeletében már kibontottan élt a mű koncepciója, az első megjelent fejezetek nem az események expozícióját adják, hanem a valóság nyers benyomásai hatására a körülötte zajló, véres harcok, vad harag, elszánt gyűlölet és mélyen gyökeresedett győzelmi hit képeivel tűzel. A kora tavaszi hajnal csodálatosan poetikus leírása, az egész eseménysor megindulása jóval később, 1954-ben kapott végső költői formát.

A kis könyv, amelyet a magyar olvasó az idei könyvnap alkalmával kapott kézhez, tehát nem teljes és nem egész mű, hanem csupán egy készülő, hatalmasra méretezett eposznak néhány többé-kevésbé összefüggő fejezete. Az Európa Könyvkiadó ezt a könyv címlapján nem tartotta szükségesnek megjegyezni, pedig mindenféleképp indokolt lett volna.

Az egész műnek a *Csendes Don* ha-

talmas méreteivel való analógiáját az expozíció szélesen áradó, nyugodt, epikus sodrásából lehet kiérezni. Solohov a *Csendes Don*ban is a szovjet hatalom megszületéséért vívott harc hitelességének ábrázolásánál a doni kozákság háború előtti életével indítja el az események bonyolítását. Hogy az új rend megszületése történelmi igazságát érzékeltethesse, meg kellett rajzolnia a századeleji kozák világ roppant belső ellentmondásait a maga soraiban, de még inkább az egész orosz nép testében.

Az új regény ellenkező ellentéttel indul. 1941 jégtörő napjainak első titokzatos tavaszvárásában új életre serken az elmúlt 25 év alatt gyökereiben megváltozott kozákvilág: Nyikoláj Sztrelcovot, a csernojárszkij gépállomás főagronómusát már hajnal előtt felverték álmából az első, tavasztigérő eső kopogó cseppjei, az ereszcatornában bugyborékoló víz zuhogása és felborult családi életének tépő gondjai. A szűk szobában mélységes bánat nehezedett a szívére, de kint a napkeltevel életreébredő gépállomáson magával ragadja a megfiatalodott élet munkás pátosza.

A második kép jó egy évvel messzebb ragadja az olvasót. A lángoló júliusi nap alatt Nyikoláj Sztrelcov egy megtépzott, maroknyi harcosra zsugorodott ezred első sorában fáradtan és elcsigázottan vonul kelet felé... Harcok és fárasztó menetelés, ismét harcok és újra menetelés a hátrország felé, a visszamaradt lakosság néma és haragos szemrehányása — Nyikoláj szívére sötétebb árnyékot vetnek, mint hűtlenné vált feleségének emléke. A hosszú úton összebarátkozik Zvjágincevvel, a szibériai kombájnossal és Lopáhinnal, a donyeci bányásszal, akik az egymástkövető vereségek nyomán is töretlen harci kedvvel készülnek a végső leszámolásra, amikor majd Berlinbe vonulnak a megtépzott, győztes zászlók alatt. „En meg nem látok okot arra, hogy kutyaszokás szerint a lábam közé húzzam a farkamat, érted? Megvernek bennünket? Bizonyára megérdemeljük. Ha majd megtanulunk harcolni, és ha majd úgy megyünk a csatába, hogy a dühtől csak úgy tajtékozik a szánk, akkor majd a fenekével fordul keletnek a német.” (43. oldal.) És a katonák lépésről lépésre keményebbek lesznek, nap, mint nap feszebben szorítják magukhoz a géppisztolyt, jobban és

biztosabban céloznak a tankelhárító géppuskával, minden talpalatnyi földet drágábban és drágábban adnak oda.

A 38. ezredből mindössze 27 katonára ért át a Don bal partjára. Rongyosak, éhesek, minden tisztjük elhullt mellettük, de megőrizték a zászlajukat és a győzelembe vetett hitüket. A súlyosan sebesült hadosztályparancsnok kívánszorog a felsorakozott katonák elé: „Hiába diadalmaskodik most ideiglenesen az ellenség, mégis a mienk lesz a győzelem, elviszitek ti még ezt a zászlót Németországba!” (276. old.)

Solohov művészetét általában jellemzi — s ez e művében is megmutatkozik —, hogy a nagy eseményeket, szíveket szorító érzéseket pátoszatlan, szinte lenyűgözően egyszerű formában fejezi ki. Az egyszerű emberek — katonák, kolhozparasztok — lelke tele van őszinte és lángoló hazaszeretettel, de ez az érzés sohasem bombasztikus frázisokban robbanik ki, hanem sokkal inkább egy-egy cifrára kanyarított káromkodásban, az öreg magányos parasztasszony szemrehányó zsembeskedésében, a kivénült kolhozlovász keserűségében, hogy mindent az ellenségre kell visszahagyni, és hogy a kolhozból „üszkös tönk” lesz, mire újra visszajönnek majd.

Sztrelcov egy gránátrobbanástól megilletül, de az egészségügyi oszloptól viszszaalóg ezredéhez, úgy érzi, ott a helye. A súlyosan sebesült Zvjagincevet egy vézna, piszeorrú, szeplős szanitéc lány élete kockáztatásával cipeli hátra a köztözhelyre. Zvjagincev itt nem is annyira az orvosok villogó késétől fél, mint inkább a szép, új csizmáját sajnálja, amelynek szárát a felcser Zvjagincev dühös tiltakozása ellenére is felhasítja.

Solohov hőseinek ez a pátosznélküli egyszerűsége realizmusának egyik legmeggyőzőbb formája. A közölt fejezetekben nem teng túl, sőt arányaiban szinte háttérbe szorul a csatajelenetek leírása; ami ebből akad a regényben, végig érdekes, színes és a különböző helyzetek között más és más. Az író a csatajelenetek helyett inkább hősei belső világát, jellemét, gondolkodásmódját rajzolja meg, amelyet természetesen, szilárdan meghatároz a háború. Egyik-másik jelenete Tvárdovszkij „Vaszilij Tyorkin” derűs, vidám és napsugaras fényeire emlékeztet.

Solohov e művében különösen meszerűen használja a népi humor eszközeit. A közölt fejezetekben nagyon jelentős helyet foglalnak el az események fővonalának irányát aláfestő, erősítő és színező epizódok, amelyekben sokkal jobban teljeseedik ki a hősök belső világa, mint magatartásukban a géppuska mellett. Az egész regényt általában sokkal inkább a derűsebb színek jellemzik, mint a sötét tónusok. Egy-egy célbataláló élc, tréfás szójáték, éles replika, komikus jelenet nyomán átsüt a sorokon az egyszerű orosz katona derűs elméssége, jókedve, amely a legsúlyosabb konfliktusokat is fel tudja oldani. Amikor a halál ott lebeg a fejük felett, szívükben félelem szorong, de az esti pihenő idején egy-egy elvadult kert görcsös fái alatt felszabadulnak, asszony és elemózsia után lógnak, régi emlékeket idéznek, hazulról jött leveleken merengenek...

A harcok előtti feszült izgalom jeges hidegsége az örökké mókázó, asszony után kujtató Lopahinból is kicsiholja az élet nagy kérdéseinek töprengő filozófust. „Együtt harcolunk — mondja Sztrelcovnak —, de külön halunk meg, és mindegyikünk halála más és más, éppannyira a sajátunk, mint kenyérzsákunk, amelyre tirtaceruzával felírtuk a nevünk kezdőbetűjét.” (64. old.) De alig zúgott el fejük felett a halál, Lopahin már újra tréfásan kötekedik Zvjagincevvel arról, ki lesz majd közülük az ezredparancsnok, ha már csak, hárman maradnak meg az ezredből.

Solohov művészetének másik jellemző sajátossága a nagyon finom, szinte légies irizmus, amely különösen az orosz tájnak az ember életével való találkozásánál ütközik ki. Csak egy példát. A könyv első néhány lapja — az észrevétlenül beköszöntő tavasz képe — az orosz próza legszebb részei közé tartozik. Csobogó vizekkel, szálló darvakkal, jégforgácsot szóró traktortalppal, latyakká olvadt süppedős földdel belopózik a sztyeppére a kikelet. És ebben az esőkönnyes télbúcsúztatásban egy száraz, szélsodorta, esőcseppterhelte juharlevél alatt új élet küzd a tavaly elhalt élet nyomasztó terhével: „az első fűszál első tollacsakája”. A születő új hasztalan próbál feltörni.

„De nemsokára déli szél zúdul végig alant, nedves porként szétszóródott a halott juharlevél, megrezzenve a földre gördült az esőcsepp és repesve felemelkedett, kiegyenesedett a magányos, szálnalmas kis fűszál, amelyet észre sem lehetett venni ezen az óriási földön, de amely mégis makacsul és mohón nyújtózott az élet forrása, a nap felé.”

Nemcsak költői képnek, de képzeletmozgató szimbólumnak is nagyon szép!

Solohov a lassan dolgozó írók közé tartozik. Ismeretes, hogy jóformán minden művét a megjelenés után is formálja, csiszolja. Nem a szekesztésben változtat, nem az eseményszálak eltérítésében, hanem a forma belső erejében, a nyelvi eszköz hatásfokában, a gondolat teljes kifejezésére alkalmas egyetlen szó megjelölésében. Művészi igényességéről még sokkal beszédesebben szólnak a vesenszékáji műhely titkai! Művészetében kétségkívül kimutatható Lev Tolsztoj szerkesztői hatása, ahogy a szertefutó sok vonalat egymáshoz fűzi, összekapcsolja, a központi gondolat alá rendeli. Az e könyvben megjelent fejezetekből nagyjá-

ból el lehet képzelni, milyen lesz majd a teljesen elkészült mű. Mostani formájában úgy hat, mint egy óriásira tervezett történelmi panoráma, amelynek csak kontúrjait sejtí az ember, de néhány kész részlete végleges formába öntött remekmű.

Veres Péter Solohovról írt egyik tanulmányában művei eddigi magyar fordításait közepeseknek nevezte. Ezt a megállapítást azonban semmiképpen nem lehet Makai Imre mostani fordítására vonatkoztatni. Ez a fordítás mind hűség, mind költőiség szempontjából a legsikerültebbek közül való. Pedig Solohovot fordítani kemény dió. Eltekintve attól, hogy műveiben minduntalan felbukkanik egy-egy doni tájszó is, a legnehezebb visszaadni népi nyelvén sok-sok fordulatát, sajátos, tájhoz kötött képét, az igekötők, képzők jelentésszínező árnyaltságát. Makai Imre tudatosan törekszik Solohov stílusának művészi értékű visszaadására, szójátékainak magyarul is ható erejére és elmésségére, lírai színeinek melegségére. Úgy éreztem, sikerrel.

SELYMES FERENC

Martin du Gard: Önéletrajzi és irodalmi emlékek

(Fordította: Benedek Marcell. — Gondolat Kiadó)

A nagy alkotók és alkotások mindig megteremtik a maguk legendáját. Ezek a legendák sokszor a műveknél is élőbbek, elevenebbek. Ritkán igazak, de lehet alapjuk s mindig igen jellemzőek. Legendát szül, ha az író gazdag, terjedelmes életművet hagy maga után (hogyan írhattott össze ennyit oly rövid idő alatt?), de legenda övezi az „egykes” írókat is, akit egyetlen műve (s az ezt körülölelő legenda) ment meg a feledéstől. Legenda Schiller almája, s az is, hogy a legifjabb Kisfaludy — kinek világrajötte anyja életébe került — azért kapta a Károly nevet, mert születésekor a haragos apa állítólag így kiáltott fel: „Kárral születél, kárhozott légy, Károly legyen a neved”; de legenda az is, amit Poe mond a *Holló* keletkezéséről, s az is, hogy Kemény Zsigmond regényeinek komor, sötét hangja onnét van, mert írójuk csak elsőfőtített

szobában, gyertyaláng mellett tudott dolgozni.

A legenda magát sokszor maga az író hinti el, a kényelmes közönségben aztán fává terebélyesedik, s később már olyanok is akadnak, akik beérik azzal, hogy a legendát idézik, de a művet nem olvassák. — A legenda megtette szolgálatát: a mű megszülette, s a legenda — felnőve — a mű életőjévé lett.

Martin du Gard-nak is megvan a maga legendája — szükséavúsága és szerénysége. Életében egyetlen interjút nem adott, nem engedte magát fényképezni, nem volt tagja semmiféle irodalmi társaságnak, s emlékezünk halálának és temetésének körülményeire is: „váratlanul”, minden előzetes orvosi jelentés nélkül hűnyt el, végrendelete szerint pedig szinte titokban hantolták el: teme-

tésének időpontját csak utólag közölték, sírját — a Cimiez-i kolostor udvarán — csak rokonsága és legszűkebb barátai állhattak körül.

Az ekkora és effajta szerénység — mondhatná valaki — maga a népszerűség.

A magyar olvasó most kezében tarthatja a Martin du Gard legenda kulcsát. — Vagy újból csak a maga legendáját építő íróval lehet találkozása?

Martin du Gard még életében önvalomásos kis könyvecskét állított össze. Három műfaj keveredik a könyvben: kétharmadát önéletrajzi mozaikok, egyharmadát pedig naplórészletek és az André Gide-del folytatott levelezés részletei teszik. Az önéletrajz kb. 1940-ig követi az író életpályáját, a további tíz évről az 1919-től 1949-ig vezetett napló s az André Gide-del váltott levelek tudósítanak. Az André Gide halála (1950) utáni időből, tehát Martin du Gard életének utolsó 8 esztendejéből nem közöl dokumentumot a könyv.

Az effajta „souvenir”-ek, naplók, levelek, önéletrajzi és irodalmi visszaemlékezések írása és publikálása régóta kedvelt szokása a francia irodalomnak. (Köztudomású, hogy a mi Mikesünk is tőlük tanulta el a levél-formát.) De náluk e műfajok a 17. századi nagy virágkor után sem vesztek ki, sőt századunkban mintha új reneszánszukat élnék — a közelmúltban jelentek meg Julien Green-nek, Charles du Bos-nak, André Gide-nek és másoknak több kötetre menő naplói, levelezései, irodalmi emlékezései. Amin most csodálkozunk, az az, hogy éppen a szerénynek ismert Martin du Gard-nak jutott eszébe egy ilyen emlékezés-gyűjteményt közzétenni — és még életében! Vajon a legenda-oszlató szándék vezette ebben, vagy csak még több sejtelemmel, megfajtásra váró rejtéllyel vette körül életművét? A könyv élére írt és a saját naplóját idéző mottóban egy paradoxonnal tér ki a válasz elől: „Elérni a hasonlóságot: ez az egyetlen mentsége annak, ha magunkról beszélünk.”

Ez a vallomás „magunkról” persze nem lehet szándék és tendencia nélküli. A könyv láthatóan egy előzetes írói koncepciót, elképzelést van hivatva szolgálni. Hisz *kipontozott* leveleket, *napló-részleteket*, *válogatást* és *szemelvényeket* ka-

punk — a könyv legalább annyira növeli, mint kielégíti kíváncsiságunkat, — s ez a módszer szükségképpen egyes mozzanatok kiemelésére, mások elhallgatására vezet. Ennek a problémának vizsgálata azonban — főként a kevés Martin du Gard-publikáció miatt — még nehézségekbe ütközik. Higgyünk az író őszinteségében, fogadjuk el a könyvet olyannak, amilyen, s keressük meg a „hasonlót”, azt a Martin du Gard-t, aki az *Önéletrajzi és irodalmi emlék* lapjairól felénk néz.

Miről vall a könyv?

Életéről, családjáról, magánéletének körülményeiről, általában személyes jellegű adatot alig találunk a könyvben. Van, ahol gondosan, aprólékos pontossággal még azt is följegyzik, hogy ekkor és ekkor hol lakott (megye, utca, házszám), viszont szüleinek például csak sorokat szentel. (Pedig az öreg Thibault „megfejtéséhez” milyen jó lenne, ha Martin du Gard tollából ismernénk apja jellemzését!) Általában keveset beszél élete első huszonöt évéről, a könyv csak ott bővül ki, ahol olvasmányélményeiről, irodalmi környezetéről, barátairól rajzol néhány tömör, élesvonalú portrét. Fényképszerű hitelességgel mutatja be az N. R. F. körét, Gallimard-t, a kiadót, Schlumbergert, André Gide-et (idézett levelei is megerősítik a Martin du Gard rajzolta arcképet), Capeau-t, a nagyszerű színészt és rendezőt, Paul Desjardins-t, a „világi rendfőnököt”. Ezek a jellemzések nemcsak a Martin du Gard-i életmű megértését segítik, hanem azokra a forrásokra is rámutatnak (a *Nouvelle Revue Française*, a Pontigny-i dekadok, a Vieux Colombier színház), melyekből kicsit az egész XX. századi francia irodalom megújulása fakad.

Az irodalomtörténet majd bizonyára azoknak az adatoknak is nagy hasznát veszi, amelyek Martin du Gard „műhelytitkait”, műveinek keletkezési körülményeit tárják fel. Du Gard sokat beszél írói terveinek érlelődéséről és elvetéséről, új tervek születéséről, kidolgozásáról és félkész munkák megsemmisítéséről. Így az *Önéletrajzot* mint a *Thibault család* és más, korábbi Martin du Gard-regények megírásának történetéről készült beszámolót foghatjuk fel, a *Naplórészletek és levelek* időrendbe állított adatai pedig — az író bevallása szerint.

is — azt a célt szolgálják, hogy az író utolsó, befejezetlen s még meg nem jelent regényének, a *Maumort ezredes naplója* írásának sorsáról tudósítsanak. A könyvnek ez az utolsó harmada — ahogy Martin du Gard mondja — „Maumort naplójának naplója.”

Mondottuk: nem magamutogatás, kitárlkozás, exhibicionizmus a könyv. Nem tesz „vallomást” az író; amit egyéniségéről, jelleméről megtudhatunk, az csak a sorok közül kiolvasható. Martin du Gard aggályos lélek, habozó; elveszti, majd ismét visszanyeri önbizalmát (ez utóbbiért André Gide-nek lehetett hálás). Lassan dolgozik, ma született tervét holnap félredobja, írásait többször átdolgozza. Ebben az öreg Arany Jánoshoz hasonlít, s abban is, hogy sokat panaszkodik, állandó elégedetlenséggel, kétségekkel, önkínzással van teli, s ez mindig kicsit magánossá teszi. Igényes kritikusa önmagának, be van oltva a „piedesztál-kór” ellen, de ismeri, tudja saját értékeit. Arra is ad, hogy mások előtt is lássék, tudják: dolgozik, s nem eredménytelenül. Ez a leheletnyi „széptevés”, „transzponálás” akkor derül ki, ha az egy időben keletkezett napló és levélrészleteket összevetjük: Du Gard az André Gide-nek írt levelekben, mindig kicsit „többet” mond, kedvezőbb színekben tünteti föl állapotát, munkáját, mint naplójában. „Ez a hatalmas terv mint valami ellenző helyezkedik el köztem és a jövő, köztem és a leromlás, köztem és a közelgő halál közt.” (Napló.) „Szakadatlanul dolgoztam s mindent egybevetve meglehetősen sokat végeztem.” (Levél) — „Ennek a félévnek a mérlege igen gyöngye...” „Majdnem egy hónapja félbehagytam a Maumort-t.” (Napló). „Azért mégis sok papírt telefirkáltam három esztendő alatt, s nem lehetetlen, hogy ha egyszer nekiindulok, azon veszem észre magam, hogy egy kis kligazitással sok jegyzetemet felhasználhatom könyvemben.” (Levél) — „Egyetlen célom van: hogy komolyan nekifogjak könyvemnek, mielőtt lehetséges.” (Levél). „Ügyszólván semmit sem dolgoztam az utolsó két hónapban.” (Napló.) — „Nem sikerült kielégítő megoldást találnunk. Még mindig nem tudom, mitévő legyek.” (Napló.) „Most már nincs szükségem senki biztatására: folytatni tudom mindvégig, nem veszítve el önbizalmamat.” (Levél). Stb.

Életének fordulópontjait, egy-egy jelentős állomását szívesen magyarázza „csodával”. Így beszél írói hivatásának első jelentkezéséről: „Nem ritka eset, hogy egy gyermek szellemi ébredése idején összetalálkozik egy iskolatárssal, vagy egy idősebb fiúval, aki jóserejű szavai-val, az arab mesék varázslóihoz hasonlóan, eldönti sorsát. Egy kis falusi szemszéd játszotta nálam ezt a varázsló szerepet kilenc éves koromban.” Ilyen csodálatos véletlennek tulajdonítja a *Jean Barois* kiadását, s ennek révén az N. R. F.-hez való közel-kerülését, André Gide barátságát stb. De később is, amikor a *Thibault család* kidolgozásába kezd, „jó csillaga” húzza ki a bajból: Párizshoz közel, Clermont-ban egy nyugalmas menedéket juttat neki, alkalmassat az írásra, potom 8 000 frankért.

Rendkívül izgalmas s Martin du Gard politikai nézeteinek és magatartásának megítélése szempontjából jelentős az André Gide-del történt 1945-ös levélváltás. Ezek a levelek meggyőznek Martin du Gard humanista, fasizmust elítélő magatartásáról, emelkedett lelkiületéről, de ugyanakkor arról is, hogy a nagy író végig megmaradt az események távoli és csendes szemlélőjének. Hiába írja neki André Gide: „Tudtommal Ön az egyetlen, aki nem keveredett bele az aktuális küzdelmekbe és semmiképpen nem kompromittálta magát”, — nem hajlandó szólni, „kikiáltani gondolatait”.

Legfigyelemreméltóbbak talán a kis könyv írói tanulságai, — ahogy Gyergyai Albert a könyvhöz méltó remek utószavában mondja: — „irodalomtörténeti és kritikai adattára”. Du Gard tanulságos és megszívlelendő dolgokat ír a maga regényírói művészetéről, s e sorok leckét jelenthetnek minden, az írást, a művészetet komolyan vevő író számára. A Martin du Gard-féle író-eszmény nem a megszállott zseni; számára az írás — munka, s ez sokban a tudóssal rokonítja. A tényeket, a jelenségeket becsüli sokra. (Fiatal korában levéltárosnak készült.) Tudatos író, nagy fontosságot tulajdonít a terveknek, vázlatoknak, a szerkesztésnek, a mű építményszerű megalkotásának. „A mézzel csak akkor foglalkozhatom, amikor a lép készen áll befogadására; ezért oly sürgős a keretek elkészítése.” Előzetes tanulmányait, megfigyeléseit — hozzáadva képzeletének játékát — rendezti

művé. Az írásban is végtelenül pontos, szigorú és fegyelmezett, a koncentrált munka híve. Sokat foglalkoztatják az alkotói, műfaji problémák, egész művet kész átírni, hogy kikísérletezze, vajon a napló, a levél vagy a párbeszédes forma lenne kedvezőbb, szerencsésebb. Stílus-eszménye nem a „szép”, a „művészi” stílus, sokkal inkább a puritán. Az író — mondja — ne magakellettő és meghökkenítő nyelvi ficamokkal vonja magára a figyelmet: legyen szűkszavú, szabatos, tényközlő és tárgyilagos. Martin du Gard nem értelmez és magyaráz, hanem leír és ábrázol. (Gyergyai Albert *A mai francia regény* című könyvében — a XX. századi francia elbeszélők típusait vázolja — már mint az „ábrázoló regényírók” legjelesebbjét méltatta.) Általában a tartalom primátusát hirdeti s fontosságáról, a tartalom és forma megkülönböztetéséről naplójában barátjával, Gide-del is enyhén polemizál. „Az én szememben tartalom és forma annyira különböző, mint a nyúl és a mártása. Vajon a nyúl pecsenye alakjában jön a világra? Mindenek-

előtt bizonyosodj meg arról, hogy nyulad jó, s ne érd be azzal, hogy ízes mártásban készítesz el egy vén, rokkant nyulat!”

... Szerb Antal *A világirodalom történetében* még azzal zárja Martin du Gard méltatását, hogy „nem tudhatjuk, du Gard regényóriása elkésett régi realista regény-e, vagy pedig egy újfajta realizmus kezdete.” Ha az *Egy lélek története*, a *Vén Európa* és a *Thibault család* még nem, most ez a kis könyv, az *Önéletrajzi és irodalmi emlékek* — meg persze az időbeli távolság — immár eldöntheti a kérdést. Szerb Antal csak a vagy-vagy alternatíváját vethette föl — feleletet nem adva —, mi már tudjuk: Martin du Gard életműve egyszerre folytatása, szintézise és betetőzése a XIX. századi, és forrása és kezdete egy újfajta, magasabbrendű, távlatokat nyitó realizmusnak. Thomas Mann mellett övé a század legjobb értelemben vett polgári realista prózája.

TÜSKÉS TIBOR

Készült 3000 példányban

60-4792 Pécsi Szikra Nyomda

F. v.: Melles Rezső